

«НАША ШКОЛА»

№ 1, 2013

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 р., відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р. Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. пед. наук.

Редакційна колегія:

Л. К. Задорожна, канд. філос. наук, заступник головного редактора; **В. М. Руссол**, канд. пед. наук, відповідальний секретар; **А. Ю. Анісімов**, канд. пед. наук; **А. М. Богуш**, д-р пед. наук, професор, дійсний член АПН України; **В. В. Грінчук**; **Д. М. Демченко**, канд. пед. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, канд. пед. наук; **Є. Є. Карпова**, д-р пед. наук, професор; **Б. Г. Кремінський**, канд. пед. наук; **Н. В. Кічук**, д-р пед. наук; **З. Н. Курлянд**, д-р пед. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **Т. О. Лазарева**, начальник управління освіти і науки облдержадміністрації; **О. І. Папач**, канд. пед. наук, зав. кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін; **Г. Б. Редько**, професор; **С. А. Свінтковська**; **В. М. Терзі**, канд. пед. наук, доцент; **А. Л. Ткачук**, канд. юрид. наук; **О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, професор; **В. А. Трунова**, канд. пед. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **Т. Н. Чебикіна**, канд. психол. наук, зав. кафедри педагогіки і психології; **О. С. Цокур**, д-р пед. наук, професор.

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомоллова**,
І. Ф. Ацабріка,
К. М. Безусова.

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65014, м. Одеса, пров. Нахімова, 8.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-45-12.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 4 від 12.10.2012 р.

Здано у вироб. 23.01.13. Підп. до друку 06.03.13. Формат 60×84¹/₈. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 8,84. Обл.-вид. арк. 7,96. Тираж 700 прим. Зам. № 64.

Надруковано у друкарні видавництва «Екологія».
м. Одеса, вул. Базарна, 106, к. 313.
Тел.: (0482) 33-07-18, 37-07-95, 37-14-25.

З М І С Т

Визначні особи в історії української освіти

Л. І. Фурсенко. Сухий Семен Романович..... 2

Педагогіка і психологія

Ю. П. Олексін. Дидактичні і методичні вимоги до сучасного підручника з історії для старшокласників..... 4
О. А. Листопад. Роль іграшки у розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку..... 9

Актуальні проблеми післядипломної освіти

І. М. Андрущук. Управління розвитком професійної компетентності вчителя-філолога в роботі з обдарованими учнями..... 15

ЗНО як елемент системи управління якістю освіти

А. Ю. Анісімов, *М. П. Казимирський*, *Н. Д. Ремез*. Методичні рекомендації щодо роботи з тестовими завданнями різних форм..... 20

Позакласне та позашкільне виховання

Л. М. Надденная. «Одесса — город-герой» (сценарій ко Дню визволення Одеси)..... 24

Естетичне виховання

Е. П. Печерська, *Ю. Г. Мустачко*. Формування пізнавальної активності учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва..... 27
О. А. Бухнієва. З історії розвитку музичного мистецтва (на матеріалі пісні «Іхав козак за Дунай»)..... 33

Моральне виховання

А. М. Кириченко. Моральне виховання учнів..... 36

Дошкільне виховання. Початкове навчання

Л. Р. Китик. Особенности організації проектно-діяльності учасників початкової школи..... 38
Н. А. Ковтун. Здоровые дети — здоровая нация..... 42

Дисципліни суспільно-гуманітарного циклу

Л. В. Вовк, *Н. В. Шатайло*. Діяльнісний підхід до навчання художньо-естетичних дисциплін — ключ до реалізації завдань освітньої галузі «Мистецтво»..... 50
Т. В. Цимбал, *О. А. Соловійова*. Бінарний урок з української мови та музичного мистецтва в 6-му класі..... 53
О. А. Прутьська. Let's discuss! To teach or...?..... 57

Дисципліни природничо-математичного циклу

О. І. Папач, *Л. Ф. Шостак*. Інноваційні підходи до впровадження нового Державного стандарту початкової загальної освіти..... 58
А. І. Подорожна. Тематичний контроль у викладанні математики в середніх і старших класах (з досвіду роботи)..... 63
Г. І. Мельник. Практико орієнтований підхід до вивчення біології в школі (з досвіду роботи)..... 67

Інформаційні технології в освіті

В. І. Ільчук, *Л. М. Ільчук*. Використання деяких програм Microsoft Office для підвищення кваліфікації вчителів..... 68

На шляху до професії

В. Г. Талаш, *В. П. Назаров*. Мой выбор после школы — технический вуз..... 74
Л. А. Прачук. Профільна підготовка старшокласників сільської школи на уроках фізики..... 75

Л. І. ФУРСЕНКО,

старший викладач кафедри менеджменту і розвитку освіти ООІУВ

СУХИЙ СЕМЕН РОМАНОВИЧ

Працював завідуючим Березівським районним відділом освіти з 8 квітня по 2 вересня 1944 року.

Народився 4 вересня 1896 року в селі Мар'янівці Березівського району Одеської області. Батько Семена Романовича мав 50 десятин землі, тримав корів, коней та різний сільськогосподарський інвентар. В сім'ї виховувалося 4 брати і 3 сестри. Після смерті батька в 1909 році земля була розподілена між дітьми.

Семен Романович навчався в Березівському міському початковому училищі, потім в реальному училищі до закінчення п'ятого класу, а у вересні 1915 року був мобілізований до царської армії, де служив рядовим, згодом молодшим унтер-офіцером. Після демобілізації в лютому 1918 року залишився в місті Мінську, за місцем проживання дружини Єви Максимівни. Незабаром розпочав підготовку на отримання звання народного вчителя, яке здобув після успішного складання екзаменів у квітні 1918 року, після цього разом з дружиною виїхав до місця свого народження, де працював спочатку в сільській кооперації, а з вересня 1918 року вчителем Мар'янівської початкової школи. Влітку 1921 року, у зв'язку з голодом в Україні, разом з сім'єю виїхав до Мінська, де взяв участь у конкурсі на кращого вчителя. З вересня 1925 року знову працював в Мар'янівській початковій школі, був сільським кореспондентом, членом сільбуду сільської ради, районного виконавчого комітету, а у березні 1930 року був направлений на роботу в редакцію Одеської окружної газети «Красная степь», де до осені 1930 року завідував сількорівським відділом. У листопаді 1929 року став кандидатом у члени партії. З осені 1930 року до жовтня 1933 року працював інспектором міської робітничо-селянської інспекції. В кінці 1933 року за анонімним доносом був виключений з членів партії, а через два місяці відновлений в її рядах. У січні 1934 року рекомендований міським комітетом партії на посаду завідуючого шкільним сектором Одеського міського відділу народної освіти, а в квітні 1935 року був призначений директором середньої школи № 81 м. Одеси, яку вивів у число кращих і яка була занесена на обласну Дошку пошани.

У серпні 1936 року Семен Романович за рекомендацією обласного комітету партії знову призначається на посаду завідуючого шкільним сектором міського відділу народної освіти.

Одночасно за сумісництвом в різні роки читав лекції з політекономії, основ ленінізму, історії партії у фармацевтичному інституті, кооперативному технікумі та на курсах при міському комітеті партії. З цього часу його педагогічна діяльність стала предметом особливої уваги як з боку друзів, так і ворогів.

На початку 1936 року завідуючим міським відділом освіти працював Силівський, з кінця 1936 року — Переяслав Микола Тимофійович, а їх заступником — Ратнер Арон Ісаакович.

У липні 1937 року до обласного відділу народного Комісаріату внутрішніх справ від імені старого чекіста Кочерги надійшла заява про особу Сухого Семена Романовича і його діяльність. І навколо останнього розпочалася слідча діяльність. Було встановлено, що С. Р. Сухий за межами Радянського Союзу ніколи не був, його батько помер в 1909 році, землю, яку мав, розділив між дітьми. Брат Михайло Романович проживає в Гуляївці Березівського району, працює в колгоспі, а брат Іван Романович дійсно розкулачений і знаходиться на засланні.

На розслідуванні цієї заяви здавалось можливе поставити крапку. Але слідство тривало, відшуковувалися свідки, допити продовжувалися, зокрема, на допиті 11 вересня 1937 року директор школи № 18 заявила: «Сухий був директором школи № 81, працював погано, всього 2—3 години в день, на роботу влаштовував своїх знайомих. Але школа була на дощці пошани».

Свідок, заступник завідуючого міським відділом освіти А. І. Ратнер, на допиті 13 вересня 1937 року заявив: «Знаю Сухого по роботі в народній освіті, вся його діяльність була контрреволюційною, ворожою, розвалив роботу шкільного сектору, провалив роботу по підготовці шкіл до нового навчального року, пригрівав ворогів народу — директорів шкіл № 70, 38, 23, 11, 121, 87, 27. За його вини в 1936/1937 навчальному році заняття в школах припинили 1500 дітей. Зірвав курсову перепідготовку: за планом повинні були пройти перепідготовку 110 чоловік, а фактично пройшли 5—8 чоловік. Шкільний сектор повністю розвалений».

На допиті 17 вересня 1937 року вихователь дитячого будинку № 18 Раковська сказала: «Сухого не знаю, але зі слів інших знаю, що він виходець із сім'ї крупного кулака, переведений із Мар'янівки в народську Одесю».

Але фатальним за наслідками був допит са-

мого Семена Романовича, що відбувся 14 листопада 1937 року, на якому йому фактично було висунуто звинувачення, суть якого полягала в тому, що він проводив шкідницьку роботу при будівництві нових шкіл в місті Одесі, які будувалися в мікрорайонах, де були відсутні шкільні контингенти, на педагогічну роботу призначав білогвардійських офіцерів, штучно створював безробіття серед вчителів, був зв'язаний з контрреволюційними елементами, зокрема з білогвардійськими офіцерами.

На основі цих обвинувачень у відповідності до статті 54-11 Кримінального кодексу УРСР рішенням Трійки при управлінні НКВС по Одеській області 16 листопада 1937 року Семена Романовича було засуджено на 10 років позбавлення волі з відбуванням покарання в одному з виправно-трудовах таборів Бурят-Монгольської АССР (с. Улан-Уде, п/я № 313). А в Одесі залишилися безробітна дружина Єва Максимівна, донька Ядя (1920 р.н.), сини Володимир (1922 р.н.) і Валентин (1925 р.н.).

З місця відбування покарання Семен Романович 27 вересня 1938 року подав апеляцію тодішньому наркомуну НКВС СРСР М. І. Єжову з проханням розібратися в його справі і переглянути рішення Трійки при УНВК по Одеській області.

І слідча робота по відношенню до С. Р. Сухого знову відновилася. Перш за все виконком Одеської міської ради повідомив, що школи введені в дію у 1937 році на вулицях Водопровідній, Польовій, Строганівській, Люстдорфській дорозі, Багатого, в провулку Високому та Третій станції Великого фонтану, на Воловій площі та музикальна школа на Сабанєєвому мості. Одночасно були допитані свідки Марцінюк Віра Марківна, Микитенко Микола Іванович, Пухтинський Василь Андріанович, Козенко Костянтин Дмитрович, Касьяненко Павло Артемович, які не підтвердили антирадянської контрреволюційної діяльності Сухого С. Р. Районне відділення НКВС по Березівському райо-

ну повідомило, що компрометуючих матеріалів на Семена Романовича немає. А Вікторівська сільська рада Березівського району взагалі видала на Сухого позитивну характеристику. Була здійснена спроба допитати автора заяви від 22.07.1937 року Кочергу, але з відповідних органів 13 грудня 1939 року надійшло повідомлення про те, що він 10.10.1939 знявся з обліку і невідомо куди відбув.

На основі зібраних фактів Трійка при обласному управлінні НКВС по Одеській області 15 грудня 1939 року прийняла постанову про відміну щодо Сухого свого ж рішення від 16 грудня 1937 року. Сухого С. Р. з місця відбування покарання звільнили, карну справу припинили і здали в архів.

На основі цієї постанови 28 січня 1940 року Сухий Семен Романович був звільнений з виправно-трудового табору і відбув до міста Одеси.

Відомостей про його подальшу педагогічну діяльність в закладах освіти міста Одеси не знайдено...

А в 1941 році розпочалася Велика Вітчизняна війна, в якій Семен Романович участі, очевидно, не брав за віком. Чим займався в цей час також невідомо.

На початку квітня 1944 року Одеська область була звільнена від фашистських загарбників. Відновлювалася робота шкіл, і 8 квітня 1944 року Семена Романовича було призначено завідувачим Березівським районним відділом народної освіти. На цій посаді він працював до 2 вересня 1944, після чого був інспектором шкіл, методистом райпедкабінету, директором Чорногорської неповної середньої школи. Згодом, за словами жителів, був обраний секретарем партійної організації колгоспу в селі Чорногорці, на ту ж посаду в радгоспі села Червоноармійське. Згадують люди Семена Романовича добрим словом, але конкретними документами його діяльність підтвердити не можуть.

Ю. П. ОЛЕКСІН,

канд. пед. наук, доцент, проректор Рівненського ОіППО

ДИДАКТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ВИМОГИ ДО СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ ДЛЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті аналізуються дидактичні і методичні вимоги до сучасного підручника з історії для старшокласників. Зроблено висновок, що автори навчальних книг повинні враховувати відмінності маркерів хронологічної, просторової, інформаційної, логічної, мовленнєвої, аксіологічної компетентності учнів відповідно до рівня диференціації.

Ключові слова: диференціація, підручник історії, дидактичні вимоги до підручника, методичні вимоги до підручника.

Загальновідомо, що радянська дидактика розглядала підручник як нормативний документ, що визначав коло знань (понять, закономірностей, основних фактів тощо), які склали зміст навчання, встановлював приблизні параметри глибини розкриття цих знань, їх світоглядну та ідеологічну спрямованість, а також встановлював певні орієнтири для організації процесу засвоєння знань та розумового розвитку учнів [3, 13]. Радянська держава тримала монополію на підручники, оскільки це гарантувало можливість здійснення на всьому освітньому просторі Союзу РСР уніфікованої навчальної і виховної роботи в контексті комуністичної ідеології.

Як зазначає О. Пометун, автори радянських підручників досягли значних успіхів у розробці основного тексту підручника, що був орієнтований на вікові пізнавальні можливості школярів, у відборі й поданні яскравого і різноманітного ілюстративного матеріалу, який перетворював підручники на цікаві джерела навчальної інформації. Більшість радянських підручників з історії мали добре розроблений методичний апарат, який сприяв ефективному закріпленню і відтворенню історичних фактів і теоретичних узагальнень. Завдяки багаторічній діяльності радянських методистів Ф. Коровкіна, Г. Донського, М. Нечкіної, П. Лейбенгруба та інших склався певний тип навчальної книги з історії, за якою цілі покоління радянських учнів і вчителів вивчали історію давнього світу, середніх віків та вітчизняну історію.

Говорячи про сучасний стан підручничотворення слід зазначити, що цей процес створення цілісної системи українських підручників з історії для старшокласників гальмується перешкодами ідеологічного, нормативного, методологічного та методичного характеру.

Шляхом осмислення власного та зарубіжного досвіду підручничотворення вітчизняні науковці і практики сформулювали основні дидактичні і методичні вимоги до сучасного підручника з історії для старшокласників.

Метою нашої статті є спроба комплексного висвітлення цих вимог.

Так, О. Майборода акцентує увагу на проблемах поєднання хронологічного і проблемно-тематичного принципів при побудові курсу історії, плюралізму історичних концепцій (які і скільки з них можуть бути подані в підручнику), відносності поняття об'єктивності в історичній науці. Вчений відстоює авторське право на власний погляд та необхідність об'єктивної самооцінки, стверджуючи неможливість створити абсолютно нейтральний (політично чи ідеологічно) підручник. Також необхідним є існування альтернативних навчальних програм [6, 4].

Н. Гупан наголошує на необхідності багатоаспектного підходу до викладу навчального матеріалу в підручниках історії для 10–11-х класів. Авторський текст в них може займати третину обсягу підручника, решта місця відводиться текстам джерел, ілюстраціям, різноманітному методичному апарату. Такий підручник вже не є книгою для читання, це книга для роботи. Він має забезпечувати розвиток, активність і творчість учнів, бути академічно і педагогічно сучасним, багатоперспективним. Тому, окрім основного набору фактів, понять, дат, він повинен містити й різноманітні додаткові матеріали, а також пропонувати різноманітні шляхи їх використання [2, 3].

Вчений звертає увагу на те, що останнім часом підручники з історії України зарясніли революціями. Розпад СРСР деякими істориками висвітлюється не як криза радянської тоталітарної системи, а як чергова українська революція, а згодом в оновленому українському суспільстві йдеться вже про нову революцію (правда, тільки у свідомості суспільства), але свідомість — це сфера психології, а не політичної історії. Н. Гупан звертає увагу на те, що мова йде не тільки про нестачу виваженості у висвітленні історичних подій, а й про головну функцію підручника — соціалізацію учнів. У цьому контексті постає питання: чи потріб-

но налаштовувати школяра на майбутні революції [2, 3]?

Оскільки в Україні розбудовується суспільство з ринковою економікою, то, на думку вченого, доцільно вводити у сучасні підручники сюжети про приватну власність, фінансову й торговельну діяльність, успішні історії підприємців і олігархів, тобто історичні сюжети, на які не було попиту в суспільстві попередніх поколінь.

Іншим важливим моментом у відборі й структуруванні змісту, на думку Н. Гупана, є ідея державності [2, 3]. Сучасний підручник має формувати у школярів позитивне ставлення до держави. Українська державність існувала завжди, з моменту її виникнення, але в різних формах, зокрема в латентній формі. І носієм цієї ідеї був народ (населення України). Цей аспект необхідно враховувати авторам навчальних програм з історії України, а отже — й авторам підручників і посібників.

Також бажано прагнути до збалансованого викладу минулого з усіх сфер життя суспільства: економічної, соціальної, духовно-культурної.

Підручник має поєднувати цілісне, наукове, об'єктивне висвітлення історичного минулого, і в той же час — яскравість авторського тексту, суперечливість історичної реальності, її багатоперспективність і багатовекторність, які здатні викликати в учнів жвавий інтерес до історичної епохи і стимулювати їх власні міркування. Це дає змогу вчителю стимулювати критичне мислення у дітей, сприяє особистісному розвитку школярів — майбутніх громадян нашої держави. Автори повинні прагнути здійснювати підбір фактів та історичних подій без зайвих емоційних акцентів і оцінок, але з урахуванням максимально наближених до учнів багатовекторних аналітичних роздумів, що мають на меті сформувати у школярів громадянські почуття та якості.

Важливим моментом створення підручника, відбору його змісту є прагнення до збереження традицій народу, наслідування кращих зразків української культури і мислення, врахування «національної ідентичності» підручника та його цільової групи, якою є українські учні. Підручник певною мірою має бути і відображенням ментальності народу, його характерних рис (наприклад, почуття гумору). Привнесення цього елемента у підручник зробить його не тільки привабливим для читання, а й оптимістичним на тлі нескінченної скорботи і посилення на гірку долю, якими інколи так просякнуті наші підручники (особливо перших років незалежності України).

Цілком зрозуміло, зазначає Н. Гупан, що навчальні теми, пов'язані із втратою українцями державності або з тоталітаризмом, не надихають на оптимізм. Методично непродуманий і психологічно депресивний варіант викладу цього матеріалу дійсно формує у дитини почуття

меншовартості, тяжкий душевний стан, стимул у майбутньому покинути країну, якій так фатально не таланить. Одним з можливих варіантів полегшити негативне навантаження подібних тем є використання у тексті гумористичних віршів, анекдотів, карикатур з відповідним аналізом цього матеріалу учнями на основі спеціальних запитань, пізнавальних завдань, адже ці автентичні джерела історичної інформації, як і будь-які інші, можуть виконувати й важливі дидактичні завдання. Водночас відмовлятися від трагічних подій на сторінках підручників не можна. З них треба робити відповідні висновки [2, 4].

К. Баханов зазначає, що окреслена на початку ХХІ ст. тенденція до посилення розвивальної функції українських підручників з історії не є примхою окремих авторів, а відповідає загальноєвропейському баченню сучасної навчальної літератури [1].

О. Пометун уточнює, що традиційно зміст підручника з історії можна умовно представити у двох компонентах — текстовому і позатекстовому, кожен з яких складається з трьох елементів. Весь текст підручника за обсягом і призначенням поділяють на основний, додатковий і пояснювальний. Позатекстовий компонент відповідно містить: ілюстрації, методичний апарат та апарат орієнтування [5, 2].

Основний текст за розташуванням у підручнику і функціональними завданнями можна охарактеризувати як вступний, інформаційний (навчальний) і заключний.

На думку дослідниці, вступний текст сучасного підручника має надавати опис основних його елементів (текстового та позатекстового) з короткими рекомендаціями учням щодо використання того чи іншого елемента. Така побудова вступного тексту дає можливість певною мірою компенсувати недостатній у більшості учнів рівень розвитку вмінь самостійно працювати з підручником, повністю використовуючи всі його розвивальні можливості.

Інформаційний (навчальний) текст підручника з історії — це основні відомості про минуле рідної країни чи країни зарубіжжя, оформлений у розділи, глави й параграфи відповідно до чинної програми курсу. Основний текст потрібно подавати логічно і коротко, з мінімальною кількістю фактів, але достатньою для розуміння учнями їх сутності.

Перед поясненням нового матеріалу вчитель читає з учнями назву теми, головні запитання, а також перелік основних понять і запитань, що містяться перед текстом. Ця частина налаштовує учнів на досягнення в навчанні певних результатів: опанування нових понять та змісту. До підзаголовків теми вчитель може звертатись і під час викладу матеріалу уроку для полегшення сприйняття його учнями, особливо якщо заголовки містять нові поняття чи характеризують нові явища. У своїй розповіді вчитель може прямо посилатись на текст під-

ручника або пропонувати прочитати фрагмент тексту.

Інформаційний текст за прийомами викладу може бути поділений на описовий, оповідальний, пояснювальний і проблемний. Природно, що жоден з них не зустрічається в підручниках у чистому вигляді. Проте більшість підручників з історії написані в пояснювальному ключі з елементами опису й оповідання. Головними прийомами роботи учнів з основним текстом підручника на уроці залишається його самостійне читання. Якщо текст складний або містить значну кількість важливих одиниць змісту (нових понять, назв), може бути застосований прийом коментованого читання. При такому читанні учень вголос читає окремі абзаци або навіть речення і за завданням вчителя виділяє в них головну думку, смислові зв'язки або зв'язки тексту з джерелами, ілюстраціями тощо.

У деяких підручниках основний текст завершується додатковим, в якому автори підбивають підсумки розглянутого періоду, подають висновки й оцінки, намічають історичні перспективи або роблять прогнози щодо майбутнього людства. Але якоїсь чіткої концепції такого тексту, яка б давала можливість визначити його місце і значення для поліпшення навчання учнів, поки що не сформульовано.

Так званий додатковий текст не відразу здобув право на існування в методиці історії. Серйозним досягненням радянської методики 60-х рр. можна вважати вміщення в підручниках фрагментів історичних документів, що перетворило їх в активний інструмент пізнання. Крім документів, основний текст може бути доповнений уривками з науково-популярної і художньої літератури. Тривалий час (зустрічається це й сьогодні) додатковий текст сприймали тільки як розширення чи конкретизацію ідей основного.

Однак з огляду на нові завдання навчання історії та сучасні уявлення про шкільний підручник функції додаткового тексту мають істотно розширитися.

Пояснювальний текст необхідний для роз'яснення незрозумілих слів, що зустрічаються в основному тексті, для коментарів до ілюстрацій. Кожна ілюстрація має короткий пояснювальний текст, інколи із зазначенням часу, коли зроблено фотознімок, або місця події.

Ілюстративні матеріали першими привертають увагу і серед позатекстових компонентів. Сторінки історії можуть оживати в малюнках сучасних авторів, створених на сюжети параграфів, у репродукціях до художніх творів на історичні теми, в документальних зображеннях. Умовно-графічна наочність у вигляді карт, схем, планів, креслень, таблиць і т. п. допомагає школярам проникнути в суть фактів, що вивчаються, усвідомити теоретичні висновки. Залежно від вікових пізнавальних можливостей своїх читачів автори підручників намагаються знайти оптимальне співвідношення

образотворчих і умовно-графічних матеріалів, віддати перевагу навчальним малюнкам чи документальним зображенням. Рівень сучасної поліграфії дає можливість забезпечувати школярів яскравими, барвистими підручниками з історії, але проблему логічного зв'язку і взаємодії між основним текстом та ілюстраціями підручника до цього часу не можна вважати розв'язаною.

Відповідно до вікових особливостей старшокласників у підручниках для 10–11-х класів доцільно використовувати зображувальну наочність у вигляді документальних фотографій, які не дублюють, а доповнюють, конкретизують текст. Всі ілюстрації можуть мати порядкові номери, що полегшує їх пошук під час уроку.

Як зазначає О. Пометун [5], сьогодні шкільні підручники з історії неможливо уявити без запитань і завдань до основного тексту. Така система передбачає, що:

— по-перше, запитання і завдання можуть випереджати теми й параграфи, вміщуватися в основний текст (так звані «внутрішні запитання»), розташовуватися після параграфів, тем, розділів, курсу в цілому, повторюючи, систематизуючи, узагальнюючи матеріали все більших структурних одиниць основного тексту. Також вони можуть супроводжувати ілюстрації та документи підручника, розширюючи його навчальні можливості;

— по-друге, запитання і завдання за характером передбачуваної діяльності учнів поділяються на відтворюючі, перетворюючі, творчі, образні і проблемні. Співвідношення цих видів стало найважливішим критерієм якості сучасного підручника історії.

Якщо автори того чи іншого підручника використовуватимуть якомога більше різних підходів до розташування і застосування запитань і завдань, це забезпечує вчителю можливість урізноманітнювати методику уроку, передбачати різні форми та методи роботи.

О. Пометун зауважує, що якщо в підручниках попереднього покоління панували запитання і завдання на зразок: «чому...», «навіщо...», «поясни...», «порівняй...», «доведи, що...» і т. ін., то в підручниках нового покоління потрібно прагнути до рівноправного діалогу з читачами і пропонувати поруч з традиційними такі завдання, як: «відновіть картину», «висловіть думку», «оціни поведінку» тощо [5, 6].

На думку вченої, у методичний апарат підручника нового покоління, крім запитань і завдань, можуть входити різноманітні текстові таблиці: хронологічні, синхроністичні, порівняльно-узагальнюючі, конкретизуючі, їх назви вказують на можливі операції з навчальним історичним матеріалом і на емпіричному, і на теоретичному рівнях вивчення історії.

Також важливим методичним елементом сучасного підручника є апарат орієнтування, де багато залежить від забезпечення чіткого ви-

користання інших елементів підручника. Розташований на початку книжки (чи наприкінці, що вважається менш вдалим) зміст ознайомлює зі структурою, складовими підручника, допомагає швидко знайти потрібні факти і матеріали.

Прискорюють орієнтування учнів рубрикація і тематичні символи, за допомогою яких школярі можуть розділити курс на кілька історичних періодів. Колонтитули полегшують пошук тем, а шмуцтитули свідчать про перехід до вивчення нового етапу історичного минулого. Кожний шмуцтитул може бути представлений колажем із фотознімків документів відповідних років, які передають «дух» свого часу і можуть бути використані вчителем на початку вивчення розділу як окреме джерело навчання для випереджальної бесіди щодо змісту [5, 7].

Сигнали-символи, представлені в колишніх підручниках поодинокими зірочками, поповнилися у підручниках нового покоління новими позначеннями текстів і завдань підвищеної складності, матеріалів для додаткового читання, застосування різних шрифтів (курсив, жирний петит). Вони також підсилюють емоційність і виразність тексту, диференціюють навчальну інформацію.

Автори можуть доповнювати апарат орієнтування новим елементом — планом викладу, розміщеним після кожної назви теми, переліком основних термінів та понять, що допомагає учням під час читання звертати увагу на їх зміст та визначення.

Новою складовою апарату орієнтування є позначення різних компонентів підручників піктограмами, перелік яких та зміст подається у вступному тексті. Перетворенню шкільного підручника у практичний посібник сприяють різні довідкові служби: покажчики дат, імен, словники, індекси, глосарії, генеалогічні і метричні таблиці, списки літератури тощо. Крім додатка, ці матеріали можуть розташовуватися на форзацах підручника, раціонально використовуючи всю площу навчальної книги. У додатках доцільно розміщати термінологічний словник.

Як зазначає О. Пометун, вказані вище підходи кардинально змінюють не тільки статус навчальної книжки, а й можливість працювати з нею на уроках і вдома. Підручник перестав бути «центром всесвіту», єдиним і беззастережно правильним у своїх формулюваннях. Сьогодні він стає одним із засобів навчання, що має авторський характер. Змінилися відносини автора і учня під час роботи з підручником: автор визначає шляхи інтерпретації та коментування фактів; учень «сприймає себе» почасти співавтором, вступає в діалог і з автором підручника, і з учителем, якщо той пропонує іншу інтерпретацію [5, 7].

Оновлені методичні засади сучасного підручника з історії для старшокласників визначили Н. Гупан і О. Пометун [4].

Вчені зауважують, що як носій предметного історичного змісту підручник має містити всі його складові. Нині зміст шкільної історичної освіти розуміється як певна система навчальної інформації, засвоєної учнем в процесі активної пізнавальної діяльності у вигляді історичних знань, умінь, навичок і компетентностей. Такий навчальний результат досягається за рахунок опанування дитиною всього змісту освіти: інформації про події і явища та історичні поняття; способів діяльності за зразком; досвіду творчої пізнавальної діяльності в розв'язанні проблем, які людство вирішувало в минулому; досвіду ставлення до світу, до людей, до себе, що може забезпечити емоційно-ціннісний розвиток особистості. Отже, підручник має містити не тільки історичну інформацію, а й інші елементи, що створюють умови для набуття дитиною всіх зазначених елементів пізнавального досвіду. Тільки за таких умов підручник справді виконає функцію не лише носія історичного змісту (інформації, яку слід засвоїти), а й засобу його реалізації і навчання (розвитку, виховання) учнів [4, 19].

Якісне оновлення змісту історичної освіти висунуло поряд з традиційними загальнодидактичними вимогами до підручника (науковість, об'єктивність, доступність, системність і хронологічна послідовність викладу) й нові. Останні дослідження, зокрема й зарубіжних вчених, показують, що сучасний зміст підручника з історії має відповідати принципам цілісності, системності, гуманізації, інтегрованості, полікультурності, альтернативності, багатоаспектності, рефлексивності [4, 19–23].

Підґрунтя нових підручників історії складають глобальні зміни. По-перше, значна частина їх створена вже на основі культурологічного та цивілізованого підходів у поєднанні з формаційним, що дозволяє дати учням всебічні й достатньо об'єктивні уявлення про різні сфери життя суспільства в цілому і кожної окремої людини в конкретні історичні періоди. В результаті зміст шкільної історичної освіти збагатився фактами, які раніше не вписувалися в схему «прямого лінійного розвитку», притаманну формаційному розгляду: перед учнями відкрився світ матеріальної та духовної культури, минуле стало ближчим і яскравішим.

Автори нових підручників розраховують передусім на чуттєве сприйняття минулого своїми юними читачами, оскільки саме почуття формують ціннісні орієнтації та щирі особистісні переконання. Відповідно, понятійна система навчання, що домінувала раніше, замінюється обривною.

На думку О. Пометун, для сучасної української школи більше підходять підручники поліконцептуального характеру, які дають не одне, а два чи більше трактувань одного і того ж факту, події. Як свідчать результати аналізу, сучасні навчальні книги демонструють два можливих шляхи здійснення такої поліконцептуальності:

— одні автори після викладення фактів пропонують учням самостійно порівняти судження або оцінки, інтерпретації, думки різних істориків (інших підручників) з цього приводу та висловити власні думки;

— інші пропонують школярам поміркувати над версіями і теоріями прямо в основному тексті, викладаючи їх одночасно з власною версією подій та запрошуючи таким чином до осмислення і дискусії;

— нарешті, ще одним підходом є включення в основний текст фрагментів документів, джерел, що містять іншу точку зору, ніж авторська, та запрошують учнів до порівняння і зіставлення.

Саме поліконцептуальна модель підручника дає змогу авторам, а значить і вчителям, реально застосовувати у навчальному процесі проблемний виклад, пошукове та дослідницьке навчання, інтерактивні технології [3, 14].

Характеризуючи підручники, видані за останні кілька років, зазначимо, що авторський характер їх тексту робить особливо актуальним завдання щодо розвитку в учнів критичного мислення, твердого переконання в тому, що з приводу одного і того самого факту може існувати не одна, а декілька думок, часом протилежних. Необхідними для учнів є й відповідне вміння відрізнити факти від думок. Текст підручника в такому разі не є істиною в останній інстанції, канонем або догмою. Поки що можна констатувати, що жоден з існуючих підручників достатньою мірою не орієнтує учнів на пошук відмінностей авторської інтерпретації та реальних фактів.

Основний текст сучасних підручників, крім різноманітності змісту, відрізняється більшою кількістю фактів, показуючи життя минулого більш різнокольоровим та багатоаспектним. Неминуче при цьому перевантаження параграфів фактами стає загальною ознакою нових підручників.

Вдосконалення апарату засвоєння йде одразу в декількох напрямках. У найбільш вдалих випадках авторам вдається створити своєрідну канву запитань і завдань, за допомогою яких підтримується постійний зв'язок авторів з читачами на всіх етапах опрацювання тексту. Для цього використовуються такі підходи:

— розділи або параграфи починаються питаннями на встановлення міжкурсових та міжпредметних зв'язків;

— основний текст переривається запитаннями, які допомагають учневі розділяти текст на смислові частини, виділяти в них головне, вступати в діалог з автором з приводу оцінки того чи іншого факту, пояснювати деякі положення, використовуючи вже набуті знання;

— у кінці параграфу автори намагаються поставити питання, які допомагають учню побачити загальну картину історичного процесу, певні тенденції розвитку тощо;

— наприкінці тем, розділів автори вміщують

питання для тематичного повторення, тематичного оцінювання, тестові завдання тощо;

— в деяких підручниках можна побачити завдання, які пов'язують з текстом наведені історичні карти, історичні документи, ілюстрації.

Треба зазначити й існування нових підходів до словникової частини підручників. Новим є не тільки сама наявність словників, глосаріїв наприкінці книги, а й спроба окремих авторів зробити такий словник посторінковим. Зустрівши нове слово, учень одразу може дізнатися про його значення, етимологію або трансформацію.

Можна констатувати, що в нових підручниках активніше почали використовувати зовнішні прийоми орієнтування: шрифтові виділення, шмуцтитули, колонтитули, умовні позначки, піктограми тощо.

Наявність декількох підручників створює атмосферу творчої конкуренції між авторськими колективами, стимулює їх прагнення не зупинятись на тому, що вже зроблено, і постійно працювати над змістом і методичним апаратом. Тільки варіативний підхід та існування різних підручників може забезпечити учням дійсно якісну історичну освіту, оскільки:

— неминучий суб'єктивізм у відборі та оцінці авторами фактів можна подолати саме за умов варіативності підручника;

— наявність декількох підручників і посібників з кожного курсу створює атмосферу здорової конкуренції між авторськими колективами, стимулює їх до нових пошуків, вдосконалення наявних книг;

— атмосфера творчості й одночасно високої громадянської та професійної відповідальності створюється навколо вчителя-історика. Він вже не може бездумно переказувати автора якогось одного видання, ховатися за чужий авторитет, чужі думки. Плюралізм думок та оцінок вимагає від нього самовизначення, критичного підходу до змісту підручника, готовності і вміння вести в класі цивілізоване демократичне обговорення актуальних проблем минулого і сучасності;

— варіативність і альтернативність підручників докорінно змінює характер роботи учнів з книгою на уроці. Якщо раніше головними були коментоване читання та переказ, то тепер, навчившись знаходити інформацію із запропонованих джерел і класифікувати її за значущістю, школярі повинні вміти: відрізнити об'єктивний факт від суб'єктивної інтерпретації та думки; порівнювати різні описи одного і того ж явища, події, знаходити спільне і відмінне та пояснювати, чому виникли відмінності у різних авторів, формулювати на основі різних точок зору власний погляд, власну позицію, висловлювати її та аргументувати [3, 15].

Отже, мова йде не про уніфікацію підручникотворення в Україні, а про потребу в формуванні єдиних вимог до історичної навчальної літератури, що видається та поширюється в школах.

На нашу думку, підручники з історії для старшокласників повинні враховувати особливості (змістові й процесуальні) формування складових предметної історичної компетентності на трьох рівнях диференціації навчання: стандартному, академічному й профільному. Автори навчальних книг повинні враховувати відмінності маркерів хронологічної, просторової, інформаційної, логічної, мовленнєвої, аксіологічної компетентностей учнів відповідно до рівня навчання.

Література

1. Баханов К. Посилення розвивальної орієнтації українських підручників з історії початку XXI ст. // Історія в школах України. — 2007. — № 3. — С. 6–11.
2. Гупан Н. Нові підходи до відбору і структурування змісту підручника з історії України // Історія в школах України. — 2008. — № 9. — С. 3–4.
3. Пометун О. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії // Історія в школах України. — 2002. — № 6. — С. 13–17.
4. Пометун О. Підручник як засіб виховання громадянина (з практики реалізації основних принципів створення на прикладі підручника з новітньої історії України для 11 класу) / О. Пометун, Н. Гупан // Історія в школах України. — 2005. — № 4. — С. 19–24.

5. Пометун О. Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління // Історія в школах України. — 2004. — № 3. — С. 2–7.

6. Удод О. Нові підходи до підготовки підручників із всесвітньої історії для основної та старшої школи в Україні : (матеріали Міжнародного семінару) // Історія в школах України. — 2003. — № 6. — С. 3–5.

Аннотация

В статье анализируются дидактические и методические требования к современному учебнику по истории для старшекласников. Сделан вывод, что авторы учебных книг должны учитывать различия маркеров хронологической, пространственной, информационной, логической, речевой, аксиологической компетентностей учащихся в соответствии с уровнем дифференциации.

Ключевые слова: дифференциация, учебник истории, дидактические требования к учебнику, методические требования к учебнику.

Summary

The article examines the didactic and methodological requirements of modern history textbook for high school students. The conclusion that the authors of educational books should take into account differences in markers of chronological, spatial, information, logical, verbal, axiological competencies of students according to their level of differentiation.

Keywords: differentiation, history textbook, educational requirements for textbooks, textbook requirements.

УДК 371.382+15.58

О. А. ЛИСТОПАД,

канд. пед. наук, доцент Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

РОЛЬ ІГРАШКИ У РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Розглянуто роль іграшки у розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку. Проаналізовано історичні аспекти виникнення іграшки. Обґрунтовано та розглянуто роль народної іграшки як засобу для розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку. Проаналізовані вимоги до сучасної іграшки.

Ключові слова: творчий потенціал дітей раннього віку, іграшка.

Розвиток творчого потенціалу дітей раннього віку передбачає формування в них уявлень про навколишній світ, гнучкого і нестандартного мислення. А для цього дитину треба навчити вмінню бачити в кожному предметі різні його сторони, створювати образ, відштовхуючись від окремої ознаки предмета. Розвиток творчого потенціалу передбачає не лише вміння вільно фантазувати, але й стимулювати творчі можливості дитини на вирішення різних завдань. Творчість багато в чому визначається умінням дитини виявляти свої відчуття і враження про світ.

Для раннього дитинства основною є предметна діяльність. Дитина вчиться у дорослих умінню користуватися різними предметами, розуміти призначення речей. Для розвитку малюка особливе значення має гра як діяльність, що спрямована на орієнтування у предметній і со-

ціальній дійсності. Елементи гри використовують вже немовлята, маніпулюючи предметами. На другому році життя гра стає більш змістовною. Дитина не просто маніпулює предметами, а повторює дії, які виконують дорослі.

Важливе значення набуває правильний підбір ігрового матеріалу, іграшок, предметів, займаючись якими дитина навчається розуміти їх властивості (розмір, форму, колір) і поступово переходити від маніпулювання до виконання різноманітних цілеспрямованих дій. Іграшки та ігри є важливою складовою процесу пізнання світу і розвитку. Маленькі діти використовують іграшки та ігри, щоб розвиватися, пізнавати світ, формувати навички, що знадобляться їм у подальшому.

Іграшка — це предмет, що використовується у грі. Зазвичай іграшки пов'язуються з дітьми, однак є іграшки і для дорослих людей. Ба-

гато предметів виготовляються як іграшки, однак гратися можна і предметами іншого призначення. Дитина може взяти якусь домашню річ і «літати» з нею, зазначаючи, що це літак або ж тварина, може гратися з шишкою, штовхаючи, кусаючи і підкидаючи її у повітря.

Огляд психолого-педагогічної літератури свідчить, що багато вчених вивчали вплив іграшки на розвиток дитини (Л. С. Виготський, С. П. Логачевська, А. С. Макаренко, В. С. Мухіна, Н. В. Огаркова, С. Л. Рубінштейн, С. Ф. Русова, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, Я. Ф. Чепіга та ін.). Вони досліджували ігрові можливості іграшки (Л. І. Божович, П. Я. Гальперін, О. В. Запорожець, Д. Б. Ельконін, О. М. Леонтєв, Ф. І. Фрадкіна та ін.) та з'ясували, як впливає іграшка на розвиток уяви і фантазії дитини (К. Бюлер, Дж. Стенлі, В. Штерн, К. Д. Ушинський та ін.). Психологи і педагоги досліджували особливості впливу іграшки на розвиток мислення (А. І. Сікорський, Дж. Дьюї). На значущість народної іграшки у вихованні підростаючого покоління вказували Е. А. Аркін, А. М. Богуш, А. С. Макаренко, С. Ф. Русова, А. П. Усова, Е. О. Фльоріна та інші.

Історичні аспекти іграшки постійно перебувають у центрі уваги українських та зарубіжних вчених (М. Д. Бартрам, О. В. Бакушинський, Б. С. Бутнік-Сіверський, В. М. Василенко, Є. Герцик, Г. М. Дайн, Л. Я. Деньшин, Р. В. Захарчук-Чугай, М. О. Некрасова, О. О. Сакович, О. О. Чорновський, М. М. Цетелі та інші).

Мета статі — визначення ролі іграшки у розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку. Завдання — здійснити аналіз історичних аспектів виникнення іграшки; визначити роль народної іграшки у розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку; з'ясувати вимоги до сучасної іграшки.

Дитину раннього віку захоплюють такі іграшки, що мають великі ігрові можливості, оскільки для неї важливого значення набуває проблемність дії з ними, розв'язання конкретних ігрових завдань. Точну дату виготовлення іграшок визначити дуже важко, але з впевненістю можна стверджувати, що іграшка з'явилася на ранніх етапах розвитку людського суспільства. Перші іграшки не можна назвати лише іграшками — вони могли бути і культовими предметами, які брали участь у ритуальних діях. У стародавні часи ці предмети служили охоронцями роду, «оберегом» дитини. Можливо, в ті часи існували і справжні іграшки для ігор і забав дітей, ймовірно, їх виготовляли з природного матеріалу, але вони остаточно зникли, виконавши своє тимчасове призначення.

Перші згадки про іграшки можна знайти в стародавніх книгах, пам'ятниках писемності античного світу. Зображення іграшок зустрічаються на старовинних глечиках і фресках. Але

найкращі свідоцтва — це самі іграшки, що знайдені археологами в різні часи [2].

З давніх часів відомі іграшки у формі знарядь праці, зброї, предметів побуту. За допомогою таких іграшок, як лук, стріли, човники, виготовлені в мініатюрі, але технічно правильно, у хлопчиків формувалися навички, необхідні для майбутнього мисливця, рибалки, скотаря-кочівника. Гра в ляльки, шиття для них одягу, приготування «їжі» привчали дівчаток до ролі жінки-хазяйки [2].

Ранні іграшки Давнього Єгипту датуються серединою III тисячоліття до нашої ери. Відомі іграшки Давнього Єгипту: ляльки з дерева і тканини, фігурки тварин, м'ячі зі шкіри. У Давньому Єгипті вперше зустрічаються іграшки з нескладним дротяним механізмом для руху, за допомогою якого крокодили могли розкривати пащі.

Дуже цікавими є іграшки, які знайдені археологами на території Давнього Китаю. Вони зроблені з глини: ляльковий будиночок, ручний млин, плита і посуд для приготування їжі (III століття до н. е.) [2]. Багато дитячих іграшок археологи знайшли в Італії при розкопках Помпеї, яка була засипана попелом після виверження вулкана Везувію. Серед них були брязкальця або тріскачки. Одні з них були невеликим диском на рукоятці, до якого кріпилися аденофори. Інші порожнисті фігурки: качки, коні або свині, а всередині перекочувалися камінчики або кулька [5].

У дитячих похованнях античної епохи (Греція, Рим) виявлено іграшки із слонової кістки, бурштину, теракоти, керамічні вироби у вигляді ляльок, маріонеток, предметів лялькового господарства, фігурок тварин. У Давній Греції і Римі брязкальця або тріскачки дарили новонародженому. Постукуючи цими брязкальцями, матері і годувальниці наспівували колискові пісні. З тих далеких часів збереглося повір'я, що тріскачки своїм шумом відганяють злих духів і тим самим оберігають дитину [5].

Деякі вчені, які досліджували історію виникнення іграшки, припускають, що багато сучасних іграшок сягають своїм корінням у давні часи. Наприклад, ідею створення брязкальця приписують відомому грецькому філософу і математикові Архітові Таренському (400—365 рр. до н. е.). За свідченням давньоримського письменника Плінія і давньогрецького філософа Плутарха, у той час були відомі іграшки із заводними механізмами. На замовлення багатих рабовласників великі художники того часу робили іграшки зі срібла і мармуру. В Афінах і Римі була розвинена торгівля іграшками — дорогими для багатих і дешевими (м'ячі зі шкіри, дерев'яні ляльки, бабки, дзиги, лялькове господарство) для бідних.

У Давній Греції і Римі з'явився і набув популярності театр ляльок. Про нього писали грецький філософ Платон, письменники Арістофан і Апулей. У Давньому Римі головною ді-

йовою особою комічних лялькових вистав був потворний горбатий блазень Макус з величезним носом, який смішив публіку пронизливими криками, схожими на крики птахів, або писком, схожим на писк курчат. За подібний до дзьоба ніс і писк його прозвали Півником (по-італійськи — Пульчинелло), тому вважається, що батьківщина всіх Петрушок — Італія [5].

Багато іграшок різних народів схожі за тематикою: праця людини, домашні тварини, солдатики, транспорт, брязкальця для найменших. Всі вони є результатом неабиякої фантазії, що ввібрала пам'ять предків. Найбільшими центрами виготовлення іграшок у часи середньовіччя були Лімож, Страсбург (Франція), Нюрнберг (Німеччина). У XVI столітті виникло ремесло з виготовлення ляльок на замовлення. Ціни на них були дуже високі, оскільки ці іграшки були мініатюрними моделями: матері вивчали за ними моду, а дочки бавилися. Дешевих іграшок в Парижі не виробляли, окрім ляльок з гіпсу, які розбивалися при найменшому ударі.

Аристократична французька іграшка до початку XIX століття зберігає характер художньо-прикладного мистецтва. З усіх видів іграшок м'яка іграшка — найпізніша. М'які іграшки-прототипи різних тварин, яких дбайливі матусі шили своїм чадам з тканини, набивали ватою та прикрашали, використовуючи навички рукоділля, з'явилися в XIX столітті. В кінці XIX століття широкого розвитку набуло кустарне виробництво м'якої іграшки в промислових масштабах [5].

На території нашої країни до епохи бронзи і раннього заліза відносяться іграшки з астрагалів (кісточок) — брязкальця, посуд. Відомі скіфські іграшки — вершники і вози з глини (II ст. до н. е.). Глиняні фігурки коників і брязкальця знайдені при розкопках слов'янських городищ Середнього Придніпров'я (V—VIII ст.). Іграшки з розкопок підтверджують думку, що довгий час іграшки створювалися в сім'ї дорослими в години дозвілля на потіху дітям [6].

На території України найдавніші прототипи іграшки знайдені в с. Мезин Коропського району Чернігівської області. Це були фігурки пташок, вовка чи собаки, виготовлені з мамонтового бивня приблизно 25 тис. років тому. Мали вони обрядове значення. У IV тис. до н. е. трипільці виготовляли керамічні жіночі статуетки, різноманітні фігурки тварин (овець, коней, биків та ін.) та їх дітей, які символізували плодючість. У могильнику на території Львівської області археологами знайдено ліпні порожнисті фігурки пташок, що згодом трансформувалися в іграшки-свищики. Дитячі іграшки давніх слов'ян (дерев'яні коники, качечки) знайдено під час розкопок на Наддніпрянщині. Датовані вони приблизно X — початком XII ст. У той час з'явилися так звані технічні іграшки: луки, мечі, дзиги тощо. При розкопках на території України археологи знайшли велику колекцію глиняних іграшок XII—XIII ст. — мініатюрні,

витончені глечики, чаші, які, на думку фахівців, були своєрідними посібниками для дітей, що навчалися гончарному ремеслу. В іграшку з яскравим забарвленням і чіткою формою вкладалися багато вигадки, в ній відбивалася любов до дітей. Часто тварини зображувалися в одязі, персонажі повторювали улюблені казкові сюжети.

В Україні ще в XVII столітті широкий розвиток отримала кустарна дерев'яна і гончарна іграшка. Найбільше забавок виготовляли на Наддніпрянщині, Поділлі, Прикарпатті. Зміст її складають теми праці і побуту народу, казкові сюжети, вона відрізняється художністю образів, виразністю [6]. З часом в Україні поступово виник іграшковий промисел, з'явилися артілі. Розквіт кустарного іграшкового промислу припадає на середину XIX століття. Серед тогочасних іграшок Наддніпрянщини кінця XIX ст. — дерев'яні кухлики та інший посуд, дерев'яні ляльки, маленькі моделі побутових речей (іграшкові товкачки, рублі, оздоблені різьбленням), дзиги, вітрячки та інше. Популярними були механічні забавки з відповідними руховими елементами — вирізані фігурки попарно з'єднувались планками.

Одним із феноменів української культури є яворівська іграшка (забавка). Зародилася у місті Яворів, що на Львівщині, приблизно у XVII ст. Для виготовлення яворівських іграшок переважно використовувалась деревина липи та осики. Оригінальний розпис та прості, але ефективні, конструктивні рішення роблять її привабливою для малят. Вчені виявили, що орнамент української народної іграшки нагадує давній розпис на стоянках первісної людини. Українській народній іграшці властиві національні традиції.

В українській народній іграшці немає надуманості, при її створенні співпадали інтереси дітей і дорослих, а тому вона і милувала око, і розвивала творчість, і вчила розуміти навколишнє середовище, опановувати основи праці дорослих. Українські народні іграшки надзвичайно різноманітні. Їх можна поділити на кілька видів: дерев'яні, глиняні, м'які (ганчіркові), сирні, солом'яні та іграшки з природного матеріалу — сіна, реп'яхів, рогози, листя, качанів кукурудзи, тирси, вербової кори, льону, різноманітних квітів, овочів.

Велику увагу використанню різноманітних іграшок приділяли визначні педагоги А. М. Богущ [1] та Є. О. Фльоріна. Є. О. Фльоріна розробила класифікацію іграшок за їх видами і формами. Вона вважала, що типи, характер, зміст і оформлення іграшки визначаються конкретними виховними завданнями стосовно віку дітей. Для дітей віком до 1 року Є. О. Фльоріна рекомендувала іграшку, яка стимулювала рух і просте орієнтування дитини.

Першими іграшками мають бути підвісні кульки, брязкальця, що приваблюють дитину звучанням, формою, кольором. Розмір бряз-

кальця повинен бути не менше 5–6 см. Яскравим, «мелодійним», легким, без дрібних деталей — таким повинно бути брязкальце. Іграшка повинна мати таку поверхню, яка б не викликала у дитини труднощів при її захопленні. Найкраще для цього підходять звичайні брязкальця у вигляді кульок, дзвоників, зроблені з пластмаси, легкі і такі, які легко мийються. Пізніше, коли малюк буде впевнено тримати іграшку в руці (приблизно в 2–3 місяці), йому легко буде її розглядати, крутити, перекладати з руки в руку, гриміти брязкальцем і засовувати її до рота, пробуючи на смак.

Після 6 місяців до гри з дитинкою додаються гумові іграшки, м'ячик, кільця, іграшки з дерева без гострих кутів (овальної та круглої форми). Малюк буде посміхатися, тягнути речення до яскравих іграшок, перекладати іграшки з однієї ручки в іншу, кидати її на підлогу, шукати іграшку. Так дитинка привчається до гри. Ігри за участю рук та пальців сприяють гармонійному розвитку тіла та підтримують у робочому стані систему мозку. Перші ігри дарують радість і малятам, і батькам. Граючись з дитиною, завжди будьте уважними до іграшок, мийте та протирайте їх ганчіркою, перевіряйте, щоб вони були цілими, без подряпин.

Відразу можна пропонувати дитині декілька варіантів гри, щоб навчити зосереджуватися. Але необхідно частіше міняти іграшки, щоб вони не набридли дитині. З плином часу в іграшці має бути все більше дрібних і різноманітних деталей для розвитку у малюка дрібної моторики. Щоб максимально сприяти розвитку тих чи інших навичок і умінь, іграшка повинна відповідати віку дитини.

Іграшка для дітей від одного до трьох років поступово ускладнюється. У віці від одного до двох років основною діяльністю вашого малюка буде предметна діяльність, тобто, малюк впізнає різноманітні властивості предметів дієвим шляхом: граючи з різноманітними іграшками, він вчиться розрізняти та порівнювати колір, форму, розмір предмета (якості предметів). У малюка стрімко удосконалюється дрібна моторика, що дозволяє здійснювати більш складні дії з іграшками.

Тому в віці від 1 до 2 років потрібно обирати такі іграшки, які передбачають різноманітні дії з одним або декількома одноманітними предметами, що відрізняються тільки розміром або кольором деталей. Одні з найперших логічних іграшок у дитини — дитячі пірамідки. До цієї ж групи іграшок можна віднести і ксилофони (музична дитяча іграшка), і різноманітні стучалки і забивалки. Основне призначення даних іграшок — розвинути у дитини просторове мислення, дати поняття про розміри і форми речей. Пірамідки для діток фактично є найпершим дитячим конструктором, ксилофон — перша іграшка, яка вчить малюка розпізнавати різну тональність звуків, дитячі ваги — знайомлять дитину з фундаментальними законами Ньютона,

а різноманітні стучалки допоможуть дитині координувати рухи руки і розвивати окомір. Розвиваючі пірамідки можуть містити різну кількість предметів, бути різних форм і розмірів.

Розвитку ходьби і бігу сприяють м'ячі великого розміру, кулі, що катаються, різні каталки із зображенням тварин, птахів, метеликів (з рухливими крилами), вантажівки, автобуси, коні на колесах тощо. Ці іграшки розвивають координацію рухів, вміння орієнтуватися у просторі і звеселяють дитину можливістю активної дії, стимулюють розвиток творчого потенціалу.

У дітей трьох років для розвитку творчого потенціалу використовуються ляльки, іграшкові меблі, кухонне начиння, посуд, тварини. Це дозволяє дітям в творчих іграх відображати навколишню дійсність. Для розвитку творчого потенціалу дітей потрібні дидактичні іграшки, які допомагають дитині орієнтуватися у формі, величині, кольорі. За допомогою дидактичної іграшки виконуються завдання щодо систематизації і класифікації предметів. Зазвичай — це лото, карти-картинки тощо.

Деякі іграшки, такі як лялька або іграшкові солдатики, вважаються призначеними окремо для дівчаток або хлопчиків. Дослідники відзначають, що «вже у віці 18 місяців у дітей спостерігається гендерний стереотип щодо вибору іграшок». Якщо дитина грається іграшками, які призначені для протилежної статі, це бентежить батьків і є причиною насмішок інших дітей. Особливо це помітно щодо хлопчиків, які граються ляльками або іншими дівчачими іграшками. У протилежному випадку, коли дівчатка граються хлопчачими іграшками, що трапляється дедалі частіше, реакція у оточуючих слабша.

У доступній і цікавій формі іграшка повинна спонукати дітей до творчої діяльності, до спільних дій, до встановлення дружніх взаємин. Лялька не повинна дратувати своєю позою або виразом обличчя. Технічну іграшку слід давати дитині, якщо вона в ній розбирається або якщо іграшка прозора (наприклад, паротяг, годинник), оскільки сприйняття у дітей раннього віку детальне, і ламаючи автомобіль, дитина просто хоче з'ясувати, з яких частин іграшка складається, а зібрати цю іграшку потім вже не може.

Іграшка повинна бути гумористичною, але не потворною. Одяг ляльки має бути зручним для переодягання та схожим на одяг дитини (дівчинки або хлопчика), зачіска не повинна копіювати останню модну зачіску дорослих. Іграшка має бути естетичною.

У багатьох країнах існують стандарти безпеки іграшки з метою запобігання нещасних випадків, пожеж, травм. Діти, особливо маленькі, часто беруть іграшку до рота, тому матеріали, з яких вона зроблена, повинні бути екологічно безпечними. Дітям не можна давати дрібні іграшки, які вони можуть проковтнути. Часто діти ще не розуміють небезпеки, а бать-

ки не завжди думають, що може статися, тому важливо, щоб на іграшках були надписи, які б попереджали про небезпеку. Важливими є гігієнічні вимоги до іграшки: вона має бути безпечною, покритою стійкими нешкідливими фарбами, міцною, легкою, невеликою за розміром. На одязі і деталях іграшки не повинно бути нічого, що дитина може проковтнути, чим вона може поранити себе або іншу дитину.

Дуже важливими для розвитку творчого потенціалу дитини є іграшки-саморобки. Іграшки-саморобки створювали дорослі і діти, коли не було ще іграшкового виробництва; їх і зараз роблять в сім'ях і дошкільних навчальних закладах. Слід зауважити, що на початку кожна іграшка є іграшкою-саморобкою, яка після обговорення її на художній раді може поступити в серійне виробництво. Але іграшка, яку купили в магазині, не може замінити іграшку-саморобку.

Створюючи іграшку, дитина радісно переживає народження чогось нового. Навіть якщо вона лише спостерігає, як дорослий в її присутності майструє іграшку, в кінці роботи дитина зітхає від «втоми», оскільки переживає і «програє» всі моменти конструювання. В процесі створення іграшки дитина творчо розвивається, набуває трудових навичок. При цьому виявляється кмітливість і винахідливість. Використовуючи такий доступний матеріал, як папір, картон, клаптики тканини, жолуді, горіхова та яєчна шкаралупа, сірники, річкова глина, кора дерев та інші природні матеріали, можна зробити багато цікавих саморобних іграшок. Саморобки з паперу приваблюють багатьох дітей доступністю паперу як матеріалу, а також простотою його обробки. Склавши саморобки з паперу, можна створити ігрову ситуацію. Наприклад, маски тварин, складені дітьми, дають змогу організувати гру-інсценізацію, стати казковими героями, здійснити подорож у світ казок.

Змайстровану власноруч іграшку дитина, як правило, зберігає довше й поводить з нею більш бережливо.

Найбільш поширені сюжетно-образні іграшки, які часто визначають сюжет гри. Основна роль належить ляльці. Вона дуже часто відображає професії дорослих людей (кухар, медсестра) або казкових героїв. Одна і та ж лялька може бути одягнена по-різному, і граючи з нею діти створюють різні сюжети. Для дітей раннього віку більш важливим є колір лялькової сукні, а не її фасон. Важлива також і фактура матеріалу, з якого зроблено одяг ляльки. Дитина дуже радіє ляльці з набором одягу. Для організації сюжетної гри необхідний гарний і зручний візок для ляльки, а також чайний посуд, меблі в сучасному стилі, лялькові гойдалки, різний транспорт — все це (лялька гойдалкове обладнання), якщо ще й озвучене, приносить не тільки радість, але й розвиває творчий потенціал дитини.

До сюжетно-образних іграшок відносяться хутрянні та плюшеві м'які звірятка: ведмедики, зайці, кішки, собаки, козлики і т. ін. Ці ж іграшки можуть бути пластмасовими, дерев'яними. Сюжетна іграшка може бути в комплекті, наприклад, «Зоопарк».

Дуже важливою для розвитку творчого потенціалу дитини є технічна іграшка. Це іграшки, що рухаються за допомогою пружини, електротехніки, інерційного двигуна. Зараз існує велика кількість технічних іграшок з дистанційним управлінням. До технічної іграшки відносяться: 1) засоби пересування по землі, воді, в повітрі; 2) техніка, яка використовується в роботі: трактор, комбайн, крокуючий екскаватор, підймальний кран; 3) засоби зв'язку та інформації — телефон, радіо, телевізор, а також годинник, фотоапарат, фільмоскоп; 4) швацькі і пральні машини; 5) заводні ляльки і звірятка.

Для розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку широко використовуються іграшки типу конструкторів, різні технічні набори. Технічна іграшка має бути грамотно виконана без підробки матеріалу (не рекомендується заміна деревом, металом). Механізм технічної іграшки має бути відкритий (щоб дитина не ламала іграшку). Така іграшка повинна розширювати технічний кругозір та творчі можливості дитини, розвивати в неї інтерес до техніки.

До іграшок-забав відносяться смішні фігурки тварин, чоловічків з несподіваним звучанням, рухом. Це стрибаючий зайчик, блазень, що перекидається на драбинці, крикаючі каченята, кури, які клюють зерно, рухомий віслик тощо. Ще Є. О. Фльоріна порушувала питання про те, як ставитись до іграшки, яка карикатурно змальовує негативний персонаж. Неприємну, страшну іграшку дитина не візьме в руки і не стане з нею гратися. Таким чином карикатура в іграшках для дітей раннього віку недоречна.

Для розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку необхідні спортивно-рухливі іграшки. Вони сприяють розвитку рухової активності дитини, її орієнтації у просторі. Ці іграшки діляться на декілька груп. Перша група — іграшки, що розвивають тонкі рухи м'язів рук і пальців, окомір, кмітливість. Це мозаїка, дзиги. Друга група — іграшки для зміцнення м'язів плеча і передпліччя, розвитку сили, спритності, координації рухів руки і корпусу — обручі, м'ячі, кеглі. Третя група — іграшки, які забезпечують зміцнення м'язів ніг і тулуба. Це каталки з вірьовкою і паличкою. Четверта група — іграшки для групових ігор, в яких діти змагаються в точності, швидкості, спритності рухів. Вони сприяють розвитку доброзичливих взаємин в колективі, синхронності рухів.

Для розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку велике значення мають музичні іграшки. Це різні брязкальця, дзвіночки, бубонці, дудочки, мініатюрні музичні інструменти (із спрощеним, але правильним звучанням), ба-

рабани тощо. При використанні свистульки, труби необхідно дотримуватися певних гігієнічних правил.

Також доречно для розвитку творчого потенціалу дітей раннього віку використовувати театралізовані іграшки, до яких відносяться персонажі лялькового і тіньового театру, різні набори для творчих інсценованих ігор. Вони дуже цікаві та корисні для розвитку творчого потенціалу дитини, збагачують її художнє сприйняття. Театралізована іграшка може використовуватися не лише в театральних постановках, але й при виконанні творчих завдань.

Сьогодні екологічні матеріали, головним з яких є деревина, дуже популярні у світі. Ці іграшки люблять за практичність, екологічність та красу. Вони також безпечні для малюка. Такі іграшки сприяють розвитку мислення, координації рухів, моториці пальчиків рук. Вони (набори для будівництва, рамки, пірамідки, кубики) знайомлять малюка з геометричними фігурами, кольорами, формами, розміром, навчають рахувати предмети, порівнювати їх.

Будівельні матеріали є обов'язковою складовою частиною асортименту іграшок і посібників для ігор, які забезпечують розвиток творчого потенціалу дітей раннього віку. Будівельні матеріали розвивають увагу, здатність конструювати, рухову активність. Всі будівельні набори складаються з кубів, призм, конусів, циліндрів. Використовуються і додаткові форми: арки, дошки, щаблина, круги. Будівельний матеріал може бути великим (ребро до 12 см) і дрібним (для гри на столі).

Іграшка — це неодмінна приналежність дитинства, тому весь сенс будь-якої іграшки повинен відповідати дитячим інтересам і запитам у відповідності до сучасної дійсності. При проведенні соціологічного опитування серед батьків було поставлено питання: які основні вимоги вони висувають до дитячих іграшок. Більшість батьків відповіли, що найголовніше — це їх «безпека», «легка обробка», «гігієнічність», «барвистість» і «краса».

Сучасна іграшка повинна відповідати вимогам педагогіки і психології, естетики, техніки, фантазії і, головне, засвідчувати велику любов до дітей. Всі іграшки, матеріали, з яких вони виготовлені, атрибути, предмети-замінники об'єднуються за функціональними ознаками відповідно до різних видів предметно-ігрової діяльності дітей. Більшість дидактичних матеріалів, іграшок та картинок мають бути поліфунк-

ціональними, тобто використовуватись по-різному залежно від мети діяльності. Всі іграшки, незалежно від їх класифікації, групуються так, щоб за розмірами вони відповідали одна одній, зросту дітей і стаціонарному предметному оточенню, в якому діти зазвичай граються.

Цінність іграшки не лише в її зовнішньому художньому оформленні, а й в тому, наскільки вона активізує гру, спонукає дитину до дії, розвиває естетичне ставлення до світу.

Отже, дитина має сприймати іграшку не тільки як предмет побуту, об'єкт гри, але й як витвір мистецтва, який потребує вивчення, аналізу, творчого наслідування та повторення. Таке ставлення до іграшки сприятиме духовному збагаченню дитини.

Література

1. Богуш А. М. Дошкільне дитинство: його сьогоднішнє і майбутнє // Гуманіт. вісн. Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія : зб. наук.-теорет. — Переяслав-Хмельницький, 2008. — Вип. 14. — С. 27–30.
2. Дитяча народна іграшка: (історія іграшки) // Б-чка вихователя д/с. — 2004. — Лют. (3–4). — С. 42.
3. Локтева О. Дидактические деревянные игрушки // Обруч. — 2001. — № 4. — С. 16–18.
4. Бурова А. Граємо разом : (про виховне значення ігор, іграшок у житті дитини та участь в них батьків) // Дит. садок. — 2002. — № 18. — С. 8.
5. Ляльки: (історія іграшки) // Валеологія. — 2005. — Листопад (21–22). — С. 18–19.
6. Орел Л. Г. Дитяча народна іграшка на Україні // Початкова школа. — 1991. — № 2. — С. 66–68.
7. Чебыкин А. Я. Генезис эмоциональных особенностей у детей разного возраста и пола : [монография] / А. Я. Чебыкин, И. В. Мельничук. — О., 2004. — 147 с.

Аннотація

Рассмотрена роль игрушки в развитии творческого потенциала детей раннего возраста. Проанализированы исторические аспекты возникновения игрушки. Обоснована и проанализирована роль народной игрушки как средства развития творческого потенциала детей раннего возраста. Проанализированы требования к современной игрушке.

Ключевые слова: творческий потенциал детей раннего возраста, игрушка.

Summary

The role of toy is considered in development of creative potential of children of early age. The historical aspects of origin of toy are analysed. Reasonably and the role of folk toy as facilities of development of creative potential of children of early age is analysed. Analysed of requirement to the modern toy.

Keywords: creative potential of children of early age, toy.

І. М. АНДРОЩУК,

доцент кафедри управління освітою РОІППО, здобувач кафедри менеджменту освіти, економіки та маркетингу ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» АПН України

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА В РОБОТІ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

Висвітлено управлінський аспект розвитку професійної компетентності вчителя-філолога в роботі з обдарованими учнями в умовах післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: професійна компетентність вчителя-філолога, професійний розвиток, управління розвитком професійної компетентності вчителя-філолога, обдарований учень.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства визначальними векторами модернізації післядипломної педагогічної освіти є неперервність, системність підвищення професійної компетентності вчителя, доступність освіти, інноваційність, гнучкість, зорієнтованість освітньої галузі в цілому та її окремих складових на розвиток творчості, компетентнісний підхід до забезпечення саморозвитку і самореалізації особистості вчителя-філолога на всіх етапах становлення і розвитку його професійної компетентності.

У даній статті особлива увага приділяється управлінню розвитку професійної компетентності філолога в роботі з обдарованими учнями в умовах післядипломної педагогічної освіти.

Аналіз праць і публікацій. Теоретичною основою дослідження є концептуальні ідеї та положення щодо шляхів зростання професійної компетентності фахівців (В. Адольф, Н. Бібік, В. Бондар, А. Добудько, А. Жиліна, І. Зязюн, Е. Клімова, А. Маркова, О. Овчарук, В. Олійник, О. Савченко, Л. Хоружа); теоретичного обґрунтування розвитку системи управління освітою (В. Бегей, В. Грузков, Г. Єльнікова, В. Звягінський, О. Зойченко, Л. Калініна, О. Купченко, В. Кукушин); професійного розвитку педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти (Л. Даниленко, Л. Карашук, Н. Клокар, В. Маслов, В. Олійник, Н. Протасова, Т. Сорочан); особливості роботи з обдарованими учнями (Д. Богоявленська, Ю. Гільбух, О. Матюшкін).

Системне вивчення літературних джерел та усталеної практики з означеної проблеми дозволило прийти до висновку, що на сьогодні відсутнє комплексне дослідження, яке розкриває особливості управління розвитком професійної компетентності вчителя-філолога в роботі з обдарованими учнями в системі післядипломної педагогічної освіти. Це зумовлює актуальність даної статті та подальших розвідок із зазначеної проблеми.

Метою статті є висвітлення особливості застосування компетентнісного підходу в управлінському супроводі процесу розвитку професійної компетентності вчителів-філологів щодо роботи з обдарованими учнями в Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Місія післядипломної педагогічної освіти полягає в забезпеченні нової якості підготовки педагогічних і керівних освітянських кадрів, здатних ефективно здійснювати професійну діяльність. Існуюча система післядипломної педагогічної освіти, при усіх її позитивних досягненнях, має суттєвий недолік — вона недостатньо враховує і мало сприяє індивідуальному розвитку кожного педагогічного працівника, надаючи перевагу формуванню необхідної суми знань. Далеко не кожний педагогічний працівник у цій системі знаходить особисті професійні інтереси та можливість реалізувати себе як творчу особистість, а звідси — професійний розвиток чималої кількості педагогічних працівників є немотивованим, нецілеспрямованим, непослідовним і непостійним [7, 206–207]. Тому підвищення ролі післядипломної освіти полягає в здатності працювати на випередження, передбачати і прогнозувати суспільні зміни та їх наслідки, і як результат — забезпечувати здатність вчителя-філолога бути гнучким, готовим до професійного та особистісного розвитку.

На думку науковців, для здійснення ефективного управління розвитком професійної компетентності доречно виходити із системного підходу як методологічного способу пізнання (В. Афанасьєв, І. Блауберг, В. Садовський), інтегрованої ідеї діяльнісного підходу щодо розвитку особистості (Л. Виготський, А. Леонтьєв, В. Гальперін, Б. Теплов), синергетичного підходу в освітній теорії та практиці (М. Богуславський, В. Лутай), акмеологічної теорії розвитку професіоналізму вчителя (А. Деркач, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, С. Пальчевський), андраго-

гіки як науки про освіту дорослих (В. Олійник, Т. Сорочан, С. Вершловський, С. Змеєв), теорії й практики організації методичної роботи (І. Жерносек, Ю. Корнажевський).

Ми спиратимемося на компетентнісний підхід, оскільки він акумулює в собі характеристики діяльнісного, процесуального, аспектного, ситуативного, синергетичного, особистісно зорієнтованого підходів. Компетентнісний підхід щодо управління розвитком професійної компетентності вчителя-філолога передбачає забезпечення єдності цілей, змісту, організації, форм і методів, методик та технологій, тобто органічного зв'язку всіх елементів системи.

Система розвитку професійної компетентності вчителя-філолога — безперервна післядипломна освіта, науково-методична робота, самоосвіта — єдине професійно-розвивальне середовище, в якому здійснюється планове управління розвитком професійної компетентності вчителя-філолога.

Наші думки співпадають з твердженням науковців, що підвищення професійної компетентності педагога-філолога слід розглядати як керований і самокерований процес. При цьому потрібно чітко розуміти, що процес навчання в системі підвищення кваліфікації має свої особливості. Найбільш суттєвими є: врахування тенденцій розвитку відповідної галузі науки; короткостроковість навчання; значний індивідуальний досвід практичної діяльності слухачів, їх диференційованість за професійними інтересами; контингент викладачів, більшість яких не має андрагогічної підготовки; різновіковий склад слухачів [7, 11–12].

В управлінні розвитком професійної компетентності вчителя в Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (РОІППО) враховуються такі чинники: забезпечення державних і регіональних інтересів, задоволення потреб окремих закладів освіти регіону, індивідуальних запитів педагогів та учнів Рівненської області.

Управління процесом розвитку професійної компетентності вчителя-філолога побудоване на ідеї неперервної професійної освіти, яка передбачає наступність вищої та післядипломної освіти, поєднання різних форм підвищення кваліфікації та безперервної освіти, оптимальне задоволення реальних професійних запитів і потреб учителів за умов варіативності та індивідуалізації змісту і форм навчання, поєднання формальної, неформальної та інформальної професійної освіти.

Обов'язковими компонентами управлінської діяльності в РОІППО є пропедевтична підготовка до підвищення кваліфікації, вибір освітніх послуг на засадах неперервності освіти: — навчання під час курсів підвищення кваліфікації (формальні освітні послуги); — навчання в міжатаційний період (неформальні освітні послуги); — безперервна освіта (інформальні послуги).

Наше бачення відповідає науковим дослідженням С. Сисоевої, яка визначає головні принципи розвитку неперервної освіти, а саме: пріоритетність особистості та її розвитку; полікультурність і толерантність у міжкультурному середовищі; конвергенція та глобалізація; перехід від знаннєвої парадигми освіти до компетентнісної; спрямованість на забезпечення стійкого розвитку цивілізації; неперервність і фундаментальність освіти; інформатизація [8].

Характерною особливістю нового змісту управління розвитком професійної компетентності вчителя-філолога у Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти є його варіативність та індивідуальна зорієнтованість, які сприяють зростанню значущості практичної і самостійної роботи слухачів; активних та інтерактивних форм і методів навчання; гуманітарно спрямованих модулів навчання і модулів навчання за вибором.

Найбільшої актуальності набуває управлінський супровід, який забезпечує можливість ефективно здійснити процес розвитку професійної компетентності вчителя-філолога в роботі з обдарованими учнями. З метою організації оптимальної системи науково-методичного забезпечення процесу розвитку професійної компетентності вчителя-філолога в умовах роботи з обдарованими учнями важливо враховувати наступні концептуальні засади:

— детермінованість — врахування потреб, професійних інтересів, можливостей кожного філолога;

— професіоналізм — наявність обов'язкової спеціальної підготовки, забезпечення можливості періодичного підвищення кваліфікації в закладах післядипломної педагогічної освіти; здатність до безперервної освіти;

— індивідуальний підхід — врахування індивідуальних особливостей і можливостей вчителя-філолога, підвищення почуття власної гідності, причетності до загальної справи;

— варіативність — можливість реалізовувати право особистості на вибір форм підвищення професійного рівня і засобів навчання;

— диференційованість — забезпечення умов визначення змісту програм розвитку професійної компетентності вчителя-філолога в міжатаційний період;

— єдність зусиль усіх суб'єктів процесу з метою реалізації поставлених завдань, створення при цьому атмосфери доброзичливості та творчості.

Рівненським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти розроблено і впроваджено мережеву модель організації роботи з обдарованими дітьми та молоддю, підготовки вчителя до роботи з обдарованими учнями.

Потреба в створенні мережевої структури викликана тим, що процес супроводу обдарованої дитини на районному (міському) рівні супроводжується певними проблемами, а саме:

— недостатньо сформовані кадрові, інформаційні, організаційні, науково-методичні умови для супроводу обдарованої дитини;

— відсутній системний методичний супровід обдарованих дітей і педагогів, які з ними працюють;

— недостатньо сформовані зв'язки на рівні «область-район (місто) — освітня установа», які забезпечують безперервний соціально-педагогічний супровід обдарованої дитини в соціумі;

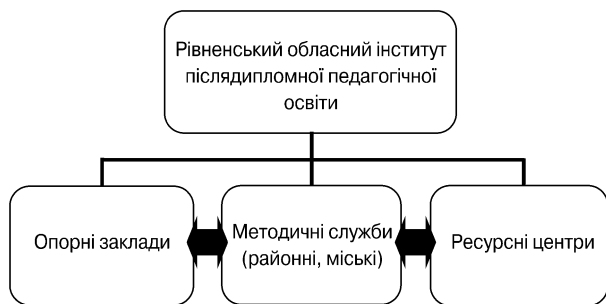
— недостатня мотиваційна підтримка роботи з обдарованими учнями;

— відсутня організація внутрігалузевої інтеграції в роботі з обдарованими учнями;

— відсутня система в підготовці педагогів і керівників до організації процесу супроводу та розвитку обдарованої дитини.

Завдяки впровадженню мережевої моделі організації роботи з обдарованими учнями, підготовки педагогічних кадрів до роботи з ними в Рівненській області створено систему роботи з обдарованими учнями; забезпечується використання нових сучасних форм підвищення професійної майстерності педагогів; забезпечується впровадження педагогічного досвіду з питань методичного та педагогічного супроводу роботи з обдарованими учнями; надаються рівні можливості користування освітніми і методичними ресурсами; забезпечується повна інформаційна і методична підтримка педагогів з питань організації роботи з обдарованими учнями; надається адресна методична допомога.

Структура мережевої моделі управлінського супроводу роботи з обдарованими учнями

Мережева модель забезпечує горизонтальну та вертикальну взаємодію структурних підрозділів.

Принципами функціонування мережевої моделі є: мережева взаємодія і співробітництво; безперервність і системність; доступність і демократичність; інтеграція (об'єднання ресурсів); динамічність і єдність методичного простору; адресність і оперативність; гнучкість і мобільність. Оптимальність функціонування мережевої моделі забезпечується нормативно-правовими, науково-методичними, програмно-методичними, інформаційними, організаційними, матеріально-технічними ресурсами.

Науково-методичний супровід вертикального функціонування мережевої моделі підготовки педагогічних кадрів до роботи з обдарованими учнями забезпечується через запровадження наступних форм підвищення кваліфікації педагогічних працівників:

— курси підвищення кваліфікації педагогічних працівників у Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти;

— пролонговані курси;

— семінар-практикум «Інноваційні підходи щодо організації методичної роботи з педагогічними кадрами в міжгоспідприємстві періоду навчальних закладах» для методистів районних (міських) методичних кабінетів (центрів);

— обласна творча група «Педагогічний супровід обдарованого школяра»;

— обласні опорні школи «Система роботи закладу з обдарованими учнями»;

— методичні студії;

— виїзні майстер-класи науково-дослідної лабораторії «Творча обдарованість»;

— інструктивно-методичні наради;

— консультування;

— методичні рекомендації;

— вивчення педагогічного досвіду;

— вивчення стану роботи;

— конкурс-ярмарок педагогічної творчості;

— on-line спілкування в режимі чату, аудіорежимі;

— вебіари, веберенції.

У Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти функціонує кабінет роботи з обдарованими учнями, який координує та забезпечує взаємодію структурних підрозділів інституту, районних (міських) методичних кабінетів (центрів), обласних позашкільних освітніх установ, вищих навчальних закладів з питань організації роботи з обдарованими учнями.

З метою забезпечення функціонування мережевої взаємодії структурних підрозділів на всіх рівнях в області створено єдину систему організації роботи з обдарованими учнями, яка схематично виглядає так:

Координаційна рада — це структурний підрозділ, який координує діяльність освітніх установ і структур з питань пошуку та підтримки обдарованих дітей і молоді.

В області діє об'єднання координаційних рад. До складу обласної координаційної ради входять керівник координаційної ради Рівненського обласного інституту післядипломної пе-

дагогічної освіти, завідувач кабінету роботи з обдарованими учнями Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, заступники начальника управління освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації, керівники обласних опорних закладів з питань організації роботи з обдарованими учнями, керівники районних координаційних рад, директор комунальної установи «Рівненська Мала академія наук учнівської молоді» Рівненської обласної ради.

У Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти функціонує інститутська координаційна рада. До її складу входять проректори інституту, завідувачі кафедр інституту, працівники кабінету роботи з обдарованими учнями, завідувачі предметних кабінетів, завідувач кабінету-центру психології та соціальної роботи. Дану раду очолює проректор з науково-методичної роботи.

У кожному районі та місті області діють районні (міські) координаційні ради. Всього в області функціонує 20 районних (міських) координаційних рад. До складу районної (міської) координаційної ради входять методист районного (міського) методичного кабінету (центру), який координує роботу з обдарованими учнями — голова ради, керівники районних опорних шкіл, консультаційних пунктів, ресурсних центрів, методичних структур з питань організації роботи з обдарованими учнями.

В усіх районних (міських) методичних кабінетах (центрах) введено посади методистів, які відповідають за організацію роботи з обдарованими учнями.

Опорний заклад — це заклад освіти, досвід роботи якого вивчено інститутом, районною (міською) методичною службою, на базі якого функціонують методичні підрозділи з питань підготовки вчителів до роботи з обдарованими учнями.

Працівниками кабінету роботи з обдарованими учнями Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти вивчено систему роботи з обдарованими учнями Володимирецького районного колегіуму та Рівненського природничо-математичного ліцею «Елітар» Рівненської міської ради. На базі даних закладів функціонують обласна опорна школа «Система роботи закладу з обдарованими учнями», школа керівника районної (міської) координаційної ради, обласна творча група «Педагогічний супровід обдарованого школяра».

У кожному районі (місті) області функціонують районні (міські) опорні заклади з питань організації роботи з обдарованими учнями.

В області створено мережу обласних і районних (міських) консультаційних пунктів.

Консультаційні пункти — освітні заклади, які надають консультаційні послуги з питань організації роботи з обдарованими учнями з окремих предметів, актуальних проблем.

Обласні консультаційні пункти діють у за-

гальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах: навчально-виховному комплексі «Рівненський обласний ліцей-інтернат», Рівненській спеціалізованій школі I—III ступенів № 15, Рівненській українській гімназії, Рівненському економіко-правовому ліцеї, Дубровицькому навчально-виховному комплексі «Загальноосвітня школа I—II ступенів-ліцей», Сарненській гімназії, Кузнецовській гімназії II—III ступенів, обласній станції юних натуралістів, Рівненській Малій академії наук учнівської молоді, обласній спортивній школі, Рівненському міському Палаці дітей та молоді.

У кожному районі (місті) області функціонує мережа освітніх округів. До складу освітнього округу входять дошкільні, загальноосвітні, позашкільні навчальні заклади. Мета діяльності освітніх округів: конструювання персональних шляхів і моделей розвитку творчих здібностей учнів освітнього округу. Завдання діяльності освітнього округу: створення умов для реалізації творчого потенціалу особистості.

В освітніх округах створено ресурсні центри. Як правило, ресурсні центри створюються на базі спеціалізованого навчального закладу округу.

Організація мережі ресурсних центрів на даний час є одним із найважливіших напрямів у розвитку єдиного освітнього простору. Необхідність створення ресурсних центрів обумовлена потребами сучасної системи освіти, які визначаються двома групами факторів: потребами суспільства в зміні самої системи освіти, її готовністю до змін і до об'єднання інтелектуального потенціалу освітніх закладів різних рівнів.

Формування освітніх мереж на чолі з ресурсними центрами в освітньому окрузі дозволяє оновити управлінський інструментарій, будувати нові системи професійного розвитку педагогічних кадрів, змінити парадигму розвитку загальноосвітньої школи, раціонально використовувати інтегровані ресурси закладів освіти, а також зробити можливим і доступним для учнів якісну допрофільну підготовку та профільне навчання, додаткову освіту.

З метою успішного функціонування ресурсний центр забезпечений кадровими, науково-методичними, матеріально-технічними, інформаційними (локальна мережа, Інтернет, сайт, медіатека, релевантний фонд навчальної та методичної літератури), нормативно-правовими ресурсами.

Завдяки організації управління розвитком професійної компетентності вчителя-філолога в РОІІПО здійснюється облік підготовки і підвищення кваліфікації вчителів-філологів за різними формами навчання в умовах функціонування освітніх закладів.

Формування і стимулювання розвитку професійної компетентності в колективних формах діяльності забезпечує розвиток не лише індивідуальної діяльності, але і колективної.

З огляду на це, сформульована професійна компетентність забезпечує, з одного боку, продуктивність педагогічної діяльності, а з другого — саморозвиток педагога.

Ключова роль в системі неперервної освіти належить кредитно-модульній технології навчання з використанням накопичувальної системи та дистанційних технологій навчання. Основою введення кредитно-модульної системи навчання у РОІППО стала накопичувальна система модулів, яка полягає у довільному нагромадженні професійних знань вчителями-філологами і впливає на їх постійний розвиток.

Як бачимо, формування професійної компетентності вчителя-філолога в умовах роботи з обдарованими учнями здійснюється на основі реалізації комплексу взаємопов'язаних організаційно-педагогічних, науково-методичних, дослідно-експериментальних заходів, що передбачає шкільний, міський і районний рівні та заходи обласного і всеукраїнського рівнів. За такого управлінського підходу вчитель-філолог перебуває в центрі освітнього процесу і систематично підвищує свій професійний рівень, що у свою чергу є оптимальною відповіддю на запити обдарованих учнів загальноосвітніх навчальних закладів Рівненської області.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, задоволення освітніх запитів вчителя-філолога в роботі з обдарованими учнями не може бути реалізоване цілком в умовах традиційних форм навчання, оскільки це не дає можливості остаточно розв'язати сучасні завдання післядипломної педагогічної освіти як на організаційному, так і на змістовому і науково-методичному рівнях. Адже в нинішній системі післядипломної педагогічної освіти на неналежному рівні використовуються форми самостійної роботи, педагогічного контролю, задоволення індивідуальних запитів слухачів на інформацію. Бракує часу на вдосконалення практичних умінь, підвищення рівня комп'ютерної грамотності слухачів. Саме інноваційна організація підвищення кваліфікації вчителів-філологів за очно-дистанційною та дистанційною формами навчання, кредитно-модульною системою навчання дасть змогу розв'язати низку протиріч навчального процесу [4].

Тому нині в Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти визначено оптимальні шляхи модернізації процесу управління професійним розвитком педагога в роботі з обдарованими учнями, що забезпечує можливість взаємоінтегрувати науку і практику, орієнтувати у практичному вимірі регіональні наукові дослідження, здійснювати апробацію нововведень з метою розвитку

професійної компетентності вчителя-філолога. У подальших розвідках нами буде запропонована модель управління розвитком професійної компетентності вчителя-філолога в умовах роботи з обдарованими учнями в післядипломній педагогічній освіті.

Література

1. Антонова И. Г. Одаренные дети и особенности педагогической работы с ними // Одаренный ребенок. — 2011. — № 1. — С. 46–51.
2. Даниленко Л. І. Модернізація системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах її інноваційного розвитку // Післядипломна освіта в Україні. — 2008. — № 2. — С. 8–10.
3. Зеленина Е. Б. Педагог для одареного ученика // Народное образование. — 2011. — № 1. — С. 153–157.
4. Ніколенко Л. Т. Реалізація компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири післядипломної педагогічної освіти // Професійний розвиток педагогічних працівників: практична андрагогіка : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. І. Пуцова, Л. Я. Набоки. — К., 2007. — С. 76.
5. Німак О. М. Організація роботи з обдарованими дітьми в загальноосвітньому навчальному закладі / О. М. Німак. — Х. : Вид. група «Основа», 2010. — 144 с.
6. Обдаровані діти : діагностика та супровід / упоряд. Т. Червонна. — К. : Шк. світ, 2008. — 128 с.
7. Олійник В. Дистанційне навчання в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти АПН України / В. Олійник, В. Гравіт, А. Кліменко // Післядипломна освіта в Україні. — 2007. — № 2 (11). — С. 68–72.
8. Олійник В. В. Проблеми реформування і розвитку післядипломної освіти / В. В. Олійник, А. С. Нікуліна // Післядипломна освіта в Україні. — 2001. — № 1. — С. 6–9.
9. Олійник В. Щодо впровадження дистанційного навчання в післядипломній педагогічній освіті // Післядипломна освіта в Україні. — 2007. — № 1. — С. 43.
10. Протасова Н. Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку : монографія / Н. Г. Протасова. — К. : Міленіум, 1998. — 151 с.
11. Професійний розвиток педагогічних працівників : практична андрагогіка : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. І. Пуцова, Л. Я. Набоки. — К., 2007. — 228 с.

Аннотация

Отражен управленческий аспект развития профессиональной компетентности учителя-филолога в работе с одаренными учениками в условиях последипломного педагогического образования.

Ключевые слова: профессиональная компетентность учителя-филолога, профессиональное развитие, управление развитием профессиональной компетентности учителя-филолога, одаренный ученик.

Summary

The administrative aspect of development of professional competence of teacher-philologist is reflected in the conditions of postgraduate pedagogical education.

Keywords: professional competence of teacher-philologist, professional development, controlling the process of development of professional competence of teacher-philologist, gifted student.

А. Ю. АНІСІМОВ,

кандидат педагогічних наук, доцент, директор
Одеського регіонального центру оцінювання якості освіти,

М. П. КАЗИМИРСЬКИЙ,

методист науково-методичного відділу
Одеського регіонального центру оцінювання якості освіти,

Н. Д. РЕМЕЗ,

кандидат педагогічних наук, заступник директора
Одеського регіонального центру оцінювання якості освіти

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З ТЕСТОВИМИ ЗАВДАННЯМИ РІЗНИХ ФОРМ

У статті висвітлюється питання різноманіття форм тестових завдань, які використовуються в тестах зовнішнього незалежного оцінювання, надаються методичні рекомендації щодо роботи з різними формами тестових завдань.

Ключові слова: тестове завдання, зовнішнє незалежне оцінювання, бланк відповідей.

Зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників закладів системи загальної середньої освіти в Україні вже шостий рік є обов'язковим етапом вступної кампанії до вищих навчальних закладів. Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 23.08.2012 р. № 943 «Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2013 році» встановлено, що результати зовнішнього незалежного оцінювання зараховуються як вступні випробування до вищих навчальних закладів і у 2013 році. Тому перед майбутніми абітурієнтами, а також їхніми батьками та педагогами, постає питання якісної підготовки кожного учасника до ЗНО, одним з необхідних етапів якого є ознайомлення абітурієнта з основними формами тестових завдань, які використовуються під час проведення зовнішнього оцінювання, причому таке ознайомлення має бути комплексним — важливо не тільки вміти розв'язати завдання тієї чи іншої форми, але й знати, як правильно працювати з бланками відповідей, і розуміти критерії оцінювання таких завдань.

Метою статті є надання методичних рекомендацій щодо роботи з тестовими завданнями тих форм, які використовуються у тестах зовнішнього незалежного оцінювання, та роботи з бланками відповідей.

Відповіді на завдання тесту абітурієнт має зазначити у спеціальних бланках відповідей — типу «А» та типу «Б».

Бланки відповідей А після сканування розпізнаються за допомогою комп'ютерних програмних засобів, тому обробка таких бланків відбувається автоматично. Участь людей у цьо-

му процесі зводиться лише до верифікації — перевірки окремих позначень у бланку, які не вдалося однозначно розпізнати програмним способом. Позначення у бланках А робляться залежно від форми тестового завдання — або позначкою X, або цифрою (-ами).

Робота у **бланку відповідей Б** передбачає власноручне написання абітурієнтом тексту, який у подальшому перевіряється незалежними екзаменаторами.

Тестові завдання, які використовуються під час зовнішнього незалежного оцінювання, можна розділити на три загальні типи: закритої форми, відкритої форми та з розгорнутою відповіддю.

Завдання закритої форми передбачає розв'язання абітурієнтом поданого завдання або знаходження відповіді на запитання. При цьому невід'ємною частиною завдання є явно задані варіанти відповідей, серед яких абітурієнт має тим чи іншим способом позначити правильний (або правильні, якщо завдання передбачає наявність кількох правильних відповідей). Таким чином, виконання завдань закритої форми має відбуватися за схемою «розв'язання завдання — отримання відповіді — аналіз поданих варіантів — позначення відповіді у бланку А».

На відміну від першого типу, **завдання відкритої форми** передбачає його розв'язання з подальшим отриманням числової відповіді. При цьому жодних варіантів відповідей абітурієнт заздалегідь не має, що, звісно, дещо ускладнює роботу, оскільки стає відсутнім фактор самоперевірки (у завданнях закритої форми абітурієнт точно знав, що виконав завдання невірною, якщо отримав відповідь, якої немає серед наведених). Розв'язання завдань відкритої фор-

ми традиційно відбувається за схемою «розв'язання завдання — отримання відповіді — аналіз можливості запису такої відповіді у бланк А — запис відповіді у бланк А».

Завдання з розгорнутою відповіддю передбачає створення власного висловлення на задану тему — викладення власного погляду на деяку проблему, створення тексту відповідно до заданої комунікативної ситуації тощо. Хоча такі завдання і перевіряються не комп'ютерними засобами, а екзаменаторами, вони завжди мають чітко визначені критерії оцінювання, які є незмінними і не залежать від особистої позиції екзаменатора, за рахунок чого досягається максимальна об'єктивність в оцінюванні.

Розглянемо детальніше кожен форму тестових завдань (див. рис. 1) з наведенням відповідних характеристик, схем оцінювання та прикладів використання під час проведення зовнішнього незалежного оцінювання минулих років.

Рис. 1. Класифікація основних форм тестових завдань

Форма тестового завдання: завдання з вибором однієї правильної відповіді.

Предмети, в яких використовується: українська мова і література, історія України, всесвітня історія, іноземні мови, російська мова, світова література, математика, фізика, хімія, біологія, географія.

Опис. До кожного завдання подано декілька варіантів відповіді, з яких лише один правильний. Завдання вважається виконаним, якщо абітурієнт вибрав і позначив правильну відповідь у бланку відповідей А.

Схема оцінювання. Оцінюється в 0 або 1 тестовий бал: 1 бал, якщо вказано правильну відповідь; 0 балів, якщо вказано неправильну відповідь, або вказано більше однієї відповіді, або відповіді не надано.

Приклад: основна сесія ЗНО з фізики, 2011 р.

По паралельних прямолінійних ділянках двоколіїної залізниці назустріч один одному рівномірно рухаються два потяги: пасажирський і товарний. Потяги проходять один повз од-

ного протягом 20 с. Модуль швидкості пасажирського потяга дорівнює 25 м/с, а його довжина становить 160 м. Визначте модуль швидкості товарного потяга, якщо його довжина дорівнює 440 м.

А	Б	В	Г
5 м/с	10 м/с	15 м/с	20 м/с

Відповідь:

А	Б	В	Г
Х			

Примітка. Кількість варіантів відповідей може змінюватися в залежності від предмета тестування, але правильна відповідь завжди одна.

Форма тестового завдання: завдання на встановлення відповідності (логічні пари).

Предмети, в яких використовується: українська мова і література, історія України, всесвітня історія, іноземні мови (крім французької), російська мова, світова література, математика, фізика, хімія, біологія, географія.

Опис. До кожного завдання подано інформацію, позначену цифрами і буквами. Щоб виконати завдання, необхідно встановити відповідність інформації, позначеної цифрами і буквами (утворити логічні пари). Завдання вважається виконаним, якщо абітурієнт правильно зробив позначки на перетинах рядків і колонок у таблиці бланка відповідей А.

Схема оцінювання. Оцінюється в 0, 1, 2, 3 або 4 тестових бали: 1 бал за кожен правильно встановлену відповідність (логічну пару); 0 балів, якщо не вказано жодної правильної логічної пари або відповіді на завдання не надано.

Приклад: основна сесія ЗНО з географії, 2010 р.

Установіть відповідність між портами та країнами, де ці порти розміщені.

1 Роттердам	А Індія
2 Ванкувер	Б Республіка Корея
3 Ульсан	В Нідерланди
4 Колката	Г Канада
	Д Росія

Відповідь:

	А	Б	В	Г	Д
1			Х		
2				Х	
3		Х			
4	Х				

Примітка. У тестах з іноземних мов кількість умов може бути іншою, але загальна схема оцінювання залишається незмінною: 1 тестовий бал за кожен правильно встановлену відповідність.

Форма тестового завдання: завдання на встановлення правильної послідовності.

Предмети, в яких використовується: історія України, всесвітня історія, світова література, хімія, біологія.

Опис. До кожного завдання подано перелік дій (понять, формул, характеристик тощо), позначених буквами, які потрібно розташувати у правильній послідовності, де перша дія (поняття, формула, характеристика) має відповідати цифрі 1, друга — цифрі 2, третя — цифрі 3, четверта — цифрі 4. Завдання вважається виконаним, якщо абітурієнт правильно зробив позначки на перетинах рядків (цифри від 1 до 4) і колонок (букви від А до Г) у таблиці бланка відповідей А.

Схема оцінювання. Оцінюється в 0, 1, 2 або 3 тестових бали: 3 бали, якщо правильно вказано послідовність усіх подій; 2 бали, якщо вказано першу та останню події; 1 бал, якщо вказано або першу, або останню подію; 0 балів, якщо вказано неправильну відповідь або відповіді на завдання не надано.

Приклад: основна сесія ЗНО з хімії, 2010 р.

Розташуйте символи хімічних елементів за збільшенням їхніх протонних чисел.

- А Se
- Б Са
- В N
- Г Mn

Відповідь:

	А	Б	В	Г
1			Х	
2		Х		
3				Х
4	Х			

Форма тестового завдання: завдання з короткою відповіддю множинного вибору.

Предмети, в яких використовується: історія України, всесвітня історія, географія.

Опис. До кожного завдання пропонується сім варіантів відповіді, серед яких лише три правильні. Завдання вважається виконаним, якщо абітурієнт вибрав і записав правильні відповіді у бланку відповідей А.

Схема оцінювання. Оцінюється в 0, 1, 2 або 3 тестових бали: 1 бал за кожну правильно вказану відповідь (цифру) із трьох можливих; 0 балів, якщо не вказано жодної правильної відповіді (цифри), або відповіді на завдання не надано. Порядок написання цифр значення не має.

Приклад: основна сесія ЗНО з історії України, 2011 р.

Які події суспільно-політичного життя відбулися в другій половині XVI — першій половині XVII ст.?

1. Визнання гетьманом Петром Дорошенком протекторату Османської імперії.

2. «Козацька реформа» польського короля Стефана Баторія та утворення реєстрового козацтва.

3. Вступ Війська Запорозького на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним до Київського Богоявленського православного братства.

4. Захоплення та зруйнування російськими військами за наказом царя Петра І Чортмилицької Січі.

5. Ухвалення польським сеймом «Ординації Війська Запорозького реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої».

6. Підпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові.

Відповідь:

2	3	5
---	---	---

Примітка. У наведеному прикладі тестового завдання лише 6 варіантів відповіді. Це особливості характеристики тестів минулих років. Починаючи з 2013 року у завданнях такої форми буде 7 варіантів відповіді, з яких правильними є три.

Форма тестового завдання: завдання на заповнення пропусків у тексті.

Предмети, в яких використовується: іноземні мови.

Опис. У завданнях пропонується доповнити абзаци/речення в тексті реченнями/частинами речень, словосполученнями/словами з поданих варіантів. Завдання вважається виконаним, якщо абітурієнт обрав і позначив правильний варіант відповіді у бланку відповідей А.

Схема оцінювання. Оцінюється в 0 або 1 тестовий бал: 1 бал, якщо вказано правильну відповідь; 0 балів, якщо вказано неправильну відповідь, або вказано більше однієї відповіді, або відповіді не надано.

Приклад: основна сесія ЗНО з англійської мови, 2011 р.

Male Birds Belt out Their Song by Putting a Little Muscle into It

Some male songbirds can sing (34) _____ notes than females because they have stronger muscles to make the sounds. Some scientists used to think it was all about how well the birds could force air out of their lungs, but new research says it has more to do with muscles in the (35) _____ throats. There's a reason the boy birds are better singers. They have (36) _____ a mate. The more varied their songs, (37) _____ it will stand out from other boy birds who are also singing in hopes of finding a mate. Varied songs also are easier to hear over noises, like a rushing stream or the noisy calls of other birds. Although all birds (38) _____ knowing certain calls, songbirds learn how to sing from their parents. That ability is only found in songbirds, humans and a few other mammals like dolphins, whales and bats. So think about muscles the next time you hear a bird singing. Muscles (39) _____ just in your arms and legs, or in a bird's wings. They also help us make a variety of sounds.

34	A	much	B	the most	C	more	D	many
35	A	songbird	B	songbirds'	C	songbird's	D	songbirds
36	A	attracted	B	attracting	C	been attracted	D	to attract
37	A	better	B	the better	C	best	D	the best
38	A	are born	B	will be born	C	to be born	D	born
39	A	weren't found	B	weren't finding	C	aren't finding	D	aren't found

Відповідь:

	A	B	C	D
34			X	
35		X		
36				X
37		X		
38	X			
39				X

Форма тестового завдання: завдання відкритої форми з короткою відповіддю.

Предмети, в яких використовується: математика, фізика, хімія, географія.

Опис. Під час виконання цих завдань потрібно вписати отриманий числовий результат тієї розмірності, яка вказана в умові завдання, до бланка відповідей А.

Схема оцінювання. Оцінюється 0 або 2 тестовими балами: 2 бали, якщо зазначено правильну відповідь; 0 балів, якщо зазначено неправильну відповідь або завдання взагалі не виконано.

Приклад: основна сесія № 1 ЗНО з математики, 2010 р.

Основою піраміди є ромб, гострий кут якого дорівнює 30° . Усі бічні грані піраміди нахилені до площини її основи під кутом 60° . Знайдіть площу бічної поверхні піраміди (у $см^2$), якщо радіус кола, вписаного в її основу, дорівнює 3 см.

Відповідь:

	1	4	4
--	---	---	---

,

--	--	--

Примітка. Абітурієнти мають бути уважними, записуючи відповідь у бланк. Цифри не повинні виходити за межі клітинок. Обов'язково треба враховувати положення десяткової коми. Зразок написання цифр та приклади правильного і неправильного написання чисел будуть наведені у бланку відповідей А.

Форма тестового завдання: завдання з вибором трьох правильних відповідей з трьох груп запропонованих варіантів відповідей.

Предмети, в яких використовується: біологія.

Опис. До кожного завдання пропонується три групи відповідей. З кожної групи потрібно вибрати тільки одну правильну відповідь. Завдання вважається виконаним, якщо абітурієнт вибрав і послідовно записав три цифри у бланку відповідей А.

Схема оцінювання. Оцінюється в 0, 1, 2 або 3 тестових бали: 3 бали, якщо правильно вказано послідовність трьох відповідей (цифр); 1 бал за кожну правильно вказану відповідь (цифру) з певної групи варіантів відповідей; 0 балів, якщо не вказано жодної правильної відповіді (цифри) або відповіді на завдання не надано.

Приклад: основна сесія ЗНО з біології, 2010 р.

У цитоплазмі знаходиться тРНК з антикодонном ЦАЦ. Проаналізувавши інформацію, надану в трьох стовпчиках, установіть кодуєчу ділянку ДНК, кодон і амінокислоту, що транспортується (див. таблицю «Генетичний код», подану на останній сторінці тестового зошита).

Ділянка ДНК	Кодон	Амінокислота
1 ГАГ	1 ЦАЦ	1 гіс
2 ЦАЦ	2 ГТГ	2 лей
3 ГТГ	3 ЦУЦ	3 вал
4 ЦТЦ	4 ГУТ	4 глу
5 ЦУЦ	5 ГАГ	5 ала

--	--	--

Відповідь:

2	4	3
---	---	---

Примітка. На відміну від завдань з короткою відповіддю множинного вибору, у завданнях цієї форми має значення порядок написання цифр. Враховується не тільки цифра, а й її положення у бланку А.

Форма тестового завдання: завдання з розгорнутою відповіддю.

Предмети, в яких використовується: українська мова і література, іноземні мови, російська мова.

Опис. Для тестів з української мови і літератури та російської мови — створення власного аргументованого висловлення на дискусійну тему (бланк відповідей Б); для тестів з іноземних мов — створення абітурієнтом на бланку відповідей Б власного висловлення у письмовій формі відповідно до запропонованої комунікативної ситуації.

Схема оцінювання. Завдання з розгорнутою відповіддю з української мови і літератури та російської мови оцінюються від 0 до 20 тестових балів; з іноземних мов — від 0 до 14 тестових балів. Детальну інформацію щодо критеріїв оцінювання див. у характеристиці тесту з відповідного предмета.

Приклад: основна сесія № 1 ЗНО з української мови і літератури, 2012 р.

Прочитайте наведений текст.

Людина щосекунди змінює свою планету, утверджується на ній. Прагнучи підкорити природу, ми не маємо часу замислитися про доцільність володарювання над нею. Чи потрібно людині шукати відповідь на питання про доцільність підкорення природи й володарювання над нею?

Висловіть Вашу думку щодо цієї проблеми.

Сформулюйте тезу, наведіть два-три переконливі аргументи, що найкраще підтвердять Вашу думку. Проілюструйте Ваші міркування посиланнями на приклади з художньої літератури чи інших видів мистецтва (зазначте автора й назву твору, вкажіть проблему, порушену митцем, художній образ, через який проблему

розкрито, наведіть цитату з твору тощо), історичними фактами або випадками з життя. Не переказуйте змісту художнього твору, не давайте повної характеристики образів. Сформулюйте висновки.

Примітка. Абітурієнтам варто намагатися писати у бланку відповідей Б розбірливо, щоб екзаменатори мали можливість перевірити роботу.

Отже, використання різних форм тестових завдань дає можливість робити об'єктивні висновки про рівень навчальних досягнень тих, хто ці завдання виконує. Таким чином, надаючи методичні рекомендації щодо роботи з різними формами тестових завдань, ми сприяємо досягненню однієї з цілей, яку ставить перед собою Український центр оцінювання якості освіти разом зі своїми регіональними підрозділами, тобто надаємо кожному учаснику зовнішнього незалежного оцінювання можливість максимально повно проявити засвоєні ним знання та уміння, працюючи з тестами під час проведення ЗНО.

Література

1. Аванесов В. С. Композиция тестовых заданий / В. С. Аванесов. — 3-е изд. — М. : Центр тестирования, 2002. — 240 с.
2. Аванесов В. С. Теоретические основы разработки заданий в тестовой форме / В. С. Аванесов. — М. : Изд-во Моск. гос. текст. акад., 1995. — 95 с.
3. Болюбаш Я. Я. Педагогичне оцінювання і тестування: правила, стандарти, відповідальність / Я. Я. Бо-

любаш, І. Є. Булах, М. Р. Мруга, І. В. Філончук. — К. : Майстер-клас, 2007. — 272 с.

4. Булах І. Є. Створюємо якісний тест : навч. посіб. / І. Є. Булах, М. Р. Мруга. — К. : Майстер-клас. — 160 с.

5. Введение в классическую и современную теорию тестов : учебник / Л. Крокер, Дж. Алгина ; пер. с англ. Н. Н. Найденовой, В. Н. Симкина, М. Б. Чельшковой ; под общ. ред. В. И. Звонникова, М. Б. Чельшковой. — М. : Логос, 2010. — 668 с.

6. Звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2010 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : datatp.com.ua/2010/ZVITZNO2010.zip

7. Звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2011 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : datatp.com.ua/2011/Report2011.zip

8. Звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України в 2012 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : datatp.com.ua/2012/Report2012.zip

9. Зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів. 2008 р. : інформаційні матеріали / Український центр оцінювання якості освіти ; уклад.: І. Л. Лікарчук (наук. ред.) [та ін.]. — К., 2007. — 288 с.

10. Зиверт Х. Подготовка к тестированию / Х. Зиверт. — М. : Прогресс, 1998. — 174 с.

Аннотация

В статье освещается вопрос разнообразия форм тестовых заданий, которые используются в тестах внешнего независимого оценивания, даются методические рекомендации по работе с разными формами тестовых заданий.

Ключевые слова: тестовое задание, внешнее независимое оценивание, бланк ответов.

Позакласне та позашкільне виховання

УДК 37.0+373.3/5:374-02:908

Л. М. НАДЕННАЯ,
зав. бібліотекою СШ № 62 г. Одессы

«ОДЕССА — ГОРОД-ГЕРОЙ» (сценарий ко Дню освобождения Одессы)

Исполняется песня-гимн Одессы «Одесса — мой город родной»

В июле 1941 года Одесса была подвергнута массированным бомбардировкам фашистских войск. Ожесточенные бои на подступах к городу Одессе развернулись в начале августа 1941 года.

Іван Гончаренко

«НА БІЙ, ОДЕСО!»

Одесо, чуеш громи канонад?
То скорпіон, окутий у залізо,

до брам твоїх, до рівних вулиць лізе
й, вогнем зустрітий, відступа назад.
Тобі, Одесо, випало суворі
ділити дні з Вітчизною разом,
устояти фортецею на морі
в жорстокій битві із вселюдським злом.
І вірю я в твою живушу силу,
В твоїх садів цвітіння молоде,
І левен я, що гад собі моглиу
На підступах до брам твоїх знайде.
Бо ти не раз героїв іменами
Народ, Вітчизну славила свою, —
Їх мужністю окрилені, між нами
Нові герої родяться в бою.

Ставка Верховного Главнокомандования приказала Одессу не сдавать и оборонять «до последней возможности».

Тысячи трудящихся вышли на строительство оборонительных рубежей. В кратчайшие сроки на подступах к городу было создано шесть оборонительных поясов.

С восьмого августа 1941 года город был объявлен на осадном положении. Десятого августа враг начал штурм одесских укреплений. Ожесточенное наступление вражеских сил отражали войска отдельной Приморской армии, части и корабли Черноморского флота.

Григорий Поженян
«НАС В РАЗВЕДКЕ ТРИНАДЦАТЬ БЫЛО»

Нас в разведке тринадцать было.
Нас в Одессе война крестила
Не штыками и не огнем —
Тяжкой ношей за плечами,
Настороженными ночами,
Непривычным бездельем днем.

На чужих батальонных стыках
Раньше пули, раньше крика
Камышами, на шлюпках, вброд,
Сквозь посадки, лиманы, рожью,
По дорогам, по бездорожью
Шли мы к немцам в тылы, вперед.

Шли мы группами, трое, двое,
Перед боем и после боя,
До захода луны, при ней,
Безоружными, в «полной форме»,
В пиджаках и в матросской форме,
До утра и на много дней.

И как совы — ночные птицы,
Привыкая к степным зарницам,
Светлякам в крошечной мгле,
Чуют ночь беспощадным ухом,
Так и мы, ночники, по слуху
Молча шли по своей земле.

Жили мы на углу Пастера,
В доме мрачном и темно-сером.
Дом — служебный. В дверях — наряд,
А внутри патрули в три смены,
Пять глухих этажей, да стены,
Да тринадцать матрацев в ряд.

Каждой ночью они пустели.
Молча скатывались с постели,
И в машине — в который раз! —
Холод кожаного сиденья,
Город — черной скользкой тенью,
Напряженность случайных фраз.

А за вспышками огневыми,
За дозорами сторожевыми,
За постами чужих застав —
Пушки, выведенные из строя,
Пленный немец с крестом героя,
Повалившийся вниз состав.

В конце августа войска противника провалились к Днепру на участке от Кременчуга до Херсона. Одесса оказалась в глубоком вражеском тылу.

Несмотря на многократное превосходство в живой силе и технике, трехсоттысячная группировка противника вынуждена была в течение

73 дней находиться у стен Одессы. Черноморский флот обеспечивал морские сообщения и прикрывал город с моря.

Одесса стояла насмерть. Население города мужественно переносило тяготы и опасности осады — систематические налеты вражеской авиации и артобстрелы, недостаток продовольствия. Но несмотря на все трудности ни на один день не прекращалась работа фабрик и заводов. Бойцы и гражданское население были единым боевым гарнизоном.

Неизвестный автор
**«Я ВСТРЕТИЛСЯ С НИМ
БЛИЗ ОДЕССЫ РОДНОЙ»**

Я встретился с ним близ Одессы родной,
Когда в бой пошла наша рота.
Он шел впереди с автоматом в руках —
Моряк черноморского флота.

Он шел впереди и пример подавал,
Он родом был сам из Ахтырки, —
А ветер гвардейские ленты трепал
На черной его бескозырке.

«За Родину! — крикнул отважный герой, —
Пощады нет извергам — гадам!»
И врзался в гущу отважный моряк,
Работая славно прикладом.

Один на один с офицером — врагом
Пришлось моряку очутиться.
Он сбил крестоносца стальным кулаком,
На тот свет отправил фашиста.

Я встретил его после боя опять
В украинской беленькой хате.
Лежал он на докторском красном столе
В изорванном черном бушлате.

Тридцать ранений хирург насчитал,
Две пули засели глубоко.
А храбрый моряк все в бреду напевал:
«Раскинулось море широко...»

Очнувшись от бреда, хирургу сказал:
«Жив будешь, зайди ты в Ахтырку.
Жене передай мой прощальный привет,
А сыну отдай бескозырку...»

Врагу не удалось завладеть Одессой. Только в связи с изменением общей обстановки на фронте, советское командование 30 сентября 1941 года отдало приказ об эвакуации войск из Одессы. Длившаяся в течение двух недель эвакуация была завершена на рассвете 16 октября. Она прошла четко, организованно и без потерь.

Длительная оборона Одессы провалила планы противника захватить город сходу. Враг потерял под Одессой 160 тысяч солдат и офицеров.

Исполняется песня «Журавли», слова Р. Гамзатова, музыка Я. Френкеля.

После 73-дневной обороны Одесса была оккупирована Румынией. Около 30 месяцев наш город был в оккупации. Одесские партизаны и подпольщики ни на один день не прекращали борьбу с захватчиками. Многие из них погибли смертью храбрых.

Осип Колычев

«РАССТРЕЛ»

Их внезапно забрала облава ночная
По домам и кафе...
Предложил папироску, допрос начиная,
Человек в галифе.
«Имена! Адреса!» — Он не требует — просит,
Но от нежности той
В волосах появляется проседь,
Исторгается стон.
Ночь молчанья... Усажены в автомобили
И сосчитано все...
Не маячили фары, рожки не трубили,
Проносаясь по шоссе.
А дорога кружилась, и мчалась карьером —
То правой, то левой...
И, ни слова не вымолвив, — рядом с шофером —
Человек в галифе.
Третью скорость — последнюю! — взяли моторы.
И, судя по тому,
Что дорога вдруг резко поднялась над морем,
Их везли не в тюрьму.
И в дыханье акаций — вдруг кто-то заметил
Приближение конца,
И в дыханье акаций — присутствие смерти,
Как второго лица.
По лицу хлыбытали упругие ветки,
И дорога виляла,
Точно подпись начальника контрразведки...
Точка. Тормоз. «Вылазь!..»

В 1944 году на всем советско-германском фронте развернулись широкие наступательные операции. Десятого апреля 1944 года войска 3-го Украинского фронта при активном участии партизан и подпольщиков освободили Одессу. В этот день Красное Знамя было поднято над портиком Одесского оперного театра.

Семен Курсанов

«ОДЕССА»

Одесса! К булыжнику улиц
Подошвы бойцов прикоснулись.
И солнечный луч по отвесу
Спустился к вокзальной стене.
Победа въезжает в Одессу
В суровой и пыльной броне.
Отряды шагают и едут
По Пушкинской и Ришельевской,
Ветвями встречают победу
Акация в платье апрельском,
И дом, где любая из комнат
О Пушкине знает и помнит,
И Дюк на Приморском бульваре,
И море в венке облаков
С вернувшимся словом «товарищ»
Встречает бойцов-земляков.
Бежала девчонка босая,
Цветы им под ноги бросая,
И женщина в серых заплатах,
Рванувшись навстречу бегом,
В одном из них встретила брата
И мужа узнала в другом.
И вспышки ракет прилетают
К Одессе в апрельскую ночь,
И к сердцу Москва прижимает
Свою благодарную дочь.

Александр Кузовлев

«ОДЕССА ЛИКУЕТ»

Одесса ликует —
Привет освободителям!

На Дерибасовской танцуют
Одесситка с победителем.
Ах, как дурманит весна
Молодые головы!
И куда-то манит она
В тишину и сторону.
Подальше от боев и дыма,
Чтоб зарыться в радости,
Говорить с любимой
И забыть все гадости,
Что давала та война.
И в глаза смертельные
Не смотреть. Ведь нам нужна
Только жизнь всем цельная!

Аллея славы, памятник Неизвестному матросу, обелиски, мемориальные доски, названия проспектов и улиц — все это напоминает о бессмертном подвиге героических защитников Одессы.

Помните!

Через века, через года, —

Помните!

О тех,

Кто уже не придет

никогда, —

Помните тех, кто защищал и освобождал нашу родную Одессу.

Это:

Асташкин Михаил Егорович, капитан, Герой Советского Союза, лётчик-истребитель, погиб 14 сентября 1941 года;

Нечипоренко Александр Алексеевич, разведчик, участник обороны Одессы, погиб в 1941 году;

Бреус Яков Георгиевич, майор, Герой Советского Союза, участник обороны Одессы, умер в 1972 году;

Гордиенко Яков, разведчик партизанского отряда, погиб в 1942 году;

Осипов Яков Иванович, командир первого полка морской пехоты, погиб в 1941 году;

Молодцов-Бадаев Владимир Александрович, Герой Советского Союза, командир партизанского отряда, погиб в застенках гестапо в 1942 году;

Кондрашин Андрей Кузьмич, капитан, Герой Советского Союза, летчик-бомбардировщик, погиб 1 апреля 1944 года.

Люди!

Покуда сердца

стучатся, —

Помните!

Какой ценой

завоевано счастье, —

пожалуйста,

помните!

Александр Уваров

«ОГОНЬ СЛАВЫ»

Дышит пламя вечного огня
У дуги Одесского залива,
Где и тишина красноречива,
Где и слава вечности родня.

В бронзе — бескозырка, автомат,
И венки нетленные лежат.
Слава машет огненным крылом
Кораблям с прибрежного откоса,
Слава Неизвестному матросу
Веет человеческим теплом.

Одесса в этот день весенний
Справляет вновь освобожденье.
Одной из важных тех побед
Сегодня ШЕСТЬДЕСЯТ ДЕВЯТЬ ЛЕТ.

Исполняется песня «День Победы». Музыка Д. Тухманова, слова В. Харитонова.

Страна высоко оценила подвиг своих защитников: медалью «За оборону Одессы» награждено 30 тысяч, 14 защитникам присвоено звание Героя Советского Союза, 57 участников боев за Одессу получили орден Ленина, свыше 2100 человек награждены другими орденами и медалями.

В Одессе — День освобожденья.
Аллея славы... Поколенья
Честь всем Героям отдают.
И будет праздничный салют.

Но их, увы, всё меньше с нами,
Идут неплотными рядами,
Теперь им дорог каждый час,
Нам — всё дороже их рассказ.

Литература

1. Агриков Р. П. Память судьбоносных лет / Р. П. Агриков. — О. : ВМФ, 2011.
2. Агриков Р. П. Пояс Славы города-героя Одессы / Р. П. Агриков. — О. : Астропринт, 2005.
3. Азаров И. И. Осажденная Одесса / И. И. Азаров. — О. : Маяк, 1975.
4. Аллея Славы : сборник очерков. — О. : Принт Мастер, 2004.
5. Одессе посвящается : сборник. — О. : Маяк, 1988.
6. 73 героических дня : сборник. — О. : Маяк, 1978.
7. Усыченко. Одесса. — М., 1977. — (Серия «Города-герои»).

Естетичне виховання

УДК 78+37.053.6+371.322.7

Е. П. ПЕЧЕРСЬКА,

кандидат педагогічних наук, приват-професор державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»,

Ю. Г. МУСТАЧКО,

студентка державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті уточнено сутність і структуру пізнавальної активності, розроблено критеріальний апарат щодо її діагностики в учнів підліткового віку. Визначено та обґрунтовано педагогічні умови, на яких засновано запропонований авторами методичний підхід щодо формування пізнавальної активності підлітків на уроках музичного мистецтва.

Ключові слова: пізнавальна активність, пізнавальний інтерес, проблемні методи, ігрові методи, проблемно-ігрові ситуації, художньо-творча діяльність, нестандартні уроки.

Сучасний період розвитку школи відзначається підвищенням уваги до проблеми розвитку активності та пізнавальної самостійності школярів в процесі навчання, переосмисленням і уточненням теоретичних положень з цього питання визначних педагогів минулого — Я. А. Коменського, А. Дістервега, К. Д. Ушинського та ін. Як зазначає В. І. Лозова, у період розбудови української національної школи висунуто ряд принципових положень, які свідчать, що педагогічна теорія і практика підходять до загальної ідеї необхідності активізації учня не з вузько-дидактичних позицій, а з погляду можливостей системи шкільної освіти для всебіч-

ного розвитку та виховання особистості, подолання суперечностей між інтересами дитини й цілями суспільства [3].

Значне місце у формуванні всебічно розвинутої особистості займає естетичне виховання, одним з дієвих засобів якого є музика — мова почуттів. Вона починається там, де закінчується слово, надає емоційного та естетичного забарвлення всьому духовному життю людини. Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати її та отримувати насолоду від неї. Саме школа має бути одним з головних осередків масової музичної культури. Завдання

вчителя — викликати інтерес дітей до високохудожньої музики та підтримувати його протягом усіх років навчання, активізувати творче мислення учнів, показувати їм зв'язок музичного мистецтва з життям, його виховне значення. Найважче це зробити у підлітковому віці, оскільки у більшості дітей інтерес до навчання поступово слабшає. Тому для розвитку особистості підлітка, його світогляду, ціннісних орієнтацій проблема розвитку пізнавальної активності набуває особливого значення.

Питанням формування пізнавальної активності школярів займалися психологи Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, П. Я. Гальперін, М. Ф. Добринін, О. М. Матюшкін та педагоги Л. І. Арістова, М. О. Данилов, І. Я. Лернер, М. І. Махмутов, Т. І. Шамова, Г. І. Щукіна та ін. У галузі музичного виховання школярів означену проблему розробляли Ю. Б. Алієв, Л. О. Безбородова, О. Я. Ростовський та інші, але вона висвітлена недостатньо. Тому мета даної статті — уточнення сутності та структури поняття «пізнавальна активність» і розробка методичного підходу щодо її формування у школярів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Незважаючи на широке оперування терміном «активність», це поняття вважають складним і трактують по-різному. Одні науковці отожднюють активність з діяльністю (М. А. Данилов, П. Є. Кряжев), інші вважають її результатом діяльності (Т. І. Шамова, В. З. Коган), а деякі стверджують, що активність ширше діяльності (В. І. Дьомін, Г. Є. Журавльов) [3].

У філософських наукових працях активність розглядають як загальну категорію, особливу властивість всіх живих систем, притаманну всій матерії, всім її формам. Психолог Є. О. Климов пише, що активність — це властивість живих істот зберігати й розвивати себе в певному зовнішньому світі, ініціативна запланована взаємодія суб'єкта з середовищем як один з можливих шляхів його взаємодії з останнім [2].

Педагогічний словник трактує активність у навчанні як характеристику особливостей пізнавальної діяльності особистості, що полягає в усвідомленому використанні нею інтенсивних методів, засобів, форм оволодіння знаннями, вміннями й навичками. Інший сучасний словник з педагогіки активністю в навчанні називає дидактичний принцип, що вимагає від учителя таких форм і методів організації процесу навчання, які б сприяли вихованню в учнів ініціативності та самостійності, міцному й глибокому засвоєнню знань, удосконаленню навичок, формуванню й розвитку здібностей [5].

Цілеспрямоване та послідовне керівництво процесом формування окремих якостей особистості, у тому числі й активності, передбачає знання її психічних властивостей — потреб, інтелекту, волі, емоцій, з допомогою яких відбувається взаємодія людини з дійсністю. Відомо, що головною спонукальною силою діяль-

ності є потреби, важливість яких підкреслюють як філософи, так і психологи. Активність особистості забезпечується певними мотивами і, в той же час, її слід цілеспрямовано формувати, стимулюючи цей процес зовнішніми умовами, обставинами. Система потреб, мотивів відбивається в інтересах, що виступають як своєрідна об'єктивна орієнтація людини в її зв'язках з дійсністю. Саме ці категорії визначають внутрішні ресурси підвищення активності особистості.

Науковці трактують пізнавальну активність як властивість особистості учнів, яка проявляється в їхньому позитивному ставленні до змісту й процесу навчання, до ефективного оволодіння знаннями та способами дій за оптимальний час, у мобілізації морально-вольових зусиль на досягнення навчально-пізнавальної мети [5]. Внутрішнім джерелом пізнавальної активності є пізнавальна потреба, тобто потреба в набутті нових знань та поглибленні тих, що є.

Питанням формування пізнавальних потреб досліджували психологи Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, М. Ф. Добринін і педагоги В. С. Ільїн, І. Я. Лернер, Г. І. Щукіна та ін. Так, Ю. В. Шаров розуміє пізнавальну потребу як певний стан і властивість особистості, що відбиває нестачу необхідних для орієнтовно-спонукальної та творчої діяльності знань про природу, суспільство й людські взаємини. Пізнавальна активність тісно пов'язана з пізнавальним інтересом.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури ми з'ясували, що поняття «активність» трактують як рису особистості, яка виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, прагненні до здобуття знань та їх удосконалення відповідно до нових завдань, умов реального життя. Пізнавальна активність — необхідна умова, а також певна зовнішня ознака самостійності, нібито форма її прояву і, в той же час, результат її формування.

Розрізняють активність надситуативну та пошукову, репродуктивну і творчу, потенційну і реальну. Пізнавальний інтерес і пізнавальна активність — діалектично взаємопов'язані поняття. З одного боку, висока пізнавальна активність — одна з форм прояву інтересу, а з іншого, сформований пізнавальний інтерес може бути результатом постійної пізнавальної активності на уроках, а згодом і в позаурочний час.

Враховуючи результати аналізу сутності пізнавальної активності, ми визначили її структуру, яка містить в собі наступні компоненти:

— мотиваційно-емоційний, що передбачає певну мотивацію, яка стимулює пізнавальну активність і супроводжується позитивними емоціями;

— когнітивно-інтелектуальний, що полягає в ерудованості в предметі навчання та вмінні оперувати отриманими знаннями;

— творчо-діяльнісний, сутність якого в тому, що творчість є найвищою формою активності, яка, в свою чергу, проявляється через діяльність.

Дослідно-педагогічна робота проводилась нами в 5-х і 7-х класах однієї зі шкіл Одеської області. В обох класах навчається по 16 учнів.

Спираючись на результати теоретичного дослідження, ми визначили критерії та показники рівнів сформованості пізнавальної активності учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

1. Мотиваційно-емоційний:

— наявність пізнавального інтересу до навчального матеріалу;

— наявність пізнавального інтересу до процесу пізнання;

— емоційний відгук під час музичної діяльності;

— емоційний відгук в процесі інших видів художньої діяльності.

2. Когнітивно-інтелектуальний:

— ерудованість щодо творчості визначних композиторів;

— наявність знань в галузі української художньо-культурної спадщини;

— здатність усвідомлювати головні засоби музичної виразності творів;

— вміння осмислювати значення засобів музичної виразності при створенні музичних образів.

3. Творчо-діяльнісний:

— творчий підхід до виконання хорових творів;

— наявність творчих елементів у висловлюваннях щодо музики;

— виявлення творчості в суміжних видах мистецтва, пов'язаних з музикою;

— творчий підхід в процесі музичних ігор.

Нами було визначено чотири рівні сформованості пізнавальної активності школярів за всіма критеріями: високий, достатній, середній та низький.

Для діагностики учнів за показниками «наявність пізнавального інтересу до навчального матеріалу» та «наявність пізнавального інтересу до процесу пізнання» було використано методи анкетування та спостереження.

Наводимо зміст запропонованої учням анкети.

1. Чи подобається тобі урок музичного мистецтва? (а) так; б) не завжди; в) іноді; г) ні).

2. Розмістити предмети у порядку їх значущості для тебе (математика, історія, українська література, музичне мистецтво, фізична культура, природознавство, географія, іноземна мова).

3. Який вид діяльності на уроці музичного мистецтва подобається тобі якнайбільше? (а) хоровий спів, б) слухання музики, в) творча діяльність).

4. Чи займаєшся ти музичною діяльністю у

позаурочний час? (музична школа, гуртки, вокальний чи фольклорний ансамбль).

5. Яка музика подобається тобі найбільше? (а) українська — народна, класична, естрадна, б) зарубіжна — народна, класична, естрадна, в) джаз, г) рок-музика).

6. Напиши прізвища улюблених композиторів, виконавців та назви музичних творів.

7. Чи звертаєшся ти до додаткової літератури, якщо матеріал зацікавив тебе? (а) так, б) не завжди, в) іноді, г) ні).

8. Що є головним джерелом поповнення інформації з улюбленої галузі музики? (а) вчитель, б) дорослі, в) ровесники, г) книги, д) Інтернет).

9. Чи подобається тобі брати участь у позакласних музичних заходах? (а) так, б) не завжди, в) іноді, г) ні).

10. Що тебе приваблює у позакласних музичних заходах? (а) загальнокультурне збагачення, б) спілкування з вчителем, якого я поважаю, в) спілкування з однолітками, г) можливість творчо проявити себе).

11. Чи подобається тобі, коли вчитель розповідає про музичні твори та композиторів? (а) так, б) не завжди, в) іноді, г) ні).

12. Чи подобається тобі пізнавати нове в галузі музичного мистецтва? (а) так, б) не завжди, в) іноді, г) ні).

13. Чи любиш ти, коли на уроці музики проводиться музична гра? (а) так, б) не завжди, в) іноді, г) ні).

14. Що тобі найбільше подобається в музичній грі? (а) елемент змагальності, б) цікава форма засвоєння чи закріплення знань, в) елементи розважальності, г) можливість творчо проявити себе.

Анкетування показало, що 12 учнів 5-го класу (75,0 %) улюбленим видом діяльності на уроках музичного мистецтва вважають слухання музики, 4 школярі (25,0 %) віддають перевагу хоровому співові та жоден не обрав музично-творчу діяльність (0 %). Серед учнів 7-го класу уподобання розподілились порівну між слуханням музики й хоровим співом, і лише 25 % цікавить музично-творча діяльність. У позаурочних заняттях музичною діяльністю займаються 10 учнів (62,5 %) п'ятого класу. Аналогічна ситуація спостерігається і серед семикласників, де з 16 підлітків лише 6 (37,5 %) не навчаються музики поза школою.

Аналізуючи музичні уподобання п'ятикласників, ми відзначили, що 6 з них (37,5 %) до найулюбленішої віднесли українську музичну культуру, 4 школяра (25,0 %) назвали себе прихильниками рок-музики та джазу і 2 учні (12,5 %) віддали перевагу зарубіжній музиці. У 7-му класі ситуація інша: більшість учнів — 12 (75,0 %) є шанувальниками зарубіжної музики, четверо (25,0 %) улюбленою називають рок-музику. Українська музична культура та джаз залишилися поза увагою підлітків (0 %).

12 учнів 5-го класу (75,0 %) люблять слухати вітчизняних виконавців естрадної музики (Ф. Кіркоров, Потап і Н. Каменських та ін.), 4 з них віддають перевагу класичній музиці, називаючи таких композиторів, як П. І. Чайковський, Й. С. Бах, В. А. Моцарт. Семикласники свої уподобання розподілили порівну — по 8 учнів (50,0 %) — між зарубіжною «молодіжною музикою» та вітчизняною естрадою.

Головним джерелом поповнення інформації з улюбленої галузі музики для 8 учнів 5-го класу (50,0 %) є вчитель, для 25,0 % — Інтернет, далі — книги (12,5 %) та дорослі (12,5 %). 10 учнів 7-го класу (62,5 %) для поповнення інформації користуються Інтернетом, четверо (25,0 %) звертаються до вчителя і двоє (12,5 %) — до книг.

У позакласних музичних заходах і п'ятикласників (8 учнів — 50,0 %), і семикласників (12 учнів — 75,0 %) найбільше приваблює можливість творчо проявити себе, чотирьом учням 5-го класу (25,0 %) також до вподоби спілкування з учителем, якого вони поважають. По два учні з обох класів (12,5 %) мотивували участь у цих заходах прагненням до загальнокультурного збагачення, і ще по два — бажанням поспілкуватися з ровесниками.

Елементи розважальності та можливість проявити себе — саме це відзначили по 8 учнів з обох класів (50,0 %) при відповіді на запитання «Що тобі найбільше подобається у музичній грі?». Елемент змагальності більше зацікавив п'ятикласників (6 учнів — 37,5 %), ніж семикласників (2 школяра — 12,5 %), а цікавою формою засвоєння чи закріплення знань про музичну гру вважають 6 учнів 7-го класу (37,5 %) та 2 учні 5-го класу (12,5 %).

Окрім анкетування, було проведено також декілька спеціальних занять, які дозволили визначити рівні сформованості пізнавальної активності підлітків за різними критеріями та показниками. Діагностичний етап нашої роботи засвідчив, що в учнів 5-х і 7-х класів зафіксовано середній рівень за такими показниками, як «наявність пізнавального інтересу до процесу пізнання», «емоційний відгук у процесі інших видів художньої діяльності», «ерудованість щодо творчості видатних композиторів», «наявність знань в галузі української художньо-культурної спадщини», «творчі прояви в суміжних видах мистецтва, пов'язаних з музикою» і «творчий підхід у процесі музичних ігор».

Низькі результати зафіксовано за наступними показниками:

- наявність пізнавального інтересу до навчального матеріалу;
- емоційний відгук під час музичної діяльності;
- здатність усвідомлювати головні засоби музичної виразності творів;
- вміння осмислювати значення засобів музичної виразності при створенні музичних образів;

- творчий підхід до виконання хорових творів;
- творчі елементи у висловлюваннях щодо музики.

Вказані результати ми намагалися урахувати в процесі наступного, формувального, етапу нашої дослідно-педагогічної роботи.

У зв'язку з поступовим дорослішанням учнів у підлітковому віці виникає потреба зміни методів навчання, які були актуальні в роботі з молодшими школярами. Це пов'язано з тим, що вікова категорія, яка охоплює період розвитку дитини від 11 до 15 років, характеризується зростаючою активністю та самостійністю, зміною мотиваційної сфери, розширенням пізнавальних інтересів, прагненням до логічного осмислення навчального матеріалу.

Розробляючи методичний підхід щодо формування пізнавальної активності підлітків на уроках музичного мистецтва, ми припустили, що означений процес буде більш ефективним за таких педагогічних умов:

- 1) поєднання проблемних та ігрових методів у музичному навчанні;
- 2) активізація художньо-творчої діяльності підлітків;
- 3) впровадження нестандартних уроків.

Розглянемо детальніше вищезазначені педагогічні умови.

1. Поєднання проблемних та ігрових методів у музичному навчанні

Як показав аналіз психолого-педагогічної літератури, формуванню пізнавальної активності підлітків у навчальному процесі найбільше сприяють методи проблемного навчання та ігрові методи, завданням яких є утримання інтересу. Для більшої ефективності та різноманітності методики проведення уроку пропонуємо поєднати ці два методи у проблемно-ігрову ситуацію. Як відомо, проблемна ситуація — це така навчальна ситуація, під час розв'язання якої суб'єктові учіння не вистачає знань і він повинен сам їх шукати. На наш погляд, ігрова ситуація — це навчальна ситуація, яка заснована на використанні ігрового методу або ігрового прийому, а проблемно-ігрова ситуація — це навчальна ситуація, що містить в собі елементи проблемної та ігрової ситуації.

На нашу думку, проблемно-ігрова ситуація може бути створена двома способами:

- введення елементів гри в проблемні методи навчання;
- впровадження проблемності в ігрові методи чи прийоми.

Наводимо методи, спрямовані на практичну реалізацію цієї педагогічної умови.

Проблемно-ігрова ситуація «Сучасні елементи в творчості генія»

Вчитель створює атмосферу для зацікавленого виконання учнями запропонованого завдання. Він може сказати приблизно так: «Уявімо собі, що джаз виник на двісті років раніше, у період розквіту творчості такого ком-

позитора, як Й. С. Бах. Пропонуємо на деякий час перенестися у першу половину XVIII ст. та пофантазувати:

- Чи писав би Й. С. Бах джазові твори?
- Чи вплинула б джазова культура на зовнішній вигляд композитора? Якщо так, то як саме?
- Чи міг би композитор однаково майстерно створювати музику в класичному та джазовому стилях, чи просто відбиток нового віяння наклався би на створену ним музику «бахівського» стилю?
- Чи мала б музична спадщина Й. С. Баха для сучасників велике значення, якщо б джаз насправді виник у XVIII ст.?

Сьогодні ми вже знаємо, що музика Й. С. Баха не втрачає своєї глибини та значущості навіть тоді, коли лунає у виконанні видатних джазових музикантів. Пропоную послухати кілька творів композитора в сучасній обробці та уточнити власні думки щодо даної проблеми».

Проблемно-ігрова ситуація «Незамінний винахід»

Вчитель зазначає, що одним з найпопулярніших інструментів симфонічного оркестру є скрипка, та пропонує уявити, що свого часу її не було винайдено.

- Що б сталося, якби людина не винайшла скрипку?
- Пригадайте кілька музичних творів, в яких сольна партія відведена саме цьому інструментові. Як би вони звучали без скрипки?
- Які слова ви б підібрали для опису тембру цього інструмента?

Послухавши відповіді учнів, вчитель пропонує їм ознайомитися з оригінальним звучанням концерту для скрипки з оркестром d-moll А. Хачатуряна, а потім — з його зміненим варіантом, в якому соло відведено трубі.

- Чим відрізняється оновлене звучання концерту від оригінального? Яке вам більше до вподоби? Аргументуйте відповідь.
- У чому, на вашу думку, причина такої популярності та незамінності скрипки?

Проблемно-ігрова ситуація «Зустріч з інопланетянами»

Вчитель пропонує учням заплющити на кілька хвилин очі та уявити, що всі вони — космонавти, і їхня мета — дістатися загадкової планети, до якої вони летять зараз на космічному кораблі. Нарешті корабель успішно сідає, і всі йдуть вітати незнайому цивілізацію. Завдання «космонавтів» — ознайомити мешканців планети з великим і чудовим світом музики, про яку вони нічого не знають.

- Які музичні фрагменти ви б навели інопланетянам, аби зацікавити їх?
- Про які твори розповіли б у першу чергу? Чи враховували б ви при цьому власні уподобання?
- З якими б музичними жанрами та інструментами ви б насамперед ознайомили мешканців планети?

• Як би ви розповіли їм про історію виникнення музики?

Дана проблемно-ігрова ситуація активізувала підлітків та стимулювала їхню розумову діяльність, що сприяло покращенню результатів за багатьма показниками.

Використання вказаних методів викликало в учнів пізнавальний інтерес як до навчального матеріалу, так і до процесу пізнання, що сприяло покращенню результатів за показниками «наявність пізнавального інтересу до навчального матеріалу», «емоційний відгук під час музичної діяльності», «здатність усвідомлювати головні засоби музичної виразності творів», «творчі елементи у висловлюваннях щодо музики».

2. Активізація художньо-творчої діяльності підлітків

Як зазначено в науковій літературі, художньо-творча діяльність — це така діяльність, яка спрямована на пізнання й перетворення оточуючого світу з допомогою творчої форми реалізації в галузі мистецтва.

Як відомо, урок музичного мистецтва — комплексний, багатокomпонентний, в якому музична діяльність поєднується з різними видами художньо-творчої діяльності. Так, це не лише хоровий спів, слухання музики, гра на дитячих музичних інструментах, а й сприймання творів літератури та образотворчого мистецтва, залучення до театрального й кіномистецтва. Як показали спостереження, цікаво проведена художньо-творча діяльність захоплює учнів і стимулює їхню пізнавальну активність.

Наводимо методи, спрямовані на практичну реалізацію цієї педагогічної умови.

Художньо-творча робота «Пригоди Синдбада-мореплавця»

Вчитель пропонує школярам уявити, що вони зараз працюють над створенням гри «Пригоди Синдбада-мореплавця», до якої відомий композитор М. А. Римський-Корсаков написав музику. «Сьогодні він приніс нам черговий фрагмент, і наше завдання — прослухати його та намалювати епізод із подорожі Синдбада, який з ним асоціюється. В останньому намальованому фрагменті мореплавець прямує з повним трюмом коштовностей з Китаю до Багдаду».

Малюнки учнів були різноманітними: одні намалювали яскраву картину шторму, інші (переважно хлопчики) — «страшних» піратів, які намагалися захопити відважного мореплавця, дехто зобразив воєнні дії у місті з використанням художніх елементів східних культур.

Ігровий метод «Відповідальна репетиція»

Розподіляємо клас на дві групи по 8 учнів в кожній та пропонуємо уявити, що вони зараз проходять кастинг на міжнародний співацький конкурс, де повинні виконати відому пісню. Одна група перетворюється у конкурсантів, а інша виступає в ролі компетентної комісії, що спочатку вказує на помилки виконавців, піс-

ля чого на імпровізованому виступі оцінює їхній спів і визначає переможців. Потім групи міняються ролями. У фіналі два конкурсанти сходяться у двобої за путівку на конкурс, виконуючи зовсім іншу пісню, для спонтанного пластичного інтонування якої можна залучити кілька однокласників. Переможець отримує право представляти Україну на міжнародному співацькому конкурсі.

Даний ігровий метод сприяв активізації співацької діяльності учнів, які стали відповідальнішими і намагалися показати себе якнайкраще.

Ігровий метод «Зіпсований телевізор»

Вчитель пропонує підліткам завдання: «Уявіть собі, що ви повинні виступати по телебаченню, розповідаючи про характер і засоби музичної виразності деяких музичних творів («Лебідь» К. Сен-Санса, «У печері гірського короля» Е. Гріга, «Танець із шаблями» А. Хачатуряна), але під час трансляції трапилось несподіване: зіпсувався звук, і ви змушені передати вказане іншими, беззвукими засобами. Як ви це зробите?»

Під час виконання цього завдання в учнів виникли ускладнення, оскільки нічого подібного вони раніше не робили, але дехто з підлітків «осмілювався» проявити свою фантазію, застосувавши елементи пластичного інтонування музики. Найдоступнішим для школярів виявився твір Е. Гріга «У печері гірського короля», що можна пояснити яскравою художньо-образною виразністю музики.

Використання вказаних методів сприяло покращенню результатів за показниками «наявність пізнавального інтересу до навчального матеріалу», «емоційний відгук під час музичної діяльності», «творчий підхід до виконання хорових творів» і «вміння осмислювати значення засобів музичної виразності при створенні музичних образів».

3. Впровадження нестандартних уроків

Кожний шкільний предмет має свою специфіку. При цьому головна мета одних — озброїти учнів науковими знаннями, інших — допомогти оволодіти певними способами діяльності. Існують і такі предмети, основна мета яких визначена в дидактиці як «формування досвіду емоційно-ціннісних відношень». Один з таких предметів — музичне мистецтво.

У сучасній педагогічній науці та практиці виділяються дві типології шкільних уроків, які умовно можна визначити як традиційну й нетрадиційну. Перша з них складалась упродовж кількох століть і докладно розроблена (С. В. Іванов, І. М. Казанцев, В. О. Оніщук, М. І. Махмутов, І. П. Підласий та ін.). Друга, нетрадиційна типологія стосується нестандартних уроків, які являють собою навчальні заняття, що мають нетрадиційну структуру, а можливо і нетрадиційний навчальний матеріал, та характеризуються цільністю змісту й форми. Нами розроблено класифікацію нестандартних уроків

музичного мистецтва, а саме: урок-вікторина, урок-концерт, урок-інтерв'ю, урок-конкурс, урок-подорож, урок-«круглий стіл», урок-самопізнання, урок КВД тощо [4].

Нам імпонують думки деяких учених, зокрема М. М. Фіцули та Н. П. Волкової. Зазначається, що нестандартні уроки руйнують штампи так званих «зунів» (знань, умінь, навичок) [6]. Особливість нестандартних уроків полягає в такому структуруванні змісту й форми, яке б викликало інтерес в учнів, сприяло їхньому оптимальному розвитку і вихованню [1].

Важливо зазначити, що нестандартні уроки музичного мистецтва стимулюють творчість вчителя та його вихованців, створюють сприятливі умови для співробітництва учнів один з одним і з вчителем. Сповнені яскравих вражень, невимушеного спілкування, такі уроки допоможуть зацікавити учнів музикою, внести позитивні емоції у міжособистісні стосунки в класі.

При плануванні та проведенні нестандартних уроків доцільно враховувати особливості кожного класу. Так, в активному класі, занадто збудженому, доцільно проводити урок-міркування, а в спокійному класі аналогічний урок — як урок-детектив з відповідними «інтригуючими» інтонаціями. У класі, де підлітки люблять співати, урок-творча лабораторія може бути присвячений створенню пісні, а урок того ж типу з учнями, яким краще вдається інструментальне музикування, — відповідне аранжування музичного твору. Закріплення навчального матеріалу бажано здійснювати на уроках-мандрівках у минуле, а формування навичок аналізу творів мистецтва — переважно на уроках-художніх радах тощо. Емоційне оголошення вчителем передбачуваної (а можливо й нової) для школярів назви уроку буде додатковим чинником, який сприятиме не тільки підвищенню інтересу учнів до навчання, а й активізації їх уваги, пам'яті, уяви, мислення, художньо-творчих здібностей.

Як приклад нестандартного уроку наводимо урок-суд за темою «Творчість композиторів Віденської класичної школи», який був проведений у 7-му класі.

Головні завдання уроку: зацікавити учнів, розширити їхній кругозір, вчити грамотно формулювати свої думки, вести дискусію, розвивати інтерес до музики різних епох, закріпити отримані знання про композиторів Віденської школи, формувати акторські здібності школярів, уміння відстоювати власну точку зору, вдосконалювати здатність сприймати та аналізувати музичні твори, спонукати слухати класичну музику.

Зміст уроку. До судової зали запрошуються композитори Йозеф Гайдн і Людвіг ван Бетховен, яких сучасники звинувачують у зраді традиціям бароко та формуванні нового напрямку в історії музичної культури, що отримав назву «класицизм». Секретар сповіщає, що Людвіг

ван Бетховен не з'явився до суду за станом здоров'я, а свідок В. А. Моцарт присутній та чекає свого виходу. Суд розпочинається з виступу сучасників, які розповідають про особливості стилю бароко, згадуючи таких його яскравих представників, як К. Монтеверді, Г. Ф. Гендель, А. Вівальді, Й. С. Бах, дають можливість прослухати деякі їхні твори («Пори року» А. Вівальді, «Токата і fuga d-moll» Й. С. Баха). На лаву підсудних викликають Й. Гайдна, якого звинувачують у створенні класичної симфонії. Захищає його В. А. Моцарт, стверджуючи, що музика Й. Гаїдна геніальна й неповторна, але сучасники починають збирати докази для звинувачення самого Моцарта, запевняючи, що в його операх, зокрема у «Дон Жуані» та «Весіллі Фігаро», висміюються позитивні герої, тоді як негативні лише викликають співчуття. Композитора розпитують про його знайомство з молодим Л. ван Бетховеном, пропонуючи прослухати фрагмент з його Сонати № 14. Суд відправляється на обговорення, а потім виносить наступний приговор: Й. Гаїдна та Л. ван Бетховена признати винними у формуванні нового стилю в музичній культурі — класицизму. В. А. Моцарта вважати представником Віденської класичної школи; оцінити нове направлення у музиці як одне з найплідніших в історії музичної культури; рекомендувати сучасникам слухати твори Гаїдна, Моцарта й Бетховена та ділитися своїми враженнями. Суд оголошується закритим.

Даний нестандартний урок на всіх його етапах викликав жвавий інтерес учнів, що допомогло покращити результати за багатьма показниками.

На наш погляд, запропоновані нами педагогічні умови мають важливе значення та тісно взаємопов'язані між собою, тому доцільною буде їх комплексна реалізація. В результаті формувального етапу нашої роботи ми можемо зазначити, що згадані педагогічні умови були досить ефективними у формуванні пізнавальної активності підлітків. Утім, подальша розробка даної теми може передбачати пошуки дієвих шляхів формування пізнавальної активності школярів залежно від особливостей кожного класу.

Література

1. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2001. — 576 с.
2. Климов Е. А. Общая психология / Е. А. Климов. — М. : Юнити-Дана, 2003. — 511 с.
3. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова. — Х. : ОВС, 2000. — 175 с.
4. Печерська Е. П. Уроки різні та незвичайні // Рідна школа. — 1995. — № 4. — С. 62–65.
5. Современный словарь по педагогике / авт.-сост. Е. С. Рапацевич. — Минск : Современ. слово, 2001. — 928 с.
6. Фіцула М. М. Педагогіка : посібник / М. М. Фіцула. — К. : Академія, 2002. — 528 с.

О. А. БУХНІЄВА,

канд. пед. наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА (на матеріалі пісні «Їхав козак за Дунай»)

На зламі XII–XIII століття в Україні на основі народної пісні та віршованої поезії виникає попередниця романсу — сольна куплетна пісня з простим інструментальним супроводом. Мелодії сольних пісень на початковому етапі свого розвитку були близькі кантам (багатоголосна пісня), основою яких служили численні міські варіанти селянських пісень. Ці пісні виникли як відгалуження позацерковної духовної пісні, бо псалми, канти несли на собі відбитки ранніх форм партесного (хорового) співу.

Коло аспектів у сольних піснях-кантах досить широке: крім любовно-ліричних пісень, були зразки соціальної та патріотичної лірики. Мелодика сольної пісні близька до кантів, хоча і відрізняється більшою гнучкістю і різноманітністю.

Розглянемо ці види співу.

Для канта характерна куплетна форма;

основою куплета була поетична строфа; куплет складався з двох періодів із зупинками-кадансами в кінці кожного. Імена авторів, за рідкісним винятком, до нас не дійшли, хоча немає сумнівів, що їх у той час складали регенти шкільних і церковних хорів, учні колегіумів і академій.

Прикладом сольної пісні того часу може служити пісня ліричного характеру «Їхав козак за Дунай», яка була широко поширена вже в другій половині XIII століття і надрукована у збірниках. Пісня складена «козаком-віршотворцем» С. Климовським.

Беручи до уваги, що для козаків головним в їх житті було служіння Батьківщині і Вірі, виявляється природним створення С. Климовським пісні «Їхав козак за Дунай» у жанрі, близькому канту. Крім того, характерною особливістю періоду XVII ст. було поширення українського

бароко, церковного партесного співу, яке розвивалося, не відмовлячись від своїх традицій (давньоукраїнські монодії, канти, фольклор).

Українська кантова спадщина має принципово спільні витoki із візантійсько-ірландською першокантовою лінією оригінальної гетерофонії, яка визначила саму ідею цього жанру як «простого серйозного (духовного) співу» і поширилась на найвизначніші художні здобутки народної хорової поліфонії ще від «духовних віршів» України-Росії. Вона була збережена лицарсько-козацьким мистецтвом України з його дивною хореографією, яка підтримувала її етичну наснагу, паралельно з давньогрецькою «хореєю».

Пісня «Їхав козак за Дунай» має танцювальне забарвлення. Її танцювальна стилістика містить свою ідею, адже танок в індоєвропейській культурі був одним з головних чинників смислоутворення пісень. За словами Гомера, танок — засіб формування й трансляції смислів:

«...Им опять перегородила дорогу целая толпа музыкантов, в середине которых отплясывал молодой запорожец, заломивши шапку чертом и вскинувши руками. ...Около молодого запорожца четверо старых вырабатывали довольно мелко ногами, вскидывались, как вихорь, на сторону, почти на голову музыкантам, и вдруг, опустившись, неслись вприсядку и били круто и крепко своими серебряными подковами плотно убитую землю... Толпа росла; к танцующим приставали другие, и нельзя было видеть без внутреннего движения, как все отдирали танец самый вольный, самый бешеный, какой только видел когда-либо свет и который, своими мощными изобретателями, назван «козачком» [1].

Мелодія пісні «Їхав козак за Дунай» привертає увагу характерним для неї ритмом поступу коня, бо ритміка кінської ходи має реліктову ідею, тобто своє значення для менталітету багатьох народів. Ритми кінського тупоту викликають асоціації у підсвідомості європейців, як спогад про красу чи жах кавалерійської навали. У часи розселення ранніх індоєвропейців саме в південноукраїнських степах вперше був приручений кінь. Разом з ним з'явився Вершник, припускаючи, що весь світ лежить під копитами його коня.

Ця ідея в композиторській творчості від часів віденських класиків шліфувалася у принциповому поєднанні з російським національним комплексом, але акцент ставився на спеціальну активність у захисті ідеї вольності й Віри, бо це співпадало і з самовизначенням українців, носіїв гуманітарно-богословського та мистецько-творчого знання, відокремленого представниками роду Розумовських, композиторськими постатями М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя та ін.

Так вже склалося, що і в сприйнятті їх сучасників український тонус поєднувався з уявленнями про козацтво, що йшло в перших ше-

ренгах російського війська. Пісня «Їхав козак за Дунай» стала знаком переможної ходи росіян по Європі.

Смислове навантаження ритму кінського тупоту пронизує багато українських пісень, наприклад, «За світ встали козаченьки», «Гей, не дивуйте» та інші. Однак, чому з усього розмаїття українського мелосу найбільш популярною та поширеною серед західноєвропейських митців виявилася пісня «Їхав козак за Дунай»?

Мабуть тому, що її любили співати і козаки, і кріпаки, і страждущий народ. Цю пісню використовували Л. Ван Бетховен («Десять варіацій для фортепіано» та збірка «Пісні з супроводом»), і К.-М. Вебер («Дев'ять варіацій» на цю тему). Текст пісні було перекладено Ф. Тігге у 1809 році на німецьку мову під назвою «Козак і дівчина» і надруковано з нотами у виданні Беккера. Ф. Тігге у пісні наділив персонажів іменами Оліс і Мінка. В Німеччині пісня отримала назву «Чарівна Мінка», яка мала незаперечний успіх і в інших країнах Європи.

Відомий письменник Гофман фон Фалерслебен свідчив, що під час виступу антинаполеонівської війни німці часто співали «Чарівну Мінку» [2]. Пізніше часопис «Blatter für literarische Unterhaltung» констатував, що «в 1812—1814 рр. «Чарівна Мінка» звучала в усій Європі, від Дніпра до берегів Сени, і не одні лише козаки її співали» [3].

За мотивами цієї пісні створювалися поетичні й музично-драматичні твори. Так, Т. Кернер, відомий співак визвольної війни 1812—1814 рр., написав «Російську пісню» на її мотив, а пізніше — у 1821 р. була написана музична драма Ф. Гебгарта «Оліс і Мінка», яка багато разів ставилася на німецькій сцені.

Польські композитори також використовували у своїй творчості пісню «Їхав козак за Дунай». Францішек Лессель, один з кращих учнів Й. Гайдна, створив варіації на її тему. Вони були видані в 1835 р. Генрік Венявський також написав «Варіації на тему української пісні «Їхав козак за Дунай»», якими заслуговувалися поляки.

Романс «Їхав козак за Дунай» С. Климовського в 1925 р. привернув до себе пильну увагу ще двох композиторів. Ними були американці — Герберт Стотгарт та славнозвісний Джордж Гершвін. Вони використали початкові фрази пісні, побудували з них любовний дует для сопрано і тенора «Козацька любовна пісня». Цей пісенний дует увійшов в оперету «Пісня полум'я». А от «Їхав козак за Дунай» у хоровому оформленні Сесілі Ламберт, авторки самодіяльних співаків, спирається на англомовний текст Павла де Мерле, який нічого спільного немає з оригіналом козака-стихотворця С. Климовського.

У 1962 р. американський композитор Рей Керролл використав декілька українських пісень, у тому числі, зробив обробку пісні «Їхав козак за Дунай», яка ввійшла в його диск.

Це не повний перелік використання пісні С. Климівського, бо в ньому ще є такі композитори, як Гуммель, Ліст, Веделъ. Таку поширеність однієї з українських пісень не можна пояснити випадковістю, тут в наявності більш мотивовані обставини.

На думку С. Кримського, поєднання образу кінського поступу з реліктами танка в пісні «Їхав козак за Дунай» зробили її «ейдосом зустрічі української та західноєвропейської культур» [4]. На наш погляд, існують ще й інші обставини, які сприяли такому поширенню цієї пісні.

Так, приїзд посла К. Г. Розумовського до Відня зі своєю групою людей — музикантів, співаків, безумовно, зацікавив композиторів того часу. Але сама особистість цієї людини заслуговувала на незвичайний інтерес як до нього, так і до Росії-України. Між Бетховеном і Розумовським були не лише ділові стосунки, їх також єднали дружні, теплі відносини. А тому цілком імовірно, що К. Розумовський у приватних бесідах розповідав Бетховену про те, що з 1750 по 1764 рр. він був гетьманом в Україні, про високі вольнолюбиві устремління українського козацтва і т. ін.

Як відомо, Бетховен завжди прагнув до свободи духу і не міг залишатися байдужим до загальнолюдських цінностей. У своїй творчості він більше за всіх інших музикантів приділив увагу пісні «Їхав козак за Дунай». Це стало прикладом для наступних композиторів, бо вони залучалися до мелодичності українського фольклору в ореолі слов'янської войовничості через музичний колорит запорізького війська.

Як зазначалося вище, мелодія української пісні «Їхав козак за Дунай» засновується на кантовості. Безумовно, кант — це явище далеко не вузьконаціональне. Питання про вивчення спільності російського та українського канта з іншими національними культурами вимагає особливого розгляду. Безперечним є те, що виникнення і розвиток канта пов'язано з багатьма музичними культурами. Наприклад, Бетховен досить часто використовував стилістику цього жанру.

Б. В. Асаф'єв визнавав інтернаціональність вищеописаного явища. У зв'язку з аналізом кантовості в музиці Бетховена Б. Асаф'єв порушує питання про кант як про «малу форму» (за визначенням автора — це «ответственные посты»), яка відіграє велику роль у «просторових формах» [5, 287].

Так, Б. Асаф'єв переконливо пише про кантові риси музичного стилю Бетховена, вказуючи, що в його симфоніях «стильові елементи канта» представлені то «більш, то менш зібрано», а тему-мелодію «До радості» з Дев'ятої симфонії він називає «совершеннейшим кантом» [5, 288–299].

Б. Асаф'єв наводить цілий ряд тем-прикладів кантових традицій у творчості Бетховена, називаючи побічну партію 1-ї частини Другої

симфонії; початок похоронного маршу з Третьої; другу тему фіналу П'ятої, гімн у фіналі Шостої симфонії.

До даного ряду можна додати бетховенські «Десять варіацій для фортепіано» на кантову тему «Їхав козак за Дунай», обробку цієї ж пісні для голосу і фортепіанного тріо в циклі «24 пісні різних народів».

Кант як пісенний мотив став широким витоком музичного тематизму багатьох творів різних композиторів наступних епох.

Іншою не менш важливою причиною такого частого звернення композиторів до даного зразка української пісенності, як нам видається, є висока пасіонарність [6] українського козацтва, енергія якої не могла не вилитися або відклатися в його піснях.

Для пасіонаріїв є характерною поведінка, якої вони обов'язково дотримуються протягом усього життя. А це було дуже характерно для українського козацтва і дає можливість характеризувати козаків в аспекті пасіонарності.

За думкою Л. М. Гумільова, пасіонарність — це надто важлива властивість: вона заражає багатьох пасіонарною енергією, а це може статися не тільки через окрему особу як особистість, але й через її, в даному випадку, музичну творчість. Звідси випливає, що пісня запорожця С. Климівського «Їхав козак за Дунай» володіє тією пасіонарністю, яка була властива епосу українського козацтва, і яка стала привертати увагу інших композиторів.

Відповідно до постаті Бетховена, термін Л. М. Гумільова ідеально характеризує всю творчість великого композитора. Його творче згорання — приклад прояву потужної пасіонарності, бо подвиг у мистецтві вимагає жертвості. Ви запитаєте — навіщо?.. «Чтобы зажечь других, нужно сгореть самому» (Л. Гумільов, там само).

Література

1. Гоголь Н. В. Повести ; Ревизор / Н. В. Гоголь ; худ. С. Алимов. — М. : Худож. лит., 1984. — С. 84.
2. Hoffmann von Fallersleben A. H. Unsere Volkstumlichen Lieder. — Leipzig, 1904. — S. 213.
3. Hexelschneider E. Die russische Volksdichtung in Deutschland bis 1848–1849 / E. Hexelschneider. — Leipzig, 1963. — S. 97.
4. Кримський С. Ейдоси зустрічі культур // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. — Вип. 17. — С. 47.
5. Асаф'єв Б. В. Музыкальная форма как процесс / Б. В. Асаф'єв. — Л., 1971.
6. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилев. — Л., 1990.

А. М. КИРИЧЕНКО,

вчитель математики та християнської етики Авторської М. П. Гузика експериментальної спеціалізованої І–ІІІ ступ. школи-комплексу № 3 м. Южного Одеської області

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ

«Нещасна та освіта, яка не переходить в моральність і благочестя. Бо що це за наукова освіта без моральності?» [2]. Ці слова видатного педагога і єпископа Чесьсько-братської церкви Яна Амоса Коменського були проголошені ще у XVII столітті. Отже класична педагогіка базувалася на духовно-моральних основах християнства і навіть не уявлялась окремо від них. Наука була пов'язана з релігійними цінностями і її метою було досягати розуміння вищого замислу Творця. У XIX столітті український педагог К. Д. Ушинський зазначав, що «атеїстичне виховання — це потвора без голови» [3]. Наступне XX століття виключило із арсеналу науки поняття Божого провидіння, і автоматично шкільна освіта стала безбожною і бездуховною. У XXI столітті в основі вітчизняної педагогіки ми маємо комбінацію атеїзму, матеріалізму і еволюціонізму. Креаціонізму (науково-природничого вчення про створення світу) тут немає місця.

Чи потрібна нам духовна основа в освіті? Еволюціонізм виключає «поняття особистої відповідальності людини як безпосередньо за свою діяльність, помисли і вчинки, так і за майбутні їх результати» [4]. А відсутність відповідальності — це пряма дорога до безладу, хаосу і деградації особистості та суспільства.

Добре, що в Україні є сучасні педагоги-новатори, а саме М. Гузик, В. Хайруліна, М. Євтух, В. Жуковський, Т. Тхоржевська, С. Сіданич, Т. Саннікова, Н. Хіміч, В. Сучок, які повернули до духовних підвалин педагогіки і сприймають дитину не як безглузду випадковість, а як творіння Боже.

В Авторській школі М. П. Гузика я маю можливість скеровувати свій виховний вплив, в першу чергу, на дух і душу дитини, а також на визнання того факту, що кожна особистість народжується за особливим призначенням, має особисте покликання і певний час для його реалізації протягом земного життя, а відповідно несе особисту відповідальність перед Творцем за прожитий час.

Людська природа сама по собі є ні доброю, ні благородною. Людина за природою своєю зла. Дитину не треба вчити обманювати чи красти гроші, вона й без нас це зробить. А от бути чесною, сумлінною, відповідальною без

відповідного виховання вона ніколи не зможе. Зло або гріх — це невід'ємна властивість людської природи. І вона не тільки в тілі, а й в душі. Інакше кажучи, люди, з позиції Святого Письма, мають гріховну природу, яка й спонукає їх до виявлення зла.

Дух, яким має керуватись людина, від її народження знаходиться в бездіяльному стані. Замість нього людським еством керує душа, а в гіршому випадку — тіло. І людина звіріє (саме цього домагається еволюціонізм — перетворити людину на тварину, в якій відсутні сумління, почуття сорому та провини, а молодша донька еволюціонізму — гендерна ідеологія — прагне того ж, тільки ще гіршим і бридкішим шляхом) [5]. Одним лише прищепленням учням фізичної культури і академічних знань нічого не зміниш. Перш за все треба оживити дух, з'єднавши його з Духом Божим. Це і є головною метою і головним завданням справжньої школи — відродження дитини з подальшим підпорядкуванням тіла та душі її духові, оновленому Богом.

Як ця ідея реалізується в Авторській школі М. П. Гузика? Система духовної навчально-виховної роботи в школі нараховує три складові: ранкові морально-етичні бесіди з учнями, які ми називаємо «Бесіди добра» (підготовча та початкова школа), класні години (середня та старша школа); систематичне ознайомлення учнів з Біблійними істинами на спеціальних заняттях з основ християнської етики (1–11-ті класи), щоденне засвоєння дітьми духовних істин через навчально-виховну діяльність, вивчення академічних предметів та спілкування з вчителями-християнами. На жаль, таких вчителів в школі дуже мало, адже це пов'язано зі зміною світогляду, а це не так просто зробити.

Такі заходи сприяють формуванню в свідомості та підсвідомості дитини християнського світогляду; підтримують її природний потяг до віри в Бога, у надприродне; виховують почуття доброго (тобто наповнюють добром через спілкування з Богом під час молитви, слухання Його Слова, прославлення Творця через пісню та спілкування з духовно відродженими особистостями); готують до свідомого відродження духу і формують елементи християнського способу життя.

Дитина, в житті якої була досягнута така мета, не потребує ні міліції для утримання її від злочинів, ні суду для засудження після скоєного, ні інших контролюючих органів, бо вона керується і контролюється Богом через відроджений дух, очищену совість, освічений розум й укріплену волю.

Ранкова морально-етична бесіда в свою чергу складається з трьох складових: оголошення теми бесіди та представлення її за допомогою Біблійного прикладу, прославлення Бога в духовних піснях; молитва дітей та вчителя до Бога.

Дуже важливо показати дітям креаціоніську картину створення світу. Адже через різноманітні дитячі енциклопедії та телепередачі атеїстичного напрямку (характеру) більшість з них налаштована на сприйняття походження людини від мавпи і пов'язані з цим «мільйони років», а це однозначно приводить дитину до аморального способу життя. Тому змінити такий напрямок мислення, надавши альтернативу, вкрай важливо.

У середній і старшій школі на зміну «Бесідам добра» приходять класні виховні години, які передбачають духовно-моральне спілкування. Як класний керівник я використовую гру «Біблійне лото», метою якої є поглиблене вивчення Біблії, привласнення духовно-моральних цінностей її учасниками та налагодження дружніх стосунків. Діти люблять цю гру і з задоволенням беруть в ній участь.

Щодо другої складової, уроків з Основ християнської етики, хочу виокремити літню навчальну практику. Це ще одна унікальна можливість прищепити дітям духовно-моральні цінності. В нашій школі практика організовується за методом проєктів. Основні теми, над якими ми працювали: «Повага до людей», «Життєдайне різнобарв'я: палітра християнських конфесій міста Южного та історія їх виникнення», «Люди і динозаври», «Біблійна математика».

Третя складова — академічні уроки. Інструментами тут слугують девіз уроку та світоглядний або ідеологічний зміст навчання. Що має бути на увазі? Наприклад, при вивченні теми «Множення та ділення раціональних чисел» в блоці навчальної інформації, ксерокопію якого на уроці має кожна дитина, розміщено девіз: «А Той, Хто насіння дає сіячеві та хліб на поживу, нехай дасть і примножить ваше насіння, і нехай Він зростить плоди праведності вашої» (Апостол Павло) [1]. На початку вивчення теми і протягом всього навчального процесу наголошую на тому, що дуже добре вміти множити і ділити раціональні числа, але ще краще примножувати гарні стосунки — плоди праведності. Зміст навчання, зокрема задачі з ма-

тематики, не має бути нейтральним (насправді матеріалістичним), адже математика — далеко не нейтральна наука, як може здаватися на перший погляд. В умовах нашої школи це легко зробити: кожен вчитель може запропонувати учням власні програми [6], тексти задач, які будуть спонукати їх думати не тільки про себе, а й про ближніх. Наприклад: «На благодійному ярмарку наша школа зібрала 2215 грн для допомоги учню школи, який потрапив в автомобільну аварію. Чи взяв ти в ній участь? Який відсоток становив твій внесок?».

На останньому уроці з християнської етики вчитель пропонує учням дати відповідь на одне питання: «Що дали вам ці уроки?». Ось відповідь Юлі, цьогорічної випускниці, золотої медалістки: «Що дали мені роки відвідування уроків з християнської етики? Особисто я почала відвідувати ці уроки випадково: тому, що класний керівник мене туди розподілив. Але пізніше я зрозуміла, що дані уроки допомогли мені остаточно визначити і сформулювати свої погляди на життя, адже інформація і цікавий підбір фактів на уроках стимулював до інтелектуальної діяльності, метою якої було відшукати аргументи «за» і «проти», щоб з урахуванням різних факторів визначити своє відношення до того чи іншого явища. Також хочеться висловити вдячність за те, що такі уроки акцентують увагу на моральних сторонах життя, що допоможе в майбутньому не зійти з праведного шляху».

Артем, цьогорічний випускник: «Уроки християнської етики дали мені корисну інформацію про Біблію, її духовні та моральні закони. Адже для мене важлива була не сама віра, а те, що вона представляє. Для мене знання з основ християнської етики залишаться на довгі роки на відміну від хімії чи іншого предмета, який, можливо, не знадобиться мені у майбутньому».

Література

1. Біблія. Переклад проф. Івана Огієнка. — Українське біблійне товариство, 2002. — 1164 с.
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменский. — М. : Гос. учеб.-пед. изд-во, 1995. — 648 с.
3. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. Т. 2 / К. Д. Ушинский. — Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1948. — 626 с.
4. Головин С. Всемирный потоп: миф, легенда или реальность? Популярное введение в библейский катастрофизм / С. Головин. — М. : Христианский научно-апологетический центр, 2003. — 80 с.
5. Слово вчителю // Часопис. — Л., 2012. — № 2.
6. Гузик Н. В. Десять ключевых компетентностей, які обслуговують особистість та її природний талант: реалізація в умовах шкільного навчання / Н. В. Гузик. — К. : Київ. ун-т, 2006. — 146 с.

Л. Р. КИТИК,

учитель-методист, учитель начальных классов СШ № 33 г. Одессы

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Статья раскрывает особенности проектной деятельности в начальной школе. В частности рассматриваются учебные и воспитательные возможности проекта как компонента образовательной системы.

Ключевые слова: метод проектов, учебный продукт, мотивация к обучению, компонент образовательной системы.

Вся наша жизнь — череда различных проектов. Задача учителя научить ребенка планировать и успешно реализовывать свои жизненные проекты.

Постановка проблемы. Работаю учителем начальных классов более 25 лет. Но каждый раз, когда беру новый первый класс, все начинается сначала. Три года назад я снова «пошла» в первый класс. Подводя итоги своей педагогической деятельности за первый год обучения, я отметила ряд проблем, на решение которых следует обратить серьезное внимание. Это:

- низкий уровень самостоятельности учащихся в учебном процессе;
- неумение учащихся следовать прочитанной инструкции, т. е. неспособность внимательно прочитать текст и определить последовательность действий, а также выполнить работу от начала до конца в соответствии с заданием;
- несоответствие между поисковой, исследовательской деятельностью учащихся и практическими упражнениями, в ходе которых формируются различные навыки;
- неумение перенести знания из одной образовательной области в другую, из учебной ситуации в жизненную.

Размышляя над тем, как разрешить эти проблемы, пришла к такому выводу: необходимо использовать метод проектов как в учебной, так и внеучебной деятельности.

Анализ последних исследований и публикаций. Задача учителя состоит в том, чтобы научить детей ориентироваться в мире информации, добывать ее самостоятельно, усваивать знания, рационально подходить к процессу познания, то есть научить учиться. В современных условиях использование метода проектов Джона Дьюи способствует формированию навыков самостоятельного познания.

В связи с появлением активных методов и форм обучения, способствующих развитию творческих способностей учащихся, в конце XX века интерес к идеям Джона Дьюи снова

усилился. Использование метода проектов для активного и сознательного усвоения учебного материала обеспечивает:

- овладение многозначностью, то есть умением передавать содержание понятий и теорий с помощью слов, рисунков и математических выражений;
- развитие умений сокращать и обобщать информацию, создавать свои собственные экономные структуры, концептуальные карты и схемы;
- формирование умения мыслить абстрактно, отвлекаясь от конкретного;
- развитие умений находить главные, ведущие принципы любого явления.

Цель статьи — описание опыта работы по внедрению в учебную и внеучебную деятельность учащихся начальной школы метода проектов как компонента образовательной системы.

Изложение основного материала. Начиная работу по внедрению метода проектов, отчетливо понимала, что главное — заинтересовать как детей, так и их родителей. Для родителей было проведено инструктивное собрание, на котором им объяснили, что такое проект, зачем нужны проекты в начальной школе, и как родители могут помочь своим детям.

А своих второклассников заинтересовать было несложно. На уроке украинского языка при изучении темы «Символы Украины» спросила ребят: «Почему в украинском веночке разноцветные ленточки?». Этот вопрос и стал основополагающим. Гипотезы были разнообразными. Дети начали спорить между собой, и чтобы прекратить этот спор, я предложила ребятам отстоять свою точку зрения, представив какие-либо доказательства. Ребята согласились, а я в свою очередь поинтересовалась, где и как они собираются эти доказательства искать? Дети начали предлагать свои

варианты: книги, журналы, Интернет, компьютерные диски с энциклопедиями, телевидение. Так мы познакомились с разнообразными источниками информации.

После этого предложила ребятам пройти в школьную библиотеку и найти там нужную информацию. Ребята начали брать все книги подряд и листать их от начала до конца, но найти ничего не смогли. На лицах детей легко можно было прочесть разочарование: ведь спор так и остался неразрешённым. Придя в класс, мы начали анализировать: почему у нас ничего не получилось? И поняли, для того чтобы найти ответ на какой-либо вопрос, необходимо научиться ориентироваться в большом объёме информации (в данном случае уметь выбрать нужную книгу по названию и иллюстрациям).

Отобрав книги, я предложила детям найти ответ на наш главный вопрос. Ребята стали читать, начиная с первой страницы, всё подряд и поняли, что при их скорости чтения потребуется слишком много времени, чтобы найти нужную информацию. Так ребята убедились, что нужно повышать свою технику чтения, а для этого необходимо много читать и научиться ориентироваться в книге, т. е. уметь пользоваться оглавлением, находить нужную страницу. В этом нам помог алгоритм действий:

Шаг 1. Открой книгу и найди раздел «Содержание» (Оглавление).

Шаг 2. В этом разделе прочитай название всех тем и постарайся найти ту, которая звучна теме проекта.

Шаг 3. Если такая тема найдена, то справа ты увидишь номер страницы. Открой книгу на этой странице.

Выполнив все необходимые действия, ребята обрадовались. Но, как оказалось, рано. Найдя нужную страницу, они столкнулись с тем, что объём материала по данной теме очень велик. А им нужно найти короткий ответ на вопрос. Оказывается, надо уметь выбирать главную (значимую) информацию и делать всё это лучше не в одиночку, а сообща. Тогда ребята разделились на группы и продолжили работу. Но тут поднялся шум, начались споры между ребятами в группах. И стало очевидно, что необходимо разработать правила работы в группе. И ребята их разработали сами:

1. Работай в группе дружно, помни — вы одна команда.
2. Принимай активное участие в работе.
3. Не бойся высказывать своё мнение.
4. Работай тихо, не старайся всех перекричать. Уважай мнение других членов группы.
5. Думай сам, а не надейся на других.
6. Отвечай у доски громко, чётко, кратко.
7. В случае неправильного ответа не вини никого, отвечай за себя. Помни, что каждый человек имеет право на ошибку.
8. Если вы не можете выбрать того, кто будет представлять вашу группу у доски, то используйте считалочку или жребий.

Соблюдение данных правил позволило сделать работу в группах более эффективной. Работа над проектом продолжилась. На последующих занятиях ребята узнали о том, как правильно оформить найденную информацию, распределив её по разделам:

- толкование понятия;
- исторические сведения об объекте;
- стихи, загадки, приметы, пословицы, иллюстрации и т. д.;
- дополнительные интересные сведения.

Позже я рассказала своим ученикам, в какой форме можно представить свои наработки. Так произошло знакомство с формами презентации проектов. Кроме этого, нужно уметь грамотно защищать свою точку зрения, чтобы убедить одноклассников в том, что она единственно правильная.

Ученики защищали проекты, опираясь на следующую схему:

1. Название проекта.
2. Проблемный вопрос (конечная цель).
3. Актуальность темы (почему выбрал эту тему).
4. Как ты добивался поставленной цели? (проводил опыты, эксперименты, собирал информацию, проводил опрос, анкетирование и т. д.)
5. К какому итогу ты пришёл? Какие сделал выводы?
6. Как оформил презентацию своего проекта? (газета, книжка-раскладушка, альбом и т. д.)

После выступления каждой группы необходимо оценить проделанную работу. Для этого мы продумали систему оценивания и свою оценочную шкалу:

- очень понравилось;
- иногда было интересно;
- не понравилось.

Оценивая проект группы, дети отвечали на вопросы:

- Понравился ли тебе доклад? Чем?
- Насколько понятным, убедительным и последовательным был ответ?
- Достигнута ли цель проекта?
- Как оформлена работа: аккуратно, интересно, красочно...?

После проведённого анкетирования я узнала, что больше всего ребятам нравится работать в группе и выступать перед зрителями. Интересны и мнения родителей о проекте:

— «Проект помог получить более глубокие познания об истории и обрядах Украины...».

— «Расширяется кругозор ребенка, он больше узнает о своем народе. Проект воспитывает уважение к культуре своей страны, к традициям, обычаям, которые передались от наших предков...».

— «Идея проекта, безусловно, интересна, особенно если она выходит за рамки школьной программы и позволяет привлечь к участию в нем и родителей. Общение с ребенком — это

радость, а совместное творчество и узнавание нового — это радость вдвойне...».

— «Основное достоинство проекта — это многогранность. Тут и стихи, и песни, и даже настоящий мини-спектакль...».

— «Очень хорошо, что тема проекта связана с украинскими традициями и реализована на украинском языке...».

— «Мне, как маме, приятно видеть, что занятия проектом служат стимулом в изучении украинского языка (мы в семье говорим на русском). Ребенок не «учит-мучит», а охотно учит стихи, песни, читает дополнительную литературу на украинском языке сам, а не по принуждению...».

Ученики настолько были увлечены работой над информационным проектом «Украинские обереги», что после презентации данного проекта они выразили пожелание о продолжении. И я предложила выполнить исследовательский проект (3-й класс) «Традиции украинского костюма в современной жизни». При работе над этим проектом ученики узнали о том, как выполнять практические задания и оформлять их. Эта работа заинтересовала их ещё больше. Особенно моим ученикам понравилось ходить в вышиванках, потому что в дни, когда по расписанию украинский язык, мы придерживаемся этой традиции.

Также в 3-м классе мы реализовали проект «Я — одессит, а это значит...». Итогом работы стало участие в городском конкурсе проектов «Партнерство заради виховання», а также в районном конкурсе солдатской песни, в котором заняли второе место среди школ Киевского района.

Работу над проектом мы проводим в 3 этапа:
— организационно-подготовительный;
— поисково-исследовательский;
— итоговый.

По завершении проекта было составлено два документа: отчет о деятельности учащихся и о деятельности учителя. И в первом, и во втором находят отражение все этапы деятельности, начиная с определения темы и формирования группы.

В отчете о деятельности учащихся следует указать цели и задачи проекта, описать результаты, уточнить, что получилось хорошо, а на что необходимо обратить внимание в последующей работе, определить конкретный вклад каждого участника проекта, так как оценивается вся деятельность. Итоговая работа школьников, как правило, иллюстрируется рисунками и фотографиями, оформлением презентаций. Многие проекты в последующем могут использоваться на уроках в качестве дополнительного материала.

Разрабатывая и реализуя проект, четко осознаю, что основной ожидаемый мною результат — развитие творческих способностей, приобретение ребенком новых знаний, умений и навыков. А на практике выяснилось, что ре-

зультат не один, а, по крайней мере, два. Первым можно считать учебный продукт, созданный ребенком — проект, отчет. Вторым, самым важным — педагогический: бесценный в воспитательном отношении опыт самостоятельной, творческой, исследовательской работы, новые знания и умения, отличающие истинного творца от простого исполнителя.

Предлагаю рассмотреть проект, посвященный изучению украинских традиций.

Цель проекта:

— формирование ценностного отношения к сокровищам духовной культуры, народного искусства, традициям, обычаям и истории украинского народа;

— формирование у учеников знаний об украинских символах и оберегах, истории их возникновения;

— осмысленное изучение украинского народного творчества;

— осознание роли символов и оберегов в культурном развитии Украины;

— развитие познавательных интересов учащихся.

Этапы реализации проекта

Октябрь

1. Мотивация значимости темы проекта.
2. Объединение учащихся в группы по интересам: украинский венок, вышитый рушник, вышиванка.
3. Составление плана работы проекта.

Ноябрь

1. Поиск информации.
2. Поход в местный краеведческий музей с целью ознакомления с жизнью предков-земляков.
3. Работа с информационными источниками (народоведческая, этнографическая, историческая и художественная литература, Интернет).

Декабрь

1. Анализ и систематизация собранной информации.
2. Подготовка показа украинской национальной одежды.
3. Литературно-музыкальный праздник «Андреевские вечерницы».

Январь

1. «Круглый стол». Обсуждение вопроса «Поможет ли человеку стать успешным возвращение к народным традициям?»
2. Систематизация фотоматериалов.
3. Встречи участников проекта с народными умельцами, мастерами, писателями, художниками, старожилками, людьми интересных и оригинальных профессий.

Февраль

1. Составление памятки «Значение оберегов в жизни украинцев».
2. Выставка украинских национальных оберегов, изготовленных учащимися — участниками проекта.
3. Создание альбома «Украинский оберег».

Март

1. Презентация результатов реализации проекта.
2. Проведение праздника «Украинские обереги».

Анализируя проведённую работу, следует отметить, что занятия проектной деятельностью помогли добиться следующих результатов:

— усилился познавательный интерес учащихся и повысилась мотивация к учебной деятельности;

— появился интерес к освоению компьютера;

— совместная деятельность ребят ускорила процесс сплочения коллектива;

— повысилась активность на уроках, исчезла боязнь неправильного ответа, излишняя застенчивость;

— ребята стали более самостоятельными и коммуникабельными.

Результаты проектной деятельности подтверждают идеи Л. С. Выгодского, считавшего, что главной психологической целью воспитания является целенаправленная и преднамеренная выработка у ребенка новых форм его поведения, деятельности, то есть, планомерная организация его развития. Психологические новообразования, сформированные с помощью проектной деятельности, вооружают учащихся универсальным умением решения самых разных проблем, в том числе и образовательных.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Метод проектов обеспечивает развитие творческой инициативы и самостоятельности учащегося в процессе обучения, помогает найти способы и пути развития самостоятельного мышления ребенка, позволяет научить его не просто запоминать и воспроизводить знания, которые дает школа, но и применять эти знания на практике. При этом активность ребенка развивается на основе свободы, а учитель становится наставником, который руководит самостоятельной работой учащихся и пробуждает их любознательность. Та-

ким образом, в современной педагогике проектная деятельность должна использоваться не вместо предметного систематического обучения, а наряду с ним как компонент системы образования.

Литература

1. Пахомова Н. Ю. Метод учебного проекта в образовательном учреждении / Н. Ю. Пахомова. — М. : Аркти, 2005.
2. Романовская М. Б. Метод проектов в образовательном процессе // Завуч. — 2007. — № 1.
3. Мальцева Е. В. Использование новых образовательных технологий при обучении будущих учителей начальных классов // Педагогическое образование. Начальная школа. — 2006. — № 12.
4. Эпштейн М. Метод, разрушающий школьную рутину // Педагогическая техника. — 2004. — № 2.
5. Романовская М. Б. Проекты в младших классах // Завуч. — 2007. — № 6.
6. Голованова Е. А. Проектная деятельность как важное направление в современной школе // Завуч. — 2007. — № 6.
7. Постникова Е. Метод проектов как один из путей повышения компетенции школьника // Сельская школа. — 2004. — № 2.
8. Крылова Н. Б. Проектные методы против классно-урочной организации образования // Школьные технологии. — 2004. — № 5.
9. Лебедева Л. И. Метод проектов в продуктивном обучении / Л. И. Лебедева, Е. В. Иванова // Педагогические технологии. — 2002. — № 5.
10. Пахомова Н. Ю. Проектное обучение — что это? // Методист. — 2004. — № 1.

Анотація

Стаття розкриває особливості організації проектно-ї діяльності учнів в початковій школі. Зокрема, розглядаються навчальні і виховні можливості проекту як компонента освітньої системи.

Ключові слова: метод проектів, навчальний продукт, мотивація до навчання, компонент освітньої системи.

Summary

The article exposes the features of project activity at initial school. In particular, educational and educator possibilities of project are examined as component of the educational system.

Keywords: method of projects, educational product, motivation to educating, component of the educational system.

Н. А. КОВТУН,

учитель начальных классов, учитель высшей категории, учитель-методист, отличник образования Украины

ЗДОРОВЫЕ ДЕТИ — ЗДОРОВАЯ НАЦИЯ

Надо непременно встряхивать себя физически,
чтобы быть здоровым нравственно.
Л. Н. Толстой

Дети — будущее каждой страны, перспектива ее экономического, социального и духовного развития. Поэтому сохранение и укрепление здоровья детей следует рассматривать как дело государственной важности, как важнейшую задачу общества, школы, семьи и самого ребенка.

Общеизвестно, как важно заниматься физкультурой и спортом, закалять свой организм, делать зарядку, больше двигаться. Поэтому и внимание родителей в первые годы жизни ребёнка направлено прежде всего на его здоровье. Тем не менее, статистика свидетельствует, что уже среди детей младшего школьного возраста 20 % имеют отклонения в состоянии здоровья. С каждым годом растёт число детей, страдающих ожирением, частыми заболеваниями верхних дыхательных путей, сердечно-сосудистыми заболеваниями, вегето-сосудистой дистонией.

По мнению специалистов у современных детей недостаточная двигательная активность, их движения однообразны, работают не все группы мышц, а лишь их часть — чаще всего одни и те же группы. Это не дает необходимого физиологического эффекта и почти не приносит пользы. А движение — главная функция всего живого, это — синоним к слову «здоровье».

Вот почему во всех школах нашей страны большое внимание уделяется физической культуре. В связи с новым Государственным стандартом начального общего образования увеличено количество часов на уроки физкультуры. Занятия будут иметь рекреационно-оздоровительный характер с умеренными нагрузками без принятия нормативов с целью адаптации учащихся к нагрузкам. Проводить их лучше в игровой форме, как уроки движения и дыхания, пребывания на открытом воздухе. Этот предмет должен способствовать формированию у школьников культуры здоровья, здорового образа жизни.

По данным социологических исследований, двигательная активность младших школьников на 50 % меньше, чем у дошкольников, а у старшеклассников она составляет только 25 % от времени бодрствования. Учеба для школьника — труд, который осуществляется на фоне длительного статистического напряжения, связанного с поддержанием позы со значительными умственными и зрительными нагрузками. Школьные уроки физического воспитания

не могут полностью компенсировать дефицит движений. Происходит постоянное увеличение нагрузки психического и интеллектуального характера. В результате у детей снижается жизненный тонус, повышается возбудимость, быстрее наступает утомление, вялость, что, в свою очередь, приводит к малоподвижности. Надо создавать условия для совместной работы школы и семьи по профилактике здорового образа жизни, т. к. медики давно уже занимаются не столько здоровьем, сколько болезнями.

Проводить физкультминутки и физкультпаузы на уроках и во время самоподготовки должен каждый педагог, так как при их использовании укрепляется здоровье детей. Они представляют собой активный отдых, направленный на уменьшение утомляемости учащихся, снятие отрицательного воздействия длительных статических нагрузок.

Физкультминутки являются обязательным элементом здоровьесберегающей организации урока в соответствии с современными требованиями. На первом уроке достаточно одной физкультминутки на 25–30-й минуте урока, на втором и третьем уроках — по 2–3 физкультминутки на 10-й, 15-й, 20-й минуте, на четвертом — 3 минутки отдыха. Длительность физкультминуток составляет 1–2 минуты и включает комплекс из 4–5 упражнений.

Физические упражнения на физкультминутках способствуют также развитию дыхательного аппарата, повышению лёгочной вентиляции и бронхиальной проходимости, что снижает возможность респираторных заболеваний, к которым особенно склонны дети младшего школьного возраста.

Физкультурные минутки на уроках обучения грамоте имеют большое значение не только для переключения и поддержания внимания учеников, но и для активизации внимания, развития памяти, проявления интереса к усвоению знаний, для правильного развития детей, укрепления их здоровья. Известный русский физиолог А. А. Ухтомский открыл чудесную способность организма человека настраиваться на выполняемую работу. Если учитель правильно использует эту способность, то он поможет ребенку более успешно трудиться на уроках математики, чтения и письма, что крайне необходимо в условиях нового Государственного стандарта.

Учеными доказано, что никакая умственная работа не может все время выполняться с

одинаково высоким напряжением. Вот почему приходится замечать, как первоклассники зевают, начинают двигать ногами, поворачиваться, задевают друг друга. Наступает умственная усталость. Задача учителя — своевременно заметить этот спад внимания и на небольшой отрезок времени ввести в свой урок другой вид полезной работы, чтобы можно было снова повесить внимание всех детей на нужный уровень. Здесь уместно привести слова К. Д. Ушинского: «Дайте ребенку немного подвигаться, и он вознаградит вас снова десятью минутами живого внимания, а десять минут живого внимания, когда вы смогли их использовать, дадут вам в результате больше целой недели полусонных занятий».

Исследования НИИ возрастной физиологии и физического воспитания АПН показали, что наиболее слабыми звеньями в осанке младших школьников являются плечевой пояс и ступни ног. Для детей 6–7–8-летнего возраста характерна слабая способность к образованию дифференцированных движений с сохранением разных поз. Упражнения, способствующие развитию мышц пальцев, руки, предплечья необходимо начинать уже в подготовительный к школе период — развивать мелкую моторику. Известно, что дети, особенно первоклассники, в первое время на уроках письма сильно сжимают ручку, что приводит к быстрому утомлению пальцев. Учитель в этом случае может провести одну из рекомендуемых физкультминуток, сопровождаемую стихотворным текстом, или указательным пальцем ведущей руки обвести контур букв из мелкой наждачной (бархатной) бумаги. Также эффективным будет самомассаж пальчиков (пальчиковая гимнастика), так как он воздействует на активные точки, связанные с корой головного мозга. Пальчиковые упражнения в сочетании с самомассажем кистей и пальцев рук (мудры или цигун-массаж) оказывают оздоровительное воздействие на организм ребенка, улучшают функции рецепторов проводящих путей. Целесообразно использовать такие упражнения для развития мелкой моторики, которые развивают пространственное ориентирование, сенсомоторную координацию, творческие способности, глазомер, внимание. Это и нанизывание бусин на нитку, выкопировка (узоры из цветных нитей на бархатной бумаге), работа в технике бумагопластики, конструирование, выкладывание различных изображений из крупы, валяние, отщипывание клочка бумаги разной фактуры для создания аппликации, регулярные занятия с пластилином и глиной, что в свою очередь положительно влияет на развитие речи, пробуждает творческую фантазию и воображение.

Физкультминутки можно использовать для переключения внимания детей и смены вида деятельности, тем самым повышая работоспособность и тренируя психические процессы (внимание, память). Они наиболее кратки по

времени, но эффективны по своим результатам. Упражнения для физкультминуток необходимо подбирать с учетом характера занятия.

Некоторые физкультминутки можно проводить с предметами, в форме подвижных или дидактических игр, которые сочетаются с темой урока. Так на уроках математики при изучении цифр, счете предметов, повторении таблиц сложения и умножения, на уроках чтения и письма для повторения или заучивания небольших стихотворений можно использовать «Занимательную азбуку», «Цифровую лесенку», на природоведении — для знакомства с повадками животных «Веселый зоосад», «Сияние природы».

Упражнения в положении стоя

Для одной физкультминутки из каждого исходного положения целесообразно выбрать одно из упражнений и повторить его 4–5 раз (см. табл. 1).

Существует ошибочное мнение, что во время письма и чтения у школьника устают только пальцы и глаза. В действительности на уроках чтения, и особенно письма, у ребенка, который только начинает учиться, устает весь организм. Снять физическую усталость смогут такие упражнения, которые развивают мышечную силу и выносливость, улучшают работу органов дыхания и кровообращения, укрепляют нервную систему, содействуют гармоническому развитию школьников.

Упражнения для глаз

Они выполняются как для профилактики зрительных расстройств, так и для восстановления утраченного зрения, а также хорошо предупреждают зрительную утомляемость. Очень благоприятно влияют в обыденной жизни, где есть место факторам, которые влияют на развитие близорукости, т. е. работа на близком расстоянии (при выполнении письменных уроков и чтения, работа с компьютером). Такая гимнастика очень полезна для детей школьного возраста.

Гимнастика для глаз по методике Э. С. Аветисова

Для проведения гимнастики выбирается одно из упражнений и повторяется три раза.

1. Голову держать прямо, взгляд смещать сначала до отказа вправо, затем глаза поднять до отказа вверх, после этого смещать до отказа влево и, наконец, опустить глаза вниз.

Сделав небольшую паузу, повторить упражнение еще раз в обратном направлении.

2. Голову держать прямо, взгляд смещать сначала до отказа вправо, затем до отказа влево, задержаться в этом положении несколько секунд и затем возвратиться в исходное положение.

Исходное положение (и.п.)	Действия на счет «1»	Действия на счет «2»	Действия на счет «3»	Действия на счет «4»
Основная стойка, руки вниз Ноги на ширине плеч, руки на поясе	Руки к плечам	Руки вверх	Руки к плечам	И.п.
	Руки в стороны	Руки вверх	Руки в стороны	И.п.
	Руки в стороны	Руки к плечам	Руки в стороны	И.п.
	Руки в стороны	Руки вперед	Руки в стороны	И.п.
	Руки за голову	Наклон вправо	Выпрямиться	И.п.
	Руки за голову	Наклон влево	Выпрямиться	И.п.
	Руки в стороны	Руки вверх, хлопок над головой	Руки в стороны	И.п.
	Руки вперед, хлопок в ладоши перед собой	И.п.	Руки назад, хлопок в ладоши за собой	И.п.
	Прыжок, ноги врозь, руки в стороны	Прыжок в и.п.	Прыжок, ноги врозь, руки в стороны	Прыжок в и.п.
	Наклон вправо	И.п.	Наклон влево	И.п.
	Поворот вправо, правую руку вправо	И.п.	Поворот влево, левую руку влево	И.п.
	Руки в стороны	Поворот вправо	Стать прямо, руки в стороны	И.п.
	Руки в стороны	Поворот влево	Стать прямо, руки в стороны	И.п.
	Руки в стороны	Наклон вперед, руки вниз	Выпрямиться, руки в стороны	И.п.
	Круговые движения головой вправо			И.п.
	Круговые движения головой влево			И.п.
Прыжки на двух ногах на месте				
Ходьба на месте				
Ноги на ширине ступни, руки на поясе	Поднимаемся на носки, руки за голову		Возвращаемся в и.п.	
	Приседаем, руки за голову		Возвращаемся в и.п.	
	Приседаем, руки вперед		Возвращаемся в и.п.	
	Руки поднимаем через стороны вверх		Возвращаемся в и.п.	
	Приседаем, хлопок в ладоши перед собой		Возвращаемся в и.п.	
	Правую ногу назад на носок, руки к плечам		Возвращаемся в и.п.	
	Левую ногу назад на носок, руки к плечам		Возвращаемся в и.п.	
	Правую ногу назад на носок, руки вверх, прогнуться		Возвращаемся в и.п.	
	Левую ногу назад на носок, руки вверх, прогнуться		Возвращаемся в и.п.	
Ноги на ширине ступни, руки к плечам	Приседаем, руки вперед		Возвращаемся в и.п.	
	Руки вверх	И.п.	Руки вверх	И.п.
	Руки в стороны	Наклон вперед, коснуться носков ног	Выпрямиться, руки в стороны	И.п.
	Правую ногу назад на носок, руки вверх	И.п.	Левую ногу назад на носок, руки вверх	И.п.
	Вращение согнутыми в локтях руками вперед			
	Вращение согнутыми в локтях руками назад			
	Руки вверх, поднимаясь на носки		Возвращаемся в и.п.	
	Правой ногой шаг вправо	И.п.	Левой ногой шаг влево	И.п.
	Руки в стороны	Хлопок над головой	Руки в стороны	И.п.

3. Смотреть на кончик носа до тех пор, пока не возникнет чувство усталости. Затем расслабиться на 5–6 секунд.

4. Быстро поморгать, закрыть глаза и посидеть спокойно, медленно считая до пяти. В среднем темпе проделать 3–4 круговых движений глазами в правую сторону, столько же в левую сторону.

Расслабив глазные мышцы, посмотреть вдаль и сосчитать до пяти.

5. Закрыть глаза, сильно напрягая глазные мышцы на счет 1–4, затем открыть глаза, расслабив мышцы глаз, посмотреть вдаль на счет 1–6. Посмотреть на переносицу и задержать взгляд на счет 1–4 (до утомления глаза не доводить). Открыть глаза, посмотреть вдаль на счет 1–6.

6. Не поворачивая головы, посмотреть направо, зафиксировать взгляд на счет 1–4, затем посмотреть вдаль прямо на счет 1–6. Аналогично — с фиксацией взгляда влево, вверх, вниз.

7. Перевести взгляд быстро по диагонали: направо вверх — налево вниз, потом прямо вдаль на счет 1–6. Затем налево вверх — направо вниз и посмотреть вдаль на счет 1–6.

8. Используются траектории «восьмерка», зигзаги, спирали, треугольник с кругом и меньшим треугольником в середине. По ним дети «бегают» глазами.

9. Сидя за столом, расслабиться и медленно подвигать зрачками слева направо. Затем справа налево. Медленно переводить взгляд вверх-вниз, затем наоборот.

Гимнастика для глаз по методике В. Ф. Базарного

Для профилактики близорукости и замедления её прогрессирования следует использовать определенную схему зрительно-двигательных проекций, разработанных профессором В. Ф. Базарным. При отсутствии тренажеров (чтобы снять зрительную нагрузку) можно использовать упражнения в игровой форме, которые предусматривают движение глазного яблока по всем направлениям.

Буратино (рисование носом)

Посмотреть на табличку и запомнить букву или слово, цифру или геометрическую фигуру. Затем закрыть глаза. Представить себе, что нос стал таким длинным, что достает до таблички, и написать своим носом выбранный элемент. Открыв глаза, посмотреть на табличку (*конкретизация, уточнение формы происходит поурочно, в соответствии с темой урока*).

Бег глазами

На кончик указки прикрепить искусственную бабочку (или кузнечика) и отправиться вместе с ней в путешествие. По просьбе учителя дети начинают «пробежать» глазами по заданной траектории. Упражнение выполняется стоя (*этому упражнению желательно придавать творческий или игровой характер*).

Филин

Закрывать глаза и держать их закрытыми 3–4 секунды. Широко раскрыв глаза, посмотреть вдаль не моргая в течение 5–6 секунд.

Найди меня

Учитель вначале называет отдаленный предмет, а через 2–3 секунды — предмет, расположенный близко. Учащимся необходимо быстро отыскать предметы, которые называет учитель.

Веселые рожицы

Изобразить мордочки различных животных или сказочных персонажей. Гримасочка ёжика — губки вытянуты вперед — влево — вправо — вверх — вниз, потом по кругу в левую сторону, в правую сторону.

Хитрецы

Учащиеся стоят возле парт. Вначале они выполняют наклон в правую сторону и при этом подмигивают правым глазом, затем они выполняют наклон в левую сторону и подмигивают левым глазом.

Расширение поля зрения

Указательные пальцы обеих рук поставить перед собою, причём за каждым пальцем следит свой глаз. Развести пальчики в стороны и свести вместе. Свести их и направить в противоположные стороны на чужие места, но каж-

дый глаз следит за своим пальчиком. Вернуться на свои места. (*Это упражнение хорошо влияет на увеличение темпа и формирование навыков скорости чтения*).

Используя новейшие компьютерные технологии, можно провести зарядку для глаз, которая очень нравится ученикам. И в этом помогут мультимедийные презентации, которые готовят учителя, используя пляшущих человечков или веселый алфавит. Такие физкультминутки очень любят как первоклассники на уроках письма, так и ученики 4–6-х классов. В то время, когда они напряженно и старательно выписывают буквы и слова, появляется возможность в игровой форме (каждая буква, цифра ассоциируется с игрой или короткой рифмованной сказкой) провести оздоровительную работу.

Гимнастика для улучшения слуха

Работа над улучшением зрения положительно сказывается и на слухе. Предлагаем несколько упражнений для улучшения слуха.

1. Пригибаем верхнюю часть уха вниз. Разгибаем, пригибаем, словно раскатывая и скатывая ушко (*ушки должны стать тёплыми*).

2. Находим ямочку возле козелка. Нажали на ямочки сразу двух ушек — отпустили, нажали, отпустили.

3. Нажали пальчиками на мочки, помассировали, отпустили.

4. Массируем круговыми движениями всё ухо в одну сторону, в другую (*массировать нужно сразу оба уха*).

5. Слегка подёргать себя за ушки вверх, вниз, в сторону.

6. Выгибаем ушки вперед, а затем в обратную сторону.

7. Побарабанить тремя средними пальцами обеих рук по затылку (*в ушах возникнет шум, который можно сравнить с ударами по барабану*).

8. Вставить в уши оба указательных пальца и вращать ими (*3 раза*) вперед и назад (*как будто чистим уши*), затем быстро вынуть пальцы.

Руки в кулачки сожмем,
Крылья носа разотрем.
Точка есть и в центре лба —
Помассируй для ума.
Возле уха и внутри
Точки хорошо потри.

(*Ученики делают массаж точек с обеих сторон ушной раковины и внутри*).

Физкультминутки можно сопровождать речитативом. Во время физкультминутки слова речитатива произносятся учителем, так как, если это делают сами дети, вдохи становятся неглубокими, снижается уровень поступления кислорода в легкие.

Для детей логопедических групп проговаривание стихов одновременно с движениями имеет ряд преимуществ: речь как бы ритмизируется движениями, делается более громкой, четкой и эмоциональной, а наличие рифмы положительно влияет на слуховое восприятие. И как показал опыт, сочетание пальцевых упражнений с речевым сопровождением в стихотворной форме позволяет достичь наибольшего эффекта.

Стихотворения для проведения гимнастики

1.

Поднимает руки класс — это раз,
Повернулась голова — это два,
Руки вниз, вперед смотри — это три,
Руки в стороны пошире развернули на четыре,

С силой их к плечам прижать — это пять.
Всем ребятам тихо сесть — это шесть.

2.

Раз — подняться, потянуться,
Два — согнуться, разогнуться,
Три — в ладоши 3 хлопка,
Головою три кивка.
На четыре — руки шире,
Пять — руками помахать,
Шесть — за парту сесть опять.

3.

Раз — согнуться, разогнуться,
Два — нагнуться, потянуться,
Три — в ладоши 3 хлопка,
Головою три кивка.
На четыре — руки шире,
Пять—шесть — тихо сесть,
Семь—восемь — лень отбросим!

Упражнения в положении сидя

Для одной физкультминутки из каждого исходного положения выбираем одно упражнение и повторяем его 4–6 раз (табл. 2).

Таблица 2

Исходное положение (и.п.)	Действия на счет «1»	Действия на счет «2»	Действия на счет «3»	Действия на счет «4»
Ноги на ширине ступни, руки за головой	Наклон вправо	И.п.	Наклон влево	И.п.
	Поворот туловища вправо	И.п.	Поворот туловища влево	И.п.
	Поворот туловища вправо, правую руку в сторону, коснуться парты сзади		Возвращаемся в и.п.	
	Поворот туловища влево, левую руку в сторону, коснуться парты сзади		Возвращаемся в и.п.	
Ноги на ширине ступни, руки к плечам	Руки в стороны	Хлопок в ладоши перед собой	Руки в стороны	И.п.
	Вращательные движения локтями вперед		Пауза	
	Вращательные движения локтями назад		Пауза	
	Выпрямляя руки вперед, коснуться края парты		Возвращаемся в и.п.	
Ноги на ширине ступни, прямые руки перед собой	Поднять правую руку вверх	Одновременно правую руку вниз, левую вверх	Левую руку вниз	И.п.
	Сжимаем пальцы рук в кулак		И.п.	
	Прямые руки вверх, прогнуться назад	И.п.	Прямые руки вверх, прогнуться назад	И.п.
	Максимально свести пятки вместе	Максимально сжать пальцы ног	Максимально свести носки вместе	Максимально расслабить пальцы ног

Пальчиковая гимнастика

«Пальчиковые игры» — это инсценировка каких-либо народных или рифмованных историй, сказок при помощи пальцев. «Пальчиковыми играми» стараются отразить реальность окружающего мира — предметы, животных, людей, их деятельность, явления природы. Во время такой физкультминутки ученики активизируют моторику рук, развивают ловкость, умение управлять своими движениями, концентрируя внимание на одном виде деятельности.

Наши алые цветки распускают лепестки
(медленно разгибают пальцы из кулачков).
Ветерок чуть дышит, лепесток колышет
(покачивают кистями рук вправо и влево).

Наши алые цветки закрывают лепестки.
(медленно сжимают пальцы в кулак)
Головой качают, тихо засыпают.
(покачивают кулачками вперед и назад)

Дети поглаживают подушечками пальцев поверхность стола и говорят:

Меж еловых мягких лап
(стучат пальцами по столу)
Дождик кап-кап-кап.
(поочередно всеми пальцами)

Где сучок давно засох,
Серый мох-мох-мох.
(поднимают руки над столом, сжимают-разжимают кулаки)

Где листок к листку прилип,
Вырос гриб, гриб, гриб.
(указательным пальцем правой руки)

*касаются поочерёдно всех пальцев
левой руки)*

Кто нашёл его друзья?

*(сжав все пальцы левой руки,
кроме мизинца, показывают его)*

Это я, я, я!

Для совершенствования мелкой моторики используют не только «пальчиковые игры», но и определенные движения рук (мудры или цигун-массаж). Этими упражнениями можно положительно влиять как на умственное, так и на физическое состояние, восстанавливать утраченную гармонию между внутренним миром и окружающей средой, развивать и контролировать энергию. Исполнение мудр и цигун-массажа, занятия йогой, дыхательной гимнастикой китайских долгожителей возможны практически в любых условиях, как на уроках, так и дома во время самоподготовки и отдыха, что позволяет повысить иммунитет, мобилизовать утраченные силы. Для активизации целесообразно периодически растирать ладони. При сердечной перегрузке помогает массаж мизинца. Главное при выполнении мудр — это выровнять дыхание: вдох должен быть короче выдоха.

Проговаривая текст, ученики поглаживают каждый палец с четырех сторон двумя пальцами противоположной руки.

Наши пальчики трудились,
Хорошо писали.
Они так старались,
А теперь устали.
Мы немного отдохнем,
С силой кулачки сожмем.
Пальцы разжимаем
И опять сжимаем.
Раз, два, три, четыре, пять —
Можно ими помахать.
В чистый ручеек руки опускаем
(дети имитируют мытье рук)
И усталость с пальчиков
Мы водой снимаем.
Спасибо, водица
(слова произносятся на выдохе)
За новые силы.
Теперь мы напишем
Все буквы красиво.

Подвижная физкультминутка

1.

Как солдаты на параде, мы шагаем ряд за рядом,
Левой — раз, правой — раз, посмотрите все на нас!
Все захлопали в ладошки — дружно, веселей!
Застучали наши ножки — громче и быстрее!
По коленочкам ударим — тише, тише, тише.
Ручки, ручки поднимаем — выше, выше, выше.
Завертелись наши ручки, снова опустились.
Мы на месте покружились и остановились.
Мы ногами топ-топ, мы руками хлоп-хлоп!
Мы глазами миг-миг, мы плечами чик-чик.
Раз — сюда, два — туда, повернись вокруг себя.
Раз — присели, два — привстали.
Руки кверху все подняли. Сели — встали,
сели — встали.
Ванькой-встанькой словно стали.
Руки к телу все прижали и подскоки делать стали,
А потом пустились вскачь, будто мой упругий мяч,

Снова выстроились в ряд, снова вышли на парад.
Раз-два, раз-два, заниматься нам пора!

2.

По дорожке, по дорожке скачем мы на правой ножке
(подскоки на правой ноге).
И по этой же дорожке скачем мы на левой ножке
(подскоки на левой ноге).
По тропинке побежим, до лужайки добежим
(бег на месте).
На лужайке, на лужайке мы попрыгаем, как зайки
(прыжки на месте на обеих ногах).
Стоп. Немного отдохнем. И домой пешком пойдем
(ходьба на месте).

3.

Мы поставили пластинку и выходим на разминку.
(ходьба на месте)
На зарядку, на зарядку, на зарядку становись!
Начинаем бег на месте, финиш метров через двести!
(бег на месте)
Раз! Раз-два, раз-два, раз-два, раз-два,
Ниже, дети, не ленитесь,
(наклоны туловища вперед, руки на поясе)
поклонитесь, улыбнитесь!

4.

Сесть на стул прямо и ровно, закрыть глаза.
Сесть на стул и посидеть на нем, согнувшись.
Сесть на стул, поставив ступни на край стула.
Сесть на стул, вытянув ноги вперед.
Сесть на стул, закрутив ноги за ножки стула.
Сесть на самый край стула.
Сесть на стул лицом к его спинке и обхватить
ногами спинку стула.

5.

На одной ноге постой-ка, будто ты солдатик стойкий.
Ногу левую — к груди, да смотри — не упади.
А теперь постой на левой, если ты солдатик смелый.
А ногу правую — к груди, да смотри — не упади.

6.

Раз, два — выше голова,
Три, четыре — руки шире,
Пять, шесть — тихо сесть,
Семь, восемь — лень отбросим.

7.

Раз, два — мы проснулись,
Три — в кровати потянулись,
Четыре — солнцу улыбнулись.
Пять — кровать заправляем,
Шесть — лицо мы умываем,
Семь — зарядку выполняем,
Восемь — душ скорей принять.
Девять — быстро обтираться,
Десять — надо одеваться,
Срочно в школу собираться.

Артикуляционно-мимическая гимнастика

Целью этой гимнастики является тренировка и развитие точных движений речевых органов, которые необходимы для правильного произношения звуков. Все движения направлены на развитие и укрепление многочисленных мышц — мимических, жевательных, глотательных; отработки определенных положений губ, языка, мягкого неба, необходимых для правиль-

ного произношения, как всех звуков, так и каждого звука той или иной группы отдельно.

Для проведения артикуляционно-мимической гимнастики выбираем одно из упражнений.

1. Вытяните губы трубочкой.
Растяните губы как можно шире.
Делайте глаза как можно удивленнее.
Зажмурьте глаза как можно сильнее.
Подвигайте челюстями вправо и влево.
Подвигайте бровями, сморщите лоб.
Сделайте свое лицо добрым и смешливым; удивленным и радостным.
2. Брови свести и развести.
Глаза сильно прищурить и широко открыть.
Губы максимально растянуть в импровизированной улыбке, а затем поджать их.
Зубы сомкнуты. Верхняя губа приподнята и обнажает верхние резцы.
Вытянуть губы, сжать их так, чтобы большие пальцы были под нижней губой, а все остальные на верхней губе, и вытягивать губы вперед как можно сильнее, массируя их и стремясь изобразить клюв утки.

Поток выдыхаемого воздуха легко и активно посылать к губам, пока они не станут вибрировать. Получается звук, похожий на фырканье лошади.

Широко открывать и закрывать рот так, чтобы тянулись уголки губ (*челюсть опускается примерно на расстояние ширины двух пальцев*). Язычок — «птенчик» сидит в гнездышке и не высовывается. Упражнение выполняется ритмично (*можно использовать метроном*).

Шею максимально вытянуть, а затем опустить.

Плечи максимально свести и развести.

Руками обнять себя, погладить, пожелать себе успехов и улыбнуться.

Здесь же можно использовать и работу над скороговорками, чистоговорками, сочетая их в упражнении «Труба» (повышая и понижая силу голоса), а также можно надуть резиновые игрушки и пускать мыльные пузыри, что тоже помогает повысить качество и скорость чтения.

Гимнастика для улучшения мозгового кровообращения

Для проведения гимнастики выбираем одно из упражнений и повторяем его 4–6 раз (табл. 3).

Таблица 3

Исходное положение (и.п.)	Действия на счет «1»	Действия на счет «2»	Действия на счет «3»	Действия на счет «4»
Сидя на стуле, руки на пояс	Голову наклонить вправо	И.п.	Голову наклонить влево	И.п.
	Голову повернуть направо	И.п.	Голову повернуть налево	И.п.
	Правая рука — вперед, левая — вверх	И.п.	Левая рука — вперед, правая — вверх	И.п.
	Махом левую руку занести через правое плечо, голову повернуть налево	И.п.	Махом правую руку занести через левое плечо, голову повернуть направо	И.п.

Очень полезно для улучшения мозгового кровообращения в разных темпах выполнять наклоны и махи ногами.

Буратино потянулся,
Раз — нагнулся, два — нагнулся, три —
ногами помахал.
Руки в стороны развел, ключик видно не нашел.
Чтобы ключик нам достать, нужно на носочки
встать.
Грудь и плечи распрями — воздух утренний
вдохни.
Если хочешь стройным быть,
ровно не забудь ходить.

Дыхательные упражнения

Обучение правильному дыханию — одна из основных форм физического воспитания детей с ослабленным здоровьем, ключ к здоровью.

Поэтому выполнять дыхательные упражнения надо с самого раннего детства. Когда ребёнок подрастёт, можно заниматься развитием дыхательного аппарата в форме игры с ним. Например, дать одуванчик и предложить

подуть на него сначала ртом, потом носом. Эти упражнения можно проводить и на уроке чтения или письма перед речевой разминкой. К таким упражнениям можно отнести задувание свечи: упражнение «Свеча» (вытянуть палец вперед и дуть на него, как на свечу короткими выдохами, а потом длинным), нюхание цветка.

Станем дружно на носок и понюхаем цветок.
(глубокий вдох)
Аромат, набравши в грудь — выдохнуть не забудь.
(длинный выдох)
Мы, листики осенние, на веточках сидели.
(глубокий вдох)
Дунул ветер — полетели.
(длинный выдох)
Полетели, полетели и на землю сели.
(вдох и коротких три выдоха)
Ветер снова набежал и листочки все поднял,
(вдох)
Повертел их, покрутил и на землю опустил.
(множество коротких выдохов)
Мы подуем высоко: — с-с-с.
(подняться на носочки, вдох — выдох)

Мы подуем низко: — с-с-с.
(присесть, вдох — выдох)
Мы подуем близко: — с-с-с.
(руки ко рту,
вдох и короткие выдохи)

Сначала буду маленьким, к коленочкам прижмусь.
Потом я вырасту большим, до лампы дотянусь.
Чтоб здоровым и сильным стать, должен
правильно дышать.
Ручки вверх подниму, очень правильно вдохну...
(глубокий вдох)
Раз-два — поднимаю, грудь расправил и вздыхаю;
Три-четыре — опускаю, воздух с шумом выпускаю.
(шумно выдохнуть)

Упражнения для релаксации

Современный урок характеризуется большой интенсивностью, требует от учеников концентрации внимания и напряжения сил, отсюда быстрая утомляемость школьников. Поэтому использование в работе с учащимися релаксационных упражнений является важным моментом сохранения здоровья детей и воспитания бережного отношения к нему. Цель проведения релаксации — это снижение тонуса после напряженной умственной деятельности, расслабление, небольшой отдых, который должен вызвать положительные эмоции и хорошее настроение. Релаксацией могут быть различного рода упражнения: игры, движения, как правило, на фоне приятной спокойной музыки (возможно использование ароматизаторов). И если одна физкультминутка на уроке была с речевым сопровождением, то желательно, чтобы другая выполнялась как «минутка тишины» для снятия утомления от постоянно звучащей речи (как правило, на уроках чтения).

Упражнение «Любимый цветок»

Закройте глаза и представьте, что вы — цветок, который еще не распустился. Но вот лепестки начинают раскрываться, цветок медленно-медленно распускается... и совсем раскрылся. Представьте свой любимый цветок. Мысленно возьмите его в руки. Нежно прикоснитесь к его лепесткам. Почувствуйте запах. Представьте себе, как приятно его видеть. Его лепестки тянутся к солнцу. И вы потянулись, потянулись... Откройте глаза... Встряхните руками. Потянитесь еще раз. Вы отлично отдохнули.

Упражнение «Улыбка»

В конце учебного дня, после контрольной работы или нескольких напряженных уроков (можно использовать большую переменную) желательно посидеть несколько минут с закрытыми глазами, стараясь ни о чем не думать. При этом на лице обязательно должна быть улыбка. Если вам удастся удержать ее несколько минут, вы сразу почувствуете, что успокоились, а ваше настроение улучшилось. Во время улыбки мышцы лица создают импульсы, благотворно влияющие на нервную систему (даже если по-

лучилась не очень красивая улыбка, вымученная, от нее все равно станет легче).

Музыкальные паузы

Целебное воздействие музыки отмечали еще великие ученые Древней Греции: Платон, Гипократ, Аристотель и др. По мнению великого Авиценны, звуки, построенные в гармоничную, связную композицию, способны возносить душу от слабости к силе. Платон считал, что музыка помогает формировать стойкий характер.

Музыка снимает раздражение, нервное напряжение, активизирует мыслительные процессы и повышает работоспособность. Она устраняет ощущение страха, злости, сожаления, ненависти. Мелодии, приятные для человека, замедляют пульс, увеличивают силу сердечных сокращений, снижают артериальное давление, увеличивают активность белых кровяных телец. Музыкальные упражнения лучше выполнять с закрытыми глазами (не следует засыпать) полностью погружившись в музыку, в которой звучат голоса птиц, шум леса или прибоя, звуки дождя, родниковой воды. После выполнения желательно проделать несколько физических упражнений или дыхательную гимнастику.

Здоровье детей — главная проблема современной школы и не только социальная, но и нравственная. «Всё будущее жизни находится в руках школы...» — писал известный врач и ученый, выдающийся педагог и общественный деятель Н. И. Пирогов.

Литература

1. Аветисов Э. С. Предупреждение зрительного утомления и близорукости у учащихся / Э. С. Аветисов. — М.: Наука, 1982. — 194 с.
2. Антология педагогической мысли России второй половины XIX — начала XX в. / сост. П. А. Лебедев. — М.: Педагогика, 1990. — 608 с.: ил.
3. Базарный В. Ф. Здоровье и развитие ребенка // Экспресс-контроль в школе и дома. — М.: ВАКО, 2005. — 176 с.
4. Исаева С. А. Организация переменок и динамических пауз в начальной школе / С. А. Исаева. — М.: УРАО, 2004. — 231 с.
5. Касаткина В. Н. Педагогика здоровья / В. Н. Касаткина. — М.: Линка-Пресс, 2009. — 235 с.
6. Ковалько В. И. Школа физкультминуток (1–4 классы) // Практические разработки физкультминуток, гимнастических комплексов, подвижных игр для младших школьников. — М.: ВАКО, 2007.
7. Ковинько Л. В. Растим здоровых, умных и добрых // Воспитание младшего школьника. — М.: Академия, 1997.
8. Куценко Г. И. Книга о здоровом образе жизни / Г. И. Куценко. — М.: Физкультура и спорт, 1999. — 163 с.
9. Николаев А. М. Дыхательные упражнения // Спорт в школе. — 2004. — № 20.
10. Менчинская Е. А. Основы здоровьесберегающего обучения в начальной школе // Методические рекомендации по преодолению перегрузки учащихся. — М.: Вентана-Граф, 2008.
11. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. — М.: Педагогика, 1985. — 497 с.
12. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе / Н. К. Смирнов. — М.: АПК ПРО, 2002. — 230 с.
13. Узорова О. В. Пальчиковая гимнастика / О. В. Узорова. — М.: Златоуст, 2003. — 216 с.

Л. В. ВОВК,

старший викладач кафедри педагогіки і психології,

Н. В. ШАТАЙЛО,

методист НМЛ творчого розвитку особистості

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН — КЛЮЧ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «МИСТЕЦТВО»

Великая цель образования — это не знания, а действия.

Герберт Спенсер

Без діла жить — тільки небо коптить.
Хто багато робив, той і багато знає.

Народні прислів'я

Сьогодні освіта України переживає процес «перезавантаження»: вводяться нові Державні освітні стандарти, оновлені програми, підручники. Сутність змін пов'язана з необхідністю впровадження компетентісно спрямованої освіти. Реалізувати завдання, виголошені у стандартах, можна за умови, якщо навчально-виховний процес в школі буде «спрямовано на розвиток активності, самостійності, творчих можливостей кожного школяра, оскільки суспільство потребує особистостей, здатних свідомо діяти, приймати власні рішення, швидко адаптуватися до змін» [8, 4].

Зміни стануть можливими, лише якщо збагнути, що традиційною метою шкільної освіти завжди було оволодіння системою знань, основами наук; пам'ять учнів переважувалась чисельними фактами, поняттями, іменами, датами. Але знання не завжди віддзеркалюються в діях. «Компетентність не зводиться ні до знань, ні до вмінь. Часто можна зустріти людей, які не вміють мобілізувати їх відповідним чином у потрібний момент» [4, 142]. Ще Софія Русова зазначала: «Ми часто зустрічаємо людей назверх освічених, енциклопедично озброєних знаннями, а всередині в них пустиня», і Василь Сухомлинський застерігав: «Не нашіпигуйте дитину знаннями». Великий обсяг фактичних знань у світі, що змінився, втратив свою самоцінність, оскільки будь-яка інформація досить швидко стає неактуальною.

Наукою доведено, що для життєвого успіху необхідні не самі знання, а вміння їх застосувати відповідно до конкретної життєвої ситуації. «Дослідження, проведені психологами Гарвардського університету, показали, що успіх на 85 % залежить від особистісних

якостей, правильного вибору лінії поведінки, і лише на 15 % визначається наявними знаннями» [4, 216]. В процесі отримання знань більшовартісним стає сам процес, а не результат (знання), прищеплюється звичка та вміння діяти раціонально, цілеспрямовано, ефективно. Діяльність, як відомо, є «процесом активної взаємодії суб'єкта (людини) з об'єктом (навколишнім середовищем), під час якого суб'єкт задовольняє певні потреби, досягає свідомо поставленої мети» (Вікіпедія).

«Таким чином, необхідність змістити акценти в освіті із засвоєння фактів на оволодіння способами взаємодії зі світом призводить до осмислення необхідності змінити характер навчального процесу та способів діяльності учнів» [11]. Сьогодні актуалізується поняття «діяльнісний підхід». Зокрема, у новому Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти читаємо: «Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища» [3].

У сучасній педагогіці здійснюється активний пошук та випробовування різних форм і методів діяльності учнів. У координатах компетентісно спрямованої освіти педагог має виступати не стільки джерелом знань та контролюючим суб'єктом, скільки організатором самостійної активної пізнавальної діяльності учнів, їхнім консультантом і помічником [8, 4]. Відтак, необхідно, бодай коротко, зупинитися на теоретичних засадах діяльності як специфічного виду активності людини.

Розрізняють такі типи діяльності: а) за історичною обумовленістю — трудова, ігрова, художня, діяльність у сфері релігії, моралі, пра-

ва, спорту тощо; б) за індивідуальним розвитком — спілкування, ігрова, навчальна, трудова діяльність; в) за наслідками — репродуктивна, творча діяльність. Репродуктивна діяльність — це діяльність, яка пов'язана з наслідуванням, відтворенням, а творча — «зі створенням нового продукту» [2, 3].

Діяльність має певну структуру, що складається з ланцюжка компонентів: Потреба — Мотив — Мета — Завдання — Умови — Дія — Операція. Потреба — це поштовх. Зміст діяльності людини визначається не потребою, а метою. Саме мета керує діяльністю. Мета і мотив діяльності іноді можуть співпадати один з одним. Одна і та сама мета може породжуватися різними мотивами, а одні і ті самі мотиви можуть формувати у різних людей різні цілі діяльності. Діяльність неможлива без пізнавальних і вольових процесів [5].

Основними складовими структури діяльності є дії та операції. Діями називають цілком самостійну, усвідомлену людиною частину діяльності. Операцією називають спосіб здійснення дії, характер якої залежить від умов виконання дії, наявних умінь, навичок і засобів [7].

Зазначені компоненти утворюють макроструктуру людської діяльності, їх можна об'єднати в певні рівні. До першого рівня відносять потреби, мотиви, цілі, завдання, до другого — дії та операції, на третьому, динамічному рівні, відбуваються взаємопереходи компонентів діяльності: мотивів — у мету, цілей — у завдання, дій — в операції. В окремих випадках діяльність «визріває» не відразу на всіх її рівнях. Може бути усвідомлено її змістове наповнення, а структурне — нечітко уявляється. У таких випадках людина знає, чого хоче, але не знає, як цього досягти. Або ж — приступає до виконання дій, не усвідомлюючи чітко кінцевого результату. Якісна діяльність передбачає високий рівень осмислення всіх її компонентів [5]. Знання механізмів діяльності служить їй більш успішному освоєнню.

Приймаючи до уваги вищезазначене, розглянемо ті зміни, які мають відбутися в організації навчально-виховної діяльності на уроках художньо-естетичного циклу.

При розробці сценарію уроку доцільно окремо планувати діяльність вчителя і діяльність учнів (можливо утворивши для цього дві колонки). Вчитель, плануючи власну діяльність, має переосмислити способи та методи передачі інформації, наповнення учнів знаннями: «трансляцію», озвучення матеріалу підручника чи інших джерел на уроці потрібно замінити проектуванням власної організаційної, управлінської, консультативної, заохочувальної діяльності. А при плануванні діяльності учнів важливим є детальне продумування, передусім, факторів впливу на мотиваційну сферу. Поштовхом до появи мотиву мистецької діяльності, як правило, стають яскраві естетичні емоції і переживання. Саме сенсорно-емоційне насичення навчально-вихов-

ного процесу на уроках мистецтва «стає регулятором діяльності учня» [10, 94]. Значущість емоційних переживань в процесі будь-яких пізнавальних актів, тим паче у царині мистецтва, є загально доведеним фактом. Емоції або активізують, або гальмують сприймання, пам'ять, мислення, уяву, впливають на особистісні прояви (інтереси, потреби, мотиви тощо). Оскільки художній образ, як основа мистецтва, є «знаком» для передачі естетичної, тобто чуттєвої, інформації, можна зробити висновок про емоції та почуття як запоруку успішної художньо-естетичної діяльності [6].

Стійка емоційно забарвлена мотивація спонукає учнів до усвідомлення мети та «бажання долати всілякі перешкоди, наполегливо просуватися до поставленої мети, тобто бути суб'єктом художньо-творчої навчальної діяльності» [10, 95]. Далі, у відповідності до ланцюжка компонентів структури діяльності, мета, якої прагне досягти учень, конкретизується ним у системі завдань. Вчителю лишається продумати форми, способи репродуктивної чи творчої активності учня, створити умови для успішних дій та операцій. Як бачимо, структурний ланцюжок діяльності може стати тим алгоритмом, який допоможе вчителю планувати власну організаційну та управлінську навчально-виховну діяльність.

Загальновідомо, що художня діяльність учнів пов'язана зі сприйманням (слухання та споглядання творів мистецтва й естетичного в навколишньому) і практичною художньо-творчою роботою (спів, музикування, малювання, ліплення тощо). Для забезпечення успішної практичної діяльності учнів вчитель має допомогти їм оволодіти засобами виразності, що досягається постійними вправліннями. «Для того, щоб ці вправління не знижували інтересу дітей до мистецької діяльності, вони повинні бути не лише технічними (спрямованими на формування певної навички), а й мати художнє (естетичне) забарвлення. Робота над технікою виконання водночас є роботою над його виразністю (художністю), при цьому оволодіння навичками є засобом для досягнення цілі» — створення художнього-образного продукту (малюнка, аплікації, пісні, вірша, танцю тощо) [9, 457]. Виконання вправ зазвичай пов'язано з наслідуванням. Механічне багаторазове повторення може викликати в учнів відразу, тому бажано, щоб «кожен новий повтор ставав несхожим на попередній, перетворювався на більш досконалу копію зразка» [10, 149] і на якомусь етапі перетворився у творчий пошук, ініційований не лише вчителем, а й самим учнем.

«Давати конкретні поради щодо побудови уроку — невдячна справа, адже кожен клас має свої особливості, а кожен урок — свої завдання. Відмінними є і звички, і наміри вчителів. Вчитель працює, виходячи зі своїх мистецьких уподобань, переконань, педагогічної майстерності» [9, 460]. Головне, щоб при пла-

нуванні художньо-творчої практичної діяльності учнів вчитель чітко уявляв не лише, що саме робитиме учень, а й те, як він це робитиме (під керівництвом чи самостійно, індивідуально чи в колективі, творчо чи репродуктивно), з чого, якими засобами; яким буде обсяг роботи (завдання має бути закінченим на даному уроці чи наступному, або вдома), що особливо важливо при плануванні діяльності учнів на уроках образотворчого мистецтва та художньої культури.

Враховуючи специфіку мистецьких дисциплін, можна рекомендувати такі види мистецької діяльності учнів:

а) з переважанням образотворчої діяльності: складання та виготовлення рекламних буклетів і проспектів, афіш, лозунгів, коміксів, колажів, фотомонтажів, ілюстрованих словників, емблем, шаржів, вітальних листівок; розробка ескізів та створення костюмів і декорацій, масок до вистав та сюжетно-рольових ігор;

б) з переважанням музичних засобів: створення, аранжування та виконання рекламної пісеньки, попури, пісенного «віночка» за певною тематикою, створення оповідання з назви пісень, підбір музичних творів в стилістиці різних епох і народів або того чи іншого твору літературного та візуального мистецтва;

в) з переважанням засобів інсценізації: написання монологів, діалогів, сценарію або лібрето та постановка п'єси за мотивами літературного візуального, музичного твору, створення пантоміми, лялькової вистави, відеофільму, театру тіней, сценки-жарту у певній стилістиці, читання за ролями, зміна кінця відомої п'єси чи кінофільму та ін.;

г) з переважанням літературної творчості: складання акровіршів, байок, нарисів, описів, відгуків, репортажів, рецензій з приводу художньо-мистецьких подій, конкурсів, творів різних видів та жанрів мистецтва, створених у різні часи, уявних (чи реальних) інтерв'ю з композиторами, поетами, художниками, співаками, танцюристами різних країн та епох, збір малих форм фольклору — прислів'їв, скоромовок, загадок, частівок за певною тематикою.

Важливим компонентом, який впливає на якість діяльності учнів, є заохочення з боку вчителя, створення ситуації успіху, що особливо важливо тоді, коли учні виявляють старанність, але відчують труднощі в досягненні успіху. До педагогічних технологій, які дозволяють учням відчути себе спроможними виконати поставлене завдання, відчути задоволення та успіх, можна віднести проектну діяльність,

ігрові та інтерактивні технології, зокрема фасилітовану дискусію.

Допомогти вчителям художньо-естетичних дисциплін бути успішними у власній педагогічній діяльності може порада Дмитра Кабалецького: «Коли ви хочете, щоб ваші юні слухачі були активними, — будьте активні самі; коли ви хочете, щоб вони виявляли інтерес до музики, — відчувайте цей інтерес завжди в самому собі; коли ви хочете, щоб вони полюбили музику, — любов до неї мусить жити у вашому серці; коли ви хочете навчити роздумувати про музику, — роздумуйте разом з ними» [9, 468]. Якщо замінити у даній пораді слово «музика» на слово «мистецтво», то вона може стати настановою для всіх вчителів мистецьких дисциплін.

Література

1. Вовк Л. Мистецька освіта — шлях до розвитку ключових компетентностей учнів / Л. Вовк, Н. Шатайло // Наша школа. — 2009. — № 4.
2. Выготский Л. Воображение и творчество в детском возрасте : психологический очерк : книга для учителя / Л. Выготский. — М. : Просвещение, 1991.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita/doshkilnata-zagalna-serednya/zagalna-serednya-osvita/149-diyalnist/osvita/doshkilnata-zagalna-serednya/zagalna-serednya-osvita/6091.
4. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики / за ред. І. Г. Ермакова. — Запоріжжя : Центрпед, 2005.
5. Индивидуальные качества и стиль деятельности человека [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.bestreferat.ru/referat-147623.html.
6. Ликова І. Програма художнього виховання, навчання й розвитку дітей 2–6 років «Кольорові долоньки» / І. Ликова. — Х. : Веста; вид-во «Ранок», 2008.
7. Поняття і структура діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : ekomedtd.com.ua/lekczi-z-zagalno-psixolog-pd-redakcyu-gudzenko-l-g/item/ponyattya-i-struktura-divalnosti.html.
8. Проектна діяльність студентів у процесі опанування навчальної дисципліни «Шкільний курс світової художньої культури та методика його викладання» : навч.-метод. посіб. [Електронний ресурс]. — Кам'янець-Подільський, 2008. — Режим доступу : pedagogika.ucoz.ua/knygy/PRQEKTY.pdf.
9. Ростовський О. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посіб. / О. Ростовський. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2011.
10. Рудницька О. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. / О. Рудницька. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2005.
11. Теплоухова Л. Деятельностный подход в обучении. Понятие проектирования как деятельности [Електронний ресурс] / Л. Теплоухова. — Режим доступу : festival.1september.ru/articles/419748/

Т. В. ЦИМБАЛ,
вчитель української мови та літератури ЗОШ № 65 м. Одеси,

О. А. СОЛОВЙОВА,
вчитель музичного мистецтва ЗОШ № 65 м. Одеси

БІНАРНИЙ УРОК З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В 6-МУ КЛАСІ

Тема. Підготовка до написання твору-опису природи «Фарби осені» на основі особистих спостережень та вражень.

Мета. Допомогти учням розвивати мовлення, творче мислення, уяву, вміння спостерігати за природою та сприймати на слух музичні твори; удосконалювати вміння і навички складати твори-описи; збагачувати словниковий запас дітей словами, що характеризують музичні твори; розвивати творчі здібності учнів шляхом інтеграції мистецтв; ознайомити дітей з музичними творами А. Вівальді «Осінь» з циклу концертів «Пори року», П. І. Чайковського «Баркарола» з циклу фортепіанних п'єс «Пори року», Й. Гайдна «Осінь» з ораторії «Пори року» та репродукціями картин І. Левітана «Туман», Н. Хмелевської «Рідний ліс», В. Полєнова «Золота осінь», І. Шишкіна «Дуби», з творами сучасного мистецтва, в тому числі рідного краю; виховувати любов до природи, почуття прекрасного.

Обладнання: пам'ятка «Як працювати над твором-описом», репродукції картин, мультимедійна дошка.

Тип уроку: бінарний (українська мова, музика).

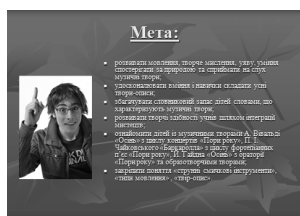
ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

Сю ніч зорі чомусь колючі,
Як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала з кручі,
Сю ніч ворон сказав: «Апчи».
Сю ніч квітка питала квітку:
— Що це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
А сьогодні вже восени.

Л. Костенко

II. Повідомлення теми і мети уроку

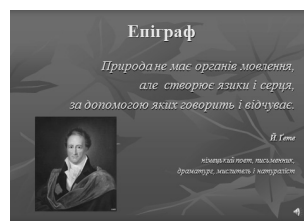

Мотивація навчальної діяльності

Сьогодні ми будемо розвивати наше мовлення, удосконалювати навички, вміння гра-

мотно висловлювати думки, свою точку зору, познайомимось з новими музичними та образотворчими творами.

III. Сприйняття і засвоєння учнями нового матеріалу

Природа не має органів мовлення,
але створює язики і серця,
за допомогою яких говорить і відчуває.
Й. Гете

Скажіть, кого мав на увазі німецький поет Йоганн Вольфганг фон Гете, коли говорив про природу?

Відповіді учнів. Поетів, художників, композиторів.

Звучить «Баркарола» П. І. Чайковського. На дошку проєктуються репродукції картин відомих художників.

Вчитель продовжує. Дійсно, в усі часи природа була предметом захоплення митців. Вона дарує нам свою красу, і цю красу не можуть не помітити художники, поети, композитори. Вони відтворюють її, пропустивши через себе, через своє світосприйняття.

Ви помітили, що наш урок вже супроводжують образотворчі твори і музика?

Вам подобається ця музика? В якому виконанні вона звучить?

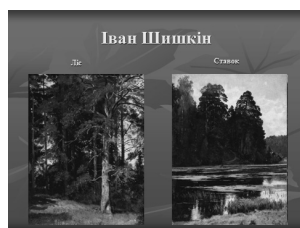
Відповіді учнів. В інструментальному.

Вчитель. Ця музика зображує щось чи виражає?

Відповіді учнів. Вона і зображує, і виражає.

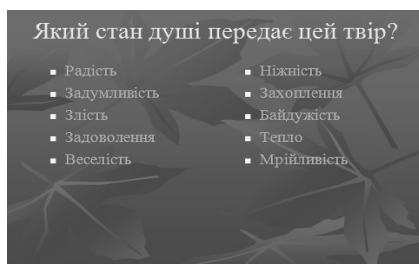
Вчитель. Так. Цей музичний твір написав П. І. Чайковський, а називається він «Червень. Баркарола» з циклу п'єс «Пори року». Баркарола (італ. *barcarola*, від *barca* — човен), від самого початку пісня венеціанських човнярів (гондол'єрів). Пізніше — п'єса, пов'язана із зображенням катання на човні. І зважаючи на назву, ми розуміємо, що П. І. Чайковський зобразив літо. Подивіться на репродукції картин російського художника Івана Шишкіна і ска-

жить, якщо б П. І. Чайковський замість звуків використовував фарби, на яку з картин був би схожий його твір?

Відповіді учнів. «Ставок».

Вчитель. День, який він описав, викликав в нього певні почуття. Які? Який душевний стан передає твір П. І. Чайковського «Баркарола»?

Відповіді учнів. Лагідність, задумливість, мрійливість.

Вчитель. Скажіть, що вам відомо про П. І. Чайковського?

Відповіді учнів. П. І. Чайковський — видатний російський композитор, автор всесвітньо відомих балетів «Лускунчик», «Спляча красуня», «Лебедине озеро».

Вчитель. Молодший брат Петра Ілліча Модест Ілліч згадував: «Петро Ілліч, як рідко хто, любив життя... Кожен день мав для нього особливе значення і прощатися з ним було сумно, особливо при думці, що від того, що сталося, не лишиться ані сліду».

Петро Ілліч записував свої спогади звуками, які ми зараз чуємо, саме вони допоможуть вам налаштуватися на ліричний лад і створити твір-опис природи на основі особистих вражень.

Бесіда з учнями.

Що таке опис?

Які ще ви знаєте типи мовлення?

Назвіть стилі мовлення.

Що характерно для художнього стилю?

Назвіть відомі вам художні засоби.

Які пори року вам подобаються?

Час швидко спливає. Зовсім нещодавно було літо. Яким воно вам запам'яталось? Які ваші улюблені пори року?

Описати картини осені нам допоможуть образотворчі витвори мистецтва. Подивимось, якою бачать осінь художники.

Демонстрація репродукцій картин (І. Левітан «Туман», Н. Хмелевська «Рідний ліс», В. Поленов «Золота осінь», І. Шишкін «Дуби»). Обговорення.

Бесіда.

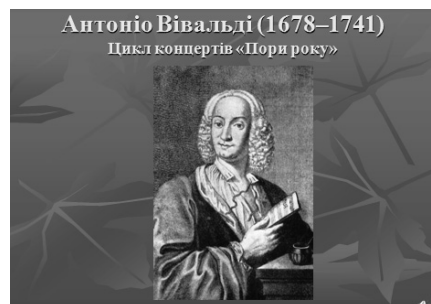
Які кольори використали художники, коли зображували осінь?

Що саме автори картини намагалися передати?

Які відомі вам вірші приходять на думку, коли ви бачите ці репродукції?

Дуже популярною є назва «Пори року» серед витворів мистецтва, в тому числі серед музичних. І три композитори дали таку назву своїм творам. Хто ще з композиторів назвав свої музичні твори «Пори року»?

Відповіді учнів. Антоніо Вівальді, П. І. Чайковський, Йозеф Гайдн.

Антоніо Вівальді створив цикл з 4 концертів, які об'єднав назвою «Пори року». Що нам відомо про цього композитора?

Відповіді учнів. Антоніо Вівальді — видатний італійський композитор, незрівняний скрипаль-віртуоз, диригент, який жив в кінці XVII — на початку XVIII століття.

Вчитель. І всі музиканти, і не тільки, вдячні А. Вівальді за те, що він подарував світові такі чудові музичні твори.

Послухаємо фрагмент концерту А. Вівальді «Осінь». Але спочатку давайте пригадаємо, що слово «концерт» означає не просто публічний виступ, але й музичний твір. Що ж це за твір?

Відповіді учнів. Концерт — великий музичний твір, написаний для одного інструмента чи групи інструментів і симфонічного оркестру.

Вчитель. Як ви вважаєте, чому такі різні за значенням слова «згода» і «змагання» присутні у визначенні слова «концерт»? Хто з ким змагається? Хто з ким погоджується?

Відповіді учнів. Оркестр і музичний інструмент.

Вчитель. Послухаємо, як звучить концерт А. Вівальді «Осінь». Після прослуховування музики скажіть: композитор написав концерт для одного інструмента чи групи інструментів, і якій з репродукцій відповідає музичний твір.

Звучить твір А. Вівальді «Осінь» з циклу концертів «Пори року».

Відповіді учнів. Концерт написаний для групи струнних смичкових інструментів.

Вчитель. Які інструменти належать до цієї групи?

Відповіді учнів. Скрипка, альт, віолончель, контрабас.

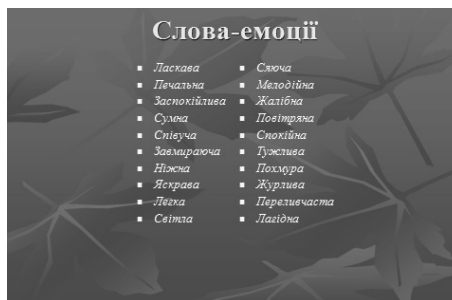
Вчитель. Якій з картин, на вашу думку, відповідає «Осінь» А. Вівальді?

Відповіді учнів. І. Левітан «Туман».

Вчитель. Якими спільними словами можна описати картину І. Левітана та твір А. Вівальді?

Відповіді учнів. Заспокійлива, сумна, журлива.

Вчитель. Свої концерти А. Вівальді створив, щоб показати не тільки красу звучання струнних інструментів, а й красу природи, яка у будь-яку пору прекрасна.

Робота в зошитах

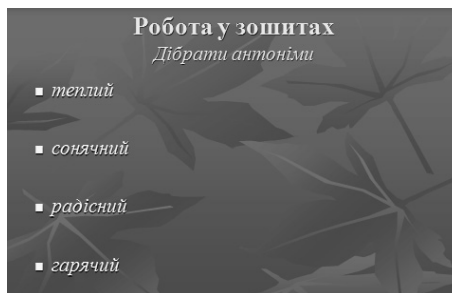
Запис словосполучень, що характеризують осінь та складання плану до твору-опису.

Фізкультхвилинка

Робота в зошитах

Вчитель. А зараз ми переходимо до роботи в зошитах. Доберемо до слів, які ви записали, антоніми.

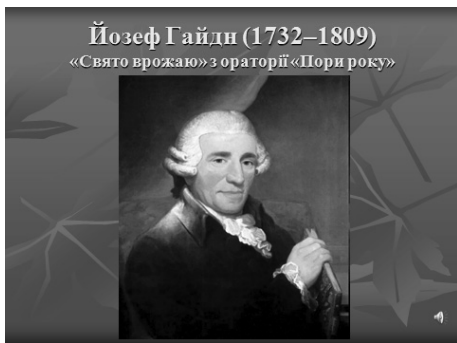

Складання антонімів (теплий-прохолодний, сонячний-похмурий, радісний-сумний, гарячий-холодний)

Вчитель. Багато хто з митців порівнював пори року з життям людини. Давайте і ми спробуємо це зробити.

Завдання «Знайди пару»

Весна	гарна дівчина, струнка
Літо	бабуся лагідна
Осінь	маленька дівчинка
Зима	молодиця

Вчитель. Одним з тих, хто порівнював життя людини і пори року був Й. Гайдн, який створив ораторію під назвою «Пори року». Що таке ораторія?

Відповіді учнів. Ораторія — це великий музичний твір для оркестру, солістів і хору.

Вчитель. У своєму творі Й. Гайдн ще показав, як змінюється природа, на які дари вона багата. Послухаємо фрагмент, який зображує збір врожаю.

Звучить твір Й. Гайдна «Свято врожаю» з ораторії «Пори року».

Вчитель. В якому виконанні звучала музика? (хоровому)

Кого зображує хор у цьому творі? (народ)

Які почуття викликає у людей збирання врожаю?

Відповіді учнів. Відчуття свята, радості.

Вчитель. Чому радіє народ?

Відповіді учнів. Багатому врожаю.

Вчитель. Подивимось, як оригінально італійський художник Арчимбольдо зобразив осінь у вигляді фантастичного портрета, який складається з квітів, фруктів та овочів.

Вчитель. Не тільки природа може надихати митців на створення художніх творів, але й почуття. Яке з почуттів найчастіше стає причиною створення художниками, композиторами, поетами витворів мистецтва?

Відповіді учнів. Кохання.

Вчитель. Зараз ми почуємо сучасний твір у виконанні одеської вокальної групи «Дюк Тайм», автором якої є один з учасників групи — Микола Карабаджак, композиція так і називається «Кохання».

Особливість вокалістів групи «Дюк Тайм» в тому, що всі твори вони виконують а capella. Що означає термін «а capella»?

Відповіді учнів. а capella — виконання вокального твору без інструментального супроводу.

Вчитель. Слухаючи пісню «Кохання», ми побачимо, як сучасні художники зображують осінь.

Звучить пісня «Кохання» у виконанні групи «Дюк Тайм», на дошці демонструються сучасні живописні твори, присвячені осені.

Амблея Кадрі «Жінка Осінь»

Сандерсон Рас «Фея Осені»

О. Самарська «Осінь у парку»

О. Ладна «Алея»

Вчитель. На нашому уроці ми почули і побачили, як люди мистецтва описують природу. Отже, композитор робить це звуком, поет — словом, а художник — фарбою. Але всіх їх об'єднало одне — любов до природи. І зараз давайте виконаємо пісню Ю. Антонова «Живе навколо нас краса», в якій теж йдеться про красу природи, яку треба помічати.

Прослуховування учнівських творів-описів.

Виконання пісні Ю. Антонова «Живе навколо нас краса».

IV. Закріплення матеріалу. Рефлексія.

Що нового дізналися на уроці?

Які особливості твору-опису природи?

Які твори ми почули, побачили на уроці?

Що таке «баркарола»?

V. Оцінювання

VI. Підбиття підсумків уроку

Сьогодні ми з вами переконалися в тому, що «...мова мистецтва не потребує перекладу, вона зрозуміла всім» (Костянтин Паустовський). Ми дуже вдячні вам за роботу на уроці. Ви молодці. Ми і далі будемо працювати над темою «Пори року». Попереду — зима, далі — весна, тож ви маєте бачити і любити красу рідної землі, помічати прекрасне у дотику сонечка і роси, цінувати природу, бо вона — неповторна.

VII. Домашнє завдання

Написати твір-опис на тему «Фарби осені».

УДК 372.881.111.1

О. А. ПРИТУЛЬСЬКА,

ст. викладач науково-методичного центру іноземних мов кафедри методики викладання іноземних мов та літератур національних меншин ООІУВ

Л. Я. РУСІНОВА,

методист науково-методичного центру іноземних мов кафедри методики викладання іноземних мов та літератур національних меншин ООІУВ

LET'S DISCUSS! TO TEACH OR...?

The phone rang. One of my friends asked me to help her son, a pupil of the 9th grade, with his English home task. In the afternoon a teenager in loose jeans entered the room. He looked bored. His task was to read a rather long text with a lot of unknown words and to answer 5 questions. He looked at this text desperately and said he would never manage to read and understand it. I was upset, but I had to do something. I looked again carefully at the text (it was the passage from the book "The Lost World" by Arthur Conan Doyle) and suddenly the idea struck my mind. I noticed the 'light in the end of the tunnel'. Names! There were a lot of personal names in the text. "Can you at least identify personal names?" — I asked with hope.(L1)

"No, I don't know English names", (L1) — the boy was 'on the defensive...' I almost fainted. "OK, I was not going to give up, 'names are usually written in capital letters. Can you see any words in capital?'" (L1) "Yes, 'They', he started. "Oh, 'They' is just the first word in the sentence. Look for another word." (L1) In five

minutes there was a list of names on a sheet of paper. "Good boy", — I tried to encourage him. — 'Now try to find out what all these people do". I noticed a sparkle of interest in his eyes. "A journalist, a professor, an editor ... ".he scanned the text writing the words next to the names. "Great!" I tried to keep him enthusiastic. And now try to find some words which describe these people, their appearance, their character. I helped with translation. "Look in the text again and try to find out what all these people did." (L1) Together we scanned the text, made him repeat. Finally we connected the names of characters with lines and tried to identify what were the relations between them.

In an hour, using the created scheme as a visual aid, he managed to produce some utterances. It took us a half an hour more to write down these sentences in a logical order. I wonder would this, I would say a rather smart boy, come next time with some other English texts or would he be able to use the 'fishing rode' I have given him.

О. І. ПАПАЧ,

зав. кафедри природничо-математичних дисциплін ООІУВ, канд. пед. наук,

Л. Ф. ШОСТАК,

заст. директора НВК № 263, вчитель-методист, нагороджена знаком «Відмінник освіти України»

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОГО ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ПОЧАТКОВОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Стаття розкриває підходи до впровадження нового Державного стандарту початкової загальної освіти. Зокрема, розглядаються перспективи роботи експериментального майданчика з апробації авторського методичного забезпечення навчання математики в початковій школі.

Ключові слова: науково-методичний супровід, принцип наступності, ключові компетентності, природничо-математична освіта, пропедевтика математики, авторське методичне забезпечення навчання математики.

Постановка проблеми. Розвиток системи шкільного освітнього простору потребує прискореного впровадження інноваційних технологій, використання сучасних засобів навчання, оновлення змісту освіти відповідно до запитів суспільства.

Результатом кардинальних змін в освіті стало прийняття нового Державного стандарту початкової загальної освіти. Необхідними умовами його реалізації та забезпечення якості початкової освіти є:

- дотримання принципу наступності та безперервності між усіма ланками дошкільної та шкільної освіти;
- урахування в практичній діяльності педагогічних працівників всіх рівнів принципових відмінностей щодо організації нової початкової школи;
- процес становлення вчителя в умовах впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти;
- накопичення досвіду щодо моделювання і розвитку предметних та ключової компетентностей вчителя;
- утвердження нових способів навчальної взаємодії вчителя і учнів, домінантою яких є формування ключових компетентностей учнів;
- створення, адаптація та впровадження новітніх технологій в початковій освіті;
- забезпечення здоров'язберігаючої діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу в закладах освіти;
- інтеграція зусиль школи, сім'ї, громадськості у розвитку та вихованні учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідною ідеєю в змісті Державного стандарту початкової загальної освіти є формування, розвиток і застосування предметних та ключової компетентностей як вчителів, так і учнів. Протягом навчання в початковій школі учні повинні оволодіти ключовими компетентностями,

які передбачають їх особистісно-соціальний та інтелектуальний розвиток, формуються на міжпредметній основі та є інтегрованим результатом предметних і міжпредметних компетентностей. Тому від рівня компетентностей вчителя та якості організації навчально-виховного процесу прямо залежить якість формування та рівень компетентностей учнів.

Зрозуміло, що вчителі початкових класів мають різний рівень професіоналізму, отже і різний рівень компетентностей. Тому молодим фахівцям слід працювати над усіма компетентностями, при цьому методична висувається на перше місце; вчителі з досвідом роботи понад 5 років мають зосередитись на розвитку психологічної та наукової компетентності, педагогічної та вищої категорії піднімаються до методологічної компетентності. На даному етапі впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти саме на це повинна бути спрямована робота методичних об'єднань з початкової освіти. При цьому мотивування вчителів до самоосвіти та формування й активний розвиток у них утворювальної компетентності є завданням на тривалий час.

Мета статті — висвітлити теоретичні положення педагогічного експерименту щодо створення моделі формування ключових компетентностей учнів початкової школи на уроках математики.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку освіти характеризується необхідністю зміни пріоритетів у цілепокладанні: на перший план виступають цілі розвитку і виховання особистості дитини. Завдання школи — забезпечити самостійне здобуття учнями знань, умінь, навичок і компетентностей. Формування компетентностей учнів зумовлено не тільки реалізацією відповідного оновленого змісту освіти, але й адекватних методів і технологій навчання.

Визначною характеристикою інновацій в початковій школі є не обсяг навчального матеріалу, а модернізація навчально-виховного процесу відповідно до нових освітніх цілей і завдань, динамічний перехід від знанневої до компетентнісної, особистісно орієнтованої початкової освіти.

У процесі навчання в початковій школі діти повинні набути інтегрованої здатності цілісно реалізовувати на практиці здобуті знання, досвід, сформувані власну систему ціннісних орієнтацій, уміти висловлювати особисте ставлення до себе, до процесу та результату навчання, до інших людей, до всього, що оточує і що відбувається — зрозуміти своє «Я» і усвідомити свою роль у власному житті, в житті рідних, суспільства, держави.

Нові освітні цілі і завдання та новий зміст початкової освіти вимагають використання технологій навчання, нових методичних прийомів організації навчального процесу, які б базувались на сучасних досягненнях психолого-педагогічної науки та свідомій і творчій діяльності вчителя, його прагнення до експериментальної та дослідницької діяльності.

Актуальність проблеми формування досвіду дослідницької діяльності вчителів в сучасній початковій школі зумовлена вимогами реформування освіти в напрямку компетентнісного її спрямування, активного пізнання та самопізнання, прагнення до постійного розвитку та самовдосконалення всіх учасників навчально-виховного процесу.

Час потребує педагога-новатора, педагога-дослідника, здатного вносити у власну діяльність прогресивні ідеї, запроваджувати нововведення не заради самих нововведень, а з метою створення особистісно орієнтованої моделі навчально-виховного процесу, що ґрунтується на спільності, співбутті та співтворчості дитини і дорослого.

Сьогодні важливо не лише відтворювати нову інформацію, але й створювати на її основі сучасну методику викладання, доцільну для використання в конкретному класі і конкретних умовах.

В умовах становлення і розбудови високого технологічного інформаційного суспільства в Україні виникає необхідність підвищення якості та пріоритетності шкільної природничо-математичної освіти, поліпшення природничо-математичної підготовки учнів усіх ступенів освіти.

Розвиток системи шкільного освітнього простору потребує прискореного впровадження інноваційних технологій, використання сучасних засобів навчання, оновлення змісту природничо-математичної освіти відповідно до запитів суспільства.

Фундаментальна природничо-математична освіта є одним з основних факторів розвитку особистості, оскільки отримання якісної шкільної природничо-математичної освіти є гарантією реалізації громадянами їх інтелектуального по-

тенціалу, вирішальним фактором утвердження соціальної справедливості та політичної стабільності.

Вимоги щодо якості природничої освіти визначені концептуальними та державними документами, які наголошують на «посиленні практично-діяльній і творчій складових у змісті всіх освітніх галузей» та «забезпеченні в старшій школі профільності навчання, генералізації та інтеграції знань», впровадженні компетентнісного підходу, що потребує формування нового розуміння ролі педагогічної діяльності в реалізації цих вимог, підвищення компетентності педагогів, їх здатності до адаптації щодо змін, які відбуваються в освітньому середовищі, усвідомлення ними мети своєї діяльності відповідно до замовлення суспільства, створення умов для творчої діяльності вчителя щодо досягнення цієї мети.

Кафедра методики викладання природничо-математичних дисциплін приділяє значну увагу питанням підвищення якості природничо-математичної освіти в школах області та ефективного підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних дисциплін. Особливо це стосується викладання математики, яка є не лише окремою дисципліною, але й універсальним інструментом для вивчення та розуміння природничих дисциплін.

Очевидно, що при формуванні навчальних планів та програм з природничо-математичних дисциплін у початковій та середній школі розробники спираються на принцип наступності. Так, вивчення математики в 5–6-х класах базується на тій математичній підготовці, яку учні отримали в початковій школі. В цілому вона визначена вимогами до якості знань учнів на кінець четвертого року навчання. Метою засвоєння курсу математики 5–6-х класів є систематизація знань про розвиток числа, формування вміння виконувати усно чи письмово арифметичні дії над числами, перекладати практичні задачі на мову математики та подальша підготовка учнів до вивчення алгебри і геометрії.

Щоб з'ясувати рівень якості знань учнів 5-х класів шкіл області з математики у 2011/2012 навчальному році науково-методичною лабораторією математики був проведений моніторинг у вигляді діагностичної контрольної роботи. Він показав, що якість знань учнів недостатньо висока і коливається від 47,7 % до 56,5 %. Аналіз контрольної роботи показав, що учні допускають помилки при знаходженні невідомих компонентів, додаванні та множенні чисел, порівнянні чисел, відніманні іменованих чисел, обчисленні значень числових виразів, розпізнаванні геометричних фігур, розв'язуванні рівнянь, обчисленні периметра і площі прямокутника та одиниць виміру часу. Труднощі також виникають при розв'язуванні складних задач, оскільки певна частина дітей не в повній мірі розуміє умови задач. Вчителям математики шкіл області рекомендовано спланувати

корекцію знань учнів протягом 2012/2013 навчального року з урахуванням помилок, допущених при виконанні діагностичної контрольної роботи, однак зрозуміло, що в процесі викладання математики в початковій школі принцип наступності був реалізований неповністю. Він передбачає розгляд певного математичного поняття в його розвитку, з опорою на попередні знання про нього, подальший розвиток цих знань з обов'язковим урахуванням потреби в цьому понятті в перспективі — під час вивчення його в середніх та старших класах.

Вчитель початкових класів, готуючись до пояснення певного математичного матеріалу чи подачі математичного поняття, має чітко проаналізувати:

1) що дітям уже відомо про цей матеріал чи поняття з дошкільного періоду їхнього життя або з попередніх уроків математики;

2) що вони зараз повинні вивчити про це поняття;

3) як це поняття з часом буде ускладнюватися в початковій школі і на який рівень знань про нього діти повинні вийти, закінчивши початкову школу;

4) як це поняття трактується в 5–6-х класах та в системному курсі алгебри і геометрії.

Такий аналіз дозволить правильно активізувати попередні знання, визначити, як пояснювати новий матеріал, коли і як він ускладнюється, розкрити його пропедевтичні можливості.

Особливу увагу слід приділяти пропедевтиці геометрії в початковій школі: розвитку просторових уявлень молодших школярів; формуванню уявлень про лінію, точку, відрізок, креслення і вимірювання довжини відрізків; ознайомленню з многокутниками, колом і кругом; вимірюванню периметра і площі багатокутників; спостереженню геометричних тіл і введення їх назв. У чинних програмах і підручниках з математики в початковій школі основна увага приділяється вивченню арифметичного матеріалу, а елементам геометрії відводиться мало часу. Ставлення до геометричного матеріалу як до другорядного має негативні наслідки на уроках геометрії в старших класах. Старшокласникам важко дається геометрія, вони «не бачать» малюнка, їм, наприклад, важко показати на малюнку кут нахилу бічного ребра до площини основи або двограний кут, а побудову перерізу просторового тіла площиною взагалі сприймають не всі. Це є наслідком недостатньої пропедевтичної роботи над розвитком просторової уяви в початкових класах. Для вирішення цієї проблеми потрібно удосконалити програми і підручники, сформувати ставлення до матеріалу про просторові тіла не як до важкого, а тому зайвого в початковій школі, а як до надзвичайно потрібного та доступного і гарантувати цю доступність системою чітко продуманих вправ. Зокрема треба, щоб підручники містили в достатній кількості вправи на конструювання моделей просторових тіл з паперу, з пластиліну,

вправи на виготовлення каркасних моделей з лічильних паличок і пластиліну, завдання для роботи з розгортками просторових тіл, з розбірними моделями просторових тіл. Визначний фізіолог І. М. Сеченов, розкривши механізм сприйняття форми предмета за допомогою різних органів чуття, особливо підкреслював велику пізнавальну роль рук і очей.

Проблема реалізації принципу наступності під час вивчення геометричного матеріалу в початковій школі багатогранна. Вона потребує не лише творчого підходу вчителів молодших класів до викладання елементів геометрії, а й серйозних змін у змісті програм і підручників.

Вчителям середньої школи, готуючись до викладання математики в 5-му класі, слід ознайомитись з програмою і підручниками для початкової школи, щоб оцінити базові знання і навчальні можливості п'ятикласників. Зважаючи на те, що мислення учнів 5-го класу в основному наочно-образне з елементами логічного, доцільно враховувати та використовувати в 5–6-х класах методику навчання математики в початковій школі.

Таким чином, визначальним у підвищенні якості шкільної математичної освіти має стати створення і системи ефективного навчально-дидактичного забезпечення викладання математики в початковій школі та відповідний науково-методичний супровід діяльності вчителів початкових класів щодо формування предметно-математичної компетентності, і дотримання принципу наступності.

Завдяки навчанню за такою системою підвищується рівень навчальних досягнень і компетентностей учнів, що особливо важливо з огляду на те, що навчальна діяльність у кінцевому підсумку повинна не просто дати людині суму знань, умінь і навичок, а сформувати її компетенції. Саме на це спрямований новий Державний стандарт початкової загальної освіти, де основною метою освітньої галузі «Математика» і є формування предметної математичної і ключових (життєвих) компетентностей, необхідних для самореалізації учнів у швидкоплинному світі.

З такої позиції можна розглядати педагогічну ініціативу Л. Ф. Шостак, заступника директора з навчально-виховної роботи Одеського НВК № 263, яка прагне розробити для початкової школи методику навчання математики з використанням логіки. На її думку, досягнення основної мети початкової освіти (формування у дітей умінь вчитися) потребує впровадження в шкільну практику нових способів (методів, засобів і форм) організації процесу навчання і сучасних технологій засвоєння математичного матеріалу, які дозволяють не тільки навчати математиці, але й виховувати математикою, не тільки вчити сприймати думки, але й вчити мислити.

Для розв'язання цих завдань в даний час представлено широке коло методичних комп-

лектів, окремих навчальних посібників, педагогічних систем і технологій, які використовуються в початковій школі. Серед них комплект навчальних посібників для учнів 1–4-х класів «Логічна мозаїка», «Рахуємо легко», автори Л. Ф. Шостак, А. Ю. Мединська, О. Г. Кореновська, та експериментальний посібник з математики для учнів 1-го класу, автор Л. Ф. Шостак, що проходять апробацію в рамках експерименту.

Завдання, підібрані в цих посібниках, тісно пов'язані з проблемами реального життя, тому дають учням можливість активно включитися в процес навчання.

Наприклад, порівняйте навчальні завдання:

а) У колесі 12 спиць. Визначити, скільки проміжків між спицями.

б) На полиці знаходяться 12 чашок. Визначити, скільки проміжків між чашками.

На перший погляд завдання практично ідентичні, але за однаковою кількістю об'єктів результат різний.

Завдання 1. Визначити, скільки ніг у 2 зайчат.

Завдання 2. Визначити, скільки лапок у 3 пташок.

Під час розв'язування таких завдань діти спираються на попередній досвід або на отримані раніше знання.

Особливістю курсу є логіка побудови його змісту. Курс математики побудовано за тематичним принципом. Кожна наступна тема органічно пов'язана з попередніми, що дозволяє здійснювати повторення раніше вивчених понять і способів дії в контексті нового змісту, що сприяє формуванню в учнів уявлення про взаємозв'язок питань, які вивчаються. Також система завдань комплексу посібників спрямована на формування математичних понять, що є невід'ємною складовою розвитку абстрактного і логічного мислення учнів та розв'язує одне з головних завдань вчителів початкової школи.

Уміння розпізнавати поняття, класифікувати їх, давати правильні означення, називати предмет за даним означенням, що формуються в початковій школі, відіграють важливу роль в процесі вивчення різних дисциплін в середніх і старших класах. Тому від обсягу й правильності засвоєних понять залежить успішність навчання і загальний інтелектуальний розвиток учня.

Виконання на уроці різних за змістом та структурою вправ стимулює пізнавальний інтерес, підвищує мотивацію навчання молодшого школяра. В основі початкового курсу математики, відображеного в авторських посібниках з математики для учнів 1–4-х класів, знаходиться методична концепція необхідності цілеспрямованого і систематичного формування прийомів розумової діяльності: аналізу та синтезу, порівняння, класифікації, аналогії та узагальнення в процесі засвоєння математичного змісту. Так, наприклад, аналізуючи малюнки з

точки зору різних ознак (колір, форма, розмір) діти закріплюють знання складу числа та вміння рахувати.

Перші уявлення про взаємозв'язки предметних, вербальних та символічних моделей формуються в учнів при вивченні теми «Число і цифра». Діти вчаться встановлювати відповідність між різноманітними моделями або вибирати з даних символічних моделей ту, яка відповідає даній предметній моделі.

Наприклад: 1-й малюнок — 6 грибів; 2-й малюнок — 4 гриба та цифра «6».

Завдання: цифру 6 з'єднай лінією з відповідним малюнком, що позначає число грибів на ньому.

Ознайомлення з відрізком і числовим променем дає змогу використовувати не тільки предметні, але й графічні моделі під час порівняння чисел, а також моделювати відношення чисел і величин за допомогою схем, позначивши дані числа і величини за допомогою відрізків.

Співвідношення вербальних (опис ситуації), предметних (зображення ситуації на малюнках), графічних (зображення, наприклад, додавання і віднімання на числовому промені) і символічних моделей (запис числових виразів, рівностей, нерівностей (їх вибір, перевтілення, конструювання) створює дидактичні умови для розуміння та засвоєння всіма учнями змісту математичних понять, що вивчаються: суть дії додавання і віднімання, цілого та частини, відношення «більше на...», «менше на...», відношення різницевого порівняння «на скільки більше (менше?)» в їх різних інтерпретаціях.

Основою засвоєння математичних понять є предметні дії. Наприклад, у Надійки 5 марок. Їй подарували ще 3 марки. Скільки марок стало у Надійки?

З'ясуємо: всі марки — це ціле; було та подарували — це частини. Знаходимо ціле через об'єднання множин. Складання однієї предметної множини з двох даних.

Через об'єднання множин також визначають:

а) збільшення на декілька предметів;

б) збільшення на декілька предметів кількості, рівноцінної даним.

Таким чином, в процесі предметних дій у дитини формується уява про додавання як дію, яка пов'язана із збільшенням кількості предметів.

Основним способом забезпечення успішного вивчення курсу математики в початковій школі є варіативні за визначенням завдання: «поясни», «перевір», «вибери», «порівняй», «знайди закономірність чи правильне твердження», «здогадайся», «спостерігай», «зроби висновок», «доведи свою думку» тощо. Вони націлюють учнів на виконання різних видів діяльності і таким чином формують уміння діяти у відповідності до поставленої мети. Завдяки активності учня, знання не передаються йому в готовому вигляді, а формуються самими учнями в процесі пізнавальної діяльності.

Отже, сьогодні завдання вчителя початкових класів — не давати учням готові знання, а вчити їх здобувати, розвивати в собі наполегливість, цілеспрямованість, бажання і здатність вчитися самостійно, з цікавістю і задоволенням. Спільна робота вчителя і учня початкової школи сьогодні являє собою не пояснення та запам'ятовування, а пошуки істини, життєвих цінностей і сенсів в умовах навчального діалогу, співробітництва та взаєморозуміння.

Компетентнісний підхід, актуальний в сучасній освіті, забезпечує когнітивний розвиток, а на думку французького психолога Ж. Піаже «когнітивні здібності ми повинні самостійно конструювати через свої власні дії в навколишньому середовищі». Тому головне завдання вчителя — забезпечити в процесі розв'язування задач розвиток сприймання, уваги, пам'яті, формування понять, уявлень, логіки.

З метою впровадження нового Державного стандарту загальної початкової освіти, підвищення якості викладання математики в початковій школі та реалізації принципу наступності між усіма ланками освіти з вересня 2012 року в школах області розпочалася дослідно-експериментальна робота за темою: «Формування ключових компетентностей учнів початкової школи на уроках математики». Наукове керівництво експериментальною роботою здійснює Одеський обласний інститут удосконалення вчителів. Термін проведення експерименту 2012–2016 роки.

Науковий керівник експерименту — Папач Ольга Іванівна, завідувачка кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ, кандидат педагогічних наук.

Науковий консультант — Задорожна Любов Кирилівна, заступник директора з науково-методичної та навчальної роботи ООІУВ, кандидат філософських наук.

Відповідальні виконавці експерименту:

1. Бондаренко Ольга Михайлівна, ЗОШ I—III ступенів Іванівського району
2. Дубович Леся Леонідівна, ЗОШ № 121 м. Одеси
3. Кір'язова Валентина Іванівна, ЗНЗ № 2 I—III ступенів смт Петрівки Іванівського району
4. Коваль Наталія Петрівна, ЗОШ № 55 м. Одеси
5. Ковтун Надія Віталіївна, ОЗОШ № 3 м. Іллічівська
6. Коротка Пелагея Василівна, вихователь-методист НВК № 263 м. Одеси
7. Маркова Наталя Олександрівна, Червонознам'янська ЗОШ I—III ступенів Іванівського району
8. Петрова Валентина Анатоліївна, ЗОШ № 55 м. Одеси
9. Пінакі Олена Миколаївна, ЗОШ № 28 м. Одеси
10. Ткачук Лілія Миколаївна, НВК № 263 м. Одеси

11. Трихманенко Світлана Анатоліївна, НВК № 263 м. Одеси

12. Федорова Сніжана Миколаївна, ЗОШ № 121 м. Одеси

13. Федорончук Наталія Вікторівна, ОЗОШ № 4 м. Іллічівська

14. Шостак Любов Федорівна, вчитель-методист, заступник директора з навчально-виховної роботи НВК № 263 м. Одеси.

Мета дослідження — розробка, теоретичне обґрунтування та апробація експериментальної моделі формування ключових компетентностей учнів початкової школи на уроках математики.

Завдання дослідження.

1. Проаналізувати сучасні підходи до формування ключових компетентностей учнів початкових класів, в тому числі і на уроках математики.

2. Окреслити методологічні підходи та розробити концепцію формування ключових компетентностей учнів початкових класів на уроках математики.

3. Розробити категоріально-понятійний апарат дослідження в контексті проблеми дослідження.

4. Визначити та обґрунтувати критерії, показники та рівні, пов'язані з процесом формування ключових компетентностей учнів на уроках математики.

5. Розробити авторське методичне забезпечення навчання математики в 1–4-х класах: робочі зошити для учнів, підручники, методичні рекомендації для вчителів, матеріали до уроків.

6. Побудувати структурно-змістову модель формування ключових компетентностей учнів початкової школи на уроках математики на основі авторського методичного забезпечення та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження: процес формування ключових компетентностей учнів на уроках математики.

Предмет дослідження: створення технології формування ключових компетентностей учнів на уроках математики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ми впевнені, що систематичне використання вчителем початкових класів авторського методичного забезпечення дозволить розвинути в учнів на достатньому рівні критичне мислення, успішно сформувати навички аргументованого висловлювання; вміння користуватися математичною термінологією; знаковою та графічною інформацією, тобто ключові компетентності, необхідні для успішного навчання в наступних класах.

Опанувавши ці прийоми, учні зможуть не тільки самостійно орієнтуватися в різноманітних системах знань, але й ефективно використовувати їх для вирішення практичних та життєвих завдань.

На основі вищевикладеного ми визначили критерії ефективності експерименту:

1. Формування універсальних навчальних дій, що забезпечують учням уміння вчитися, уміння саморозвиватися та самовдосконалюватися протягом життя.

2. Розвиток в учнів протягом навчання в початковій школі:

- образного мислення;
- здатності створювати, спираючись на навчальний матеріал, узагальнені гнучкі й обернені асоціації та їх системи;
- здатності до формалізації математичного матеріалу, відокремлення форми від змісту;
- абстрагування від реальних ситуацій та їх кількісних відношень і просторових форм;
- здатності до узагальнення матеріалу;
- здатності до оперування числовою і знаковою символікою на міжпредметному рівні;
- здатності до логічних міркувань, пов'язаних з потребою доводити, робити висновки;
- здатності до скорочення процесу міркувань;
- здатності до переходу від прямого до оберненого ходу з метою пошуків кількох варіантів розв'язання проблеми;
- гнучкості мислення незалежно від впливу шаблонів;
- розвитку особливого виду пам'яті — пам'яті, спрямованої на узагальнення, створення логічних схем та виховання здатності до просторових уявлень.

3. Набуття випускниками початкової школи предметно-математичної компетентності переважно на високому рівні.

4. Готовність вчителя до інтелектуального виховання особистості, яка визначається високим рівнем розвитку рефлексії, емпатії, абстракції, емоційної стійкості, дивергентного мислення та таких інтелектуальних якостей, як компетентність, ініціатива, прагнення до досягнень та до постійного професійного са-

мовдосконалення; сформованість професійних умінь щодо здійснення педагогічної діяльності, яка має творчий, рефлексивно-гуманістичний та пізнавально-комунікативний характер.

Література

1. Кожевников В. Наступність етапів освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу : osvita.ua/school.
2. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. — К. : Грамота, 2005.
3. Орел Л. Реалізація принципу наступності під час вивчення геометричного матеріалу // Методика і практика. — 2003. — № 10. — С. 31–34.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 561 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року».
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти».
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти».

Аннотація

Стаття раскрывает подходы к внедрению нового Государственного стандарта начального общего образования. В частности, рассматриваются перспективы работы экспериментальной площадки по апробации авторского методического обеспечения обучения математике в начальной школе.

Ключевые слова: научно-методическое сопровождение, принцип последовательности, ключевые компетентности, естественно-математическое образование, пропедевтика математики, авторское методическое обеспечение обучения математике.

Summary

The article reveals the approaches to the introduction of the new state standard of primary education. In particular, prospects of an experimental platform for testing software copyright methodical teaching of mathematics in primary schools are considered.

Keywords: Scientific and methodical support, principle of sequence, key competencies, science and mathematics education, mathematics propaedeutic, methodical support of learning mathematics by author.

УДК 372.851

А. І. ПОДОРОЖНА,

вчитель математики школи-інтернату № 1 гуманітарно-естетичного профілю м. Одеси

ТЕМАТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ У ВИКЛАДАННІ МАТЕМАТИКИ В СЕРЕДНІХ І СТАРШИХ КЛАСАХ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)

Гарних методів існує рівно стільки, скільки існує хороших вчителів.

Д. Поїа

Актуальність і перспективність досвіду. Українською школою накопичено величезний досвід активізації навчання школярів математики. Однак проблеми виховання творчої ак-

тивності учнів досі не втрачають своєї актуальності. Їх рішення пов'язане з подоланням власних процесу навчання протиріч:

— між обсягом і змістом навчального ма-

теріалу, які жорстко визначені програмою, і природним прагненням творчо працюючого вчителя вийти за її межі;

— між повсякденною колективною навчальною роботою школярів та індивідуальними особливостями засвоєння ними знань, формування їх умінь і навичок, їх темпом і характером роботи;

— між масовістю шкільної математичної освіти, що неминуче приводить до відомої стандартизації і підкреслено індивідуальними характером пізнання (вихід з цього протиріччя в диференціації навчання);

— між вимогами учня в розвитку своїх схильностей, інтересів і традиційно малоактивною системою навчання;

— між різним рівнем навченості, навчаємості, пізнавального інтересу та усередненим підходом до навчання і виховання;

— між традиційними формами навчання математики та складанням єдиного державного іспиту.

Тому перед сучасною школою постала проблема пошуку технологій і форм навчання, що дозволяють вирішити ці протиріччя.

Проблеми

Найбільш актуальними у викладанні математики, на мій погляд, є наступні проблеми:

- знання учнями засвоюються недостатньо усвідомлено і міцно;
- відсутність інтересу до вивчення предмета, пасивність на уроках;
- недостатнє знання учнями основних понять, формул;
- не зовсім досконала система контролю та оцінки знань учнів при навчанні математики;
- способи перевірки знань учнів на уроках, що використовувалися раніше, недостатні і не забезпечують бажаного результату.

Завдання

• Для вирішення даних актуальних проблем для вчителя постає завдання знайти і оволодіти новими технологіями, які б допомогли ефективно організувати діяльність учнів на уроках.

• Сформувати вміння самостійно вчитися (вивчати, контролювати, оцінювати навчальну діяльність).

• Організувати та урізноманітнити колективно-групову роботу учнів.

• Урізноманітнити види самостійної діяльності учнів.

• Організувати диференційований систематичний контроль за результатом навчальної діяльності учнів.

Засоби вирішення

Зміст математичної шкільної освіти відбивається в ряді нормативних документів, навчальних планах, програмах, методичних посібниках. Складовими частинами змісту освіти є: знання, уміння і навички (ЗУН).

Для перевірки знань, умінь і навичок з математики учні підлягають самоконтролю і сис-

тематичному контролю з боку вчителя. Контроль у навчальному процесі називають діагностикою. Для ефективності навчального процесу використовуємо методи діагностування: виявлення, оцінювання, аналіз і корекція.

Складовий компонент контролю — перевірка знань. Основною дидактичною функцією перевірки знань учнів з математики є забезпечення зворотного зв'язку між учителем і учнями у виявленні недоліків перебігу навчального процесу, прогалин знань в учнів, визначенні ступеня засвоєння навчального матеріалу з математики. У зв'язку з цим виділяємо три типи контролю, які застосовуються на уроках математики: зовнішній (здійснює вчитель), взаємний (здійснюють учні), самоконтроль (здійснює сам учень).

Відомо, що основна мета контролю та оцінювання знань учнів з математики — визначення якості засвоєння учнями навчального матеріалу, рівня оволодіння ними ЗУН, передбаченими навчальною програмою. Існують різні методи і прийоми контролю знань учнів з математики. Поряд з іншими формами контролю доцільно надавати перевагу тематичному контролю.

Система контролю за якістю математичної підготовки обов'язково повинна включати спеціальну перевірку досягнення учнями рівня обов'язкової підготовки. Вочевидь, кожен учень повинен в тій чи іншій формі пройти таку перевірку.

Результати, які при цьому отримані, дозволять різним користувачам цієї інформації (учні та їх батьки, адміністрація школи, працівники органів освіти та ін.) скласти уявлення про математичну базу школярів, на яку можна розраховувати і приймати обґрунтовані рішення щодо вдосконалення процесу навчання конкретного учня, класу, школи.

У щоденній навчальній роботі на перший план висувається підвищення якості навчання математики, гуманізація навчального процесу, його демократизація. Щоб учні досягали певного рівня підготовки, потрібно забезпечити отримання підсумкових обов'язкових результатів навчання при вивченні кожної конкретної теми курсу. Тому важливо усвідомити і прийняти як принципову педагогічну установку, що кожен учень може добровільно вибрати для себе рівень засвоєння і звітності результатів свого навчання. Обов'язком учня стає виконання нормативних вимог, що дозволяє йому мати позитивну оцінку з математики. У той же час учень отримує право самостійно вирішувати обмежуватися йому рівнем обов'язкових вимог чи рухатися далі. Це кардинально змінює традиційні підходи до організації навчання: не слід вирішувати за учня, який рівень засвоєння відповідає його здібностям, але потрібно створити в класі такі умови, при яких досягнення обов'язкового рівня буде реальним, а учні здатні рухатися далі у такому напрямку.

Вимоги до математичної підготовки шко-

лярів (як тематичні, так і підсумкові) мають бути відкритими для всіх учасників навчального процесу, питання та завдання — виражені на доступній для учня мові. Тільки в цьому випадку можна розраховувати на пізнавальну активність школярів, на їх зацікавленість у результатах своєї праці. Адже якщо мета відома, а її досягнення заохочується, то для підлітка немає нічого природнішого, як прагнути до її здійснення. Тому відкритість рівня підготовки механізму формування позитивних мотивів навчання, свідомого ставлення до навчальної роботи і дозволяє спиратися на самооцінку учня у виборі індивідуального шляху його розвитку.

Новизна досвіду

Досвід моєї роботи, по суті, є адаптацією вже відомих методів і прийомів навчання. Сукупність наведених в даній роботі методів і прийомів може сприяти найбільш ефективному досягненню учнями запланованих результатів навчання і розвитку.

Провідна педагогічна ідея

Проаналізувавши свій педагогічний досвід, я прийшла до висновку, що основним змістом нових відносин вчителя і учня є скасування примусу як негуманного і не маючого результату засобу.

Навчання без примусу реалізується через:

- вимогливість без примусу, яка заснована на довірі;
- захопленість, що народжена цікавим викладанням;
- заміну примусу бажанням, яке породжує успіх;
- ставку на самостійність і самодіяльність дітей;
- застосування непрямих вимог через колектив.

Стиль відносин вчителя і учнів:

- не забороняти, а направляти;
- не керувати, а співкерувати;
- не примушувати, а переконувати;
- не командувати, а організовувати;
- не обмежувати, а надавати свободу вибору.

Технологія досвіду

З метою систематичного контролю за рівнем навчання в ході навчального процесу, на мій погляд, доцільно вибрати тематичний контроль. Виділяємо такі основні компоненти такого уроку:

- рівнева диференціація завдань;
- оцінююча діяльність вчителя;
- діагностика результату;
- корекція знань і умінь учнів.

Рівнева диференціація здійснюється складанням завдань, в яких, по-перше, враховується нижня межа засвоєння навчального матеріалу, тобто рівень обов'язкової підготовки, а по-друге, йде поступове зростання вимог, збільшення складності запропонованих завдань. Їх лише три:

- мінімальний — рішення задач освітнього стандарту;

— загальний — вирішення завдань, які є комбінаціями підзадач мінімального рівня, пов'язаних з явними асоціативними зв'язками;

— просунутий — вирішення завдань, які є комбінаціями підзадач, пов'язаних як явними, так і неявними асоціативними зв'язками.

Оцінювання необхідно проводити за кожною темою шкільного курсу математики. Кожен учень здає всі передбачені програмою теми. При цьому можлива Perezдача, якщо учень не виконає мінімальний рівень, тобто освітній стандарт, причому Perezдати не всю тему цілком, а лише ті види завдань, з якими він не впорався.

Підсумкове оцінювання знань учня безпосередньо залежить від результатів здачі тем. Оцінювання ділиться на тематичне, яке проводиться в кінці вивчення теми і спрямовано на перевірку засвоєння матеріалу в цілому, і поточне, яке проводиться систематично, в ході вивчення теми невеликими, закінченими за змістом порціями навчального матеріалу.

Умови організації тематичного оцінювання підвищують змістовність та об'єктивність підсумкового оцінювання.

У своїй роботі я використовую педагогічні технології на основі ефективної організації і управління процесом навчання, елементи таких технологій, як комп'ютерні технології, особистісно орієнтовані технології, технології традиційного навчання.

У даній системі навчання враховую психологічні особливості учнів, тому що вчителю в умовах модернізації освіти треба багато чому навчитися самому, а в ряді випадків навіть переглянути свої знання з психології. Треба навчитися слухати і чути кожного учня, бачити його внутрішні спонукання і прагнення, спрямованість його потреб і мотивів, навчитися впливати на цю спрямованість, знайти гуманний і демократичний стиль спілкування і взаємодії з учнями, оскільки особистість виховується особистістю. Гуманістична педагогічна взаємодія забезпечує не просто передавання деякого змісту знань, умінь, навичок, звичок, способів дії тощо від учителя учням, але й їх спільний особистісний розвиток. Для плідної роботи розглянемо систему психологічних принципів організації особистісної педагогічної взаємодії, яку я намагаюся використовувати на своїх уроках.

Провідним принципом діалогізації педагогічної взаємодії є перетворення позицій дорослого і дитини в особистісно-рівноправні позиції співпрацюючих людей.

Проблематизація педагогічної взаємодії — дорослий не виховує, не викладає, але актуалізує, стимулює тенденцію дитини до особистісного зростання, дослідницьку активність самого учня, створює умови для здійснення дитиною моральних вчинків, для самостійного виявлення та постановки нею пізнавальних проблем і завдань.

Принцип персоналізації — відмова від рольових масок, адекватне включення взаємодії тих елементів особистісного досвіду (почуттів, переживань і...), які не відповідають рольовим очікуванням і нормативам.

Індивідуалізація — означає виявлення і культивування в кожній дитині особисто специфічних елементів загальної і спеціальної обдарованості, побудова такого змісту і методів навчання і виховання, які були б адекватні віковим (за рівнем розвитку) та індивідуальним (особистісним) особливостям і можливостям, здібностям і схильностям всіх учнів, відповідали сензитивним періодам їх вікового та індивідуального розвитку.

Вважаю, всі ці психологічні принципи слугують актуалізації творчого потенціалу вчителів та учнів, стимулюють їх особистісний розвиток, при цьому справжня реалізація будь-якого з цих принципів без реалізації інших неможлива.

На уроках та в позакласній роботі намагаюся використовувати краєзнавчий матеріал, пов'язаний з культурою, історією Одещини, географією та біологією, статистичні матеріали, архівні документи. Наприклад, на уроці за темою «Симетрія» можна показувати фотографії Приморського бульвару (будови архітектора Мельникова) для визначення видів симетрії. За темою «Функції» я розробила повторювально-узагальнюючий урок із застосуванням краєзнавчого матеріалу.

Підготовка та проведення підсумкових уроків — справа складна. Суттєву допомогу при проведенні таких уроків, звичайно, надають добре встигаючі учні. На початку уроку учні отримують таблиці, в яких екзаменатори або вчитель проставляють оцінки для учнів 5–6-х класів або оціночні бали для учнів 8–9-х класів за виконання кожного завдання. У підсумку вже безпосередньо в ході уроку учні самі за наведеною в таблицях шкалою можуть оцінювати свої знання.

Подібна оцінка знань і умінь учнів дозволяє оперативно провести загальну діагностику засвоєння теми, виявити прогалини в знаннях та вміннях, скласти і провести заходи щодо усунення допущених недоліків.

Результативність досвіду

У традиційному підході до оцінювання знань, на мій погляд, є багато недоліків. Як правило, протягом певного часу учень іноді відповідає біля дошки, отримуючи за це оцінку, іноді виконує письмову роботу, де рівень завдань зазвичай неоднорідний, і нарешті, наприкінці чверті, півріччя, року вчитель виставляє середню оцінку, яка часто не відповідає реальній кар-

тині рівня знань учня. Найбільш згубною для здібного учня є така система оцінювання знань, оскільки при такому підході виходить парадокс: чим учень більш здібний, тим менше йому доводиться докладати зусиль та тим менше вчитель займається його розвитком, що негативно позначається не тільки на знанні предмета, але й на моральному вихованні особистості.

Необхідно сказати, що довіра до учня — складова системи роботи, яка дозволяє йому відчувати себе не «об'єктом виховання і навчання», а стати суб'єктом, тобто повноправним учасником навчального процесу.

Спрямованість

Рекомендації, описані в досвіді, можуть також використовуватися на уроках вчителями інших дисциплін. Тому осмілюсь запропонувати цей метод всім бажаючим, педагогам-початківцям і особливо тим, хто викладає математику в класах з поганою дисципліною і низьким рівнем знань.

Трудомісткість

Для застосування даного методу не потрібно спеціальних знань, будь-яке завдання, будь-який урок може бути трансформований для інших навчальних предметів, тому кожен вчитель здійснює диференційований підхід, ставить різномірівні завдання для учнів. Тим вчителям, які володіють інформаційними технологіями, перейняти цей досвід зовсім не важко. Головне — це бажання вчителя використовувати цей метод.

Висновок. Коли учні звикають працювати за даною системою, досить різко змінюється стиль навчання: над ними не висить страх отримання поганої оцінки, вони починають вчитися, перш за все тому, що самі цього хочуть. Тому учні вчать планувати свою діяльність, бачити кінцеву мету роботи, розподіляти свої сили на досить довгий проміжок часу, домагатися поставленої мети. Крім того, особистісно орієнтовний підхід для кожного учня, націлювання його на максимальне використання і розвиток власних здібностей не тільки дає вчителю реальну картину знань, але і забезпечує можливість самому учневі об'єктивно їх оцінити.

Література

1. Ершова А. П. Математика. Самостоятельные и контрольные работы. Алгебра и геометрия / А. П. Ершова, В. В. Голобородько, А. С. Ершова. — М., 2001.
2. Кукушкін В. С. Сучасні педагогічні технології / В. С. Кукушкін. — О. : Фенікс, 2004.
3. Селевко Г. К. Традиційна педагогічна технологія і її гуманістична модернізація / Г. К. Селевко. — К. : Шкільні технології, 2005.
4. Фридман Л. Ф. Психологический справочник учителя / Л. Ф. Фридман, И. Ю. Кулагина. — М., 1998.

Г. І. МЕЛЬНИК,
вчитель біології школи-інтернату № 1 гуманітарно-естетичного профілю м. Одеси

ПРАКТИКО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ В ШКОЛІ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)

Учитель — той, хто навчає,
той, хто навчає,
той, хто пробуджує людське в людині...
Ф. Моріак

Для чого вивчають біологію в школі? Для того, щоб допомогти людині знайти відповіді на питання, які ставить швидкоплинне життя.

Вивчення біології забезпечує школярів конкретними біологічними знаннями, необхідними в практичній діяльності, при вивченні суміжних дисциплін, в продовженні освіти, забезпечує інтелектуальний розвиток дітей, формує критичне мислення, необхідне для повноцінного життя в суспільстві. Вивчення біології також сприяє вихованню гуманітарної культури людини, гармонії її відносин з природою.

Своє призначення як вчителя вбачаю в тому, щоб запроваджувати в практику кожного дня ідеї чудового педагога С. Соловейчика: «Ми виховуємо не дитину, а людину».

Головне в роботі вчителя — любити дітей, вірити в кожного з них, вміти знаходити «перлину» в кожній «мушлі». Бути не тільки наставником, а й другом. Труднощі, невдачі, розчарування відступають, коли бачиш блиск в очах своїх учнів.

Чому я вибрала саме професію вчителя, вчителя біології?

З дитячих років мене приваблювало все, що росло навколо, що рухалося і дихало. Так хотілося пізнати таємницю гармонії, що існує в природі! З яким хвилюванням і увагою слухала я свою вчительку біології! Вона пробудила в мені цікавість до біології. Біологія стала для мене особливим, захоплюючим предметом. В ній все живе, все з життя і все для життя!

Я — вчитель біології і вважаю, що це найцікавіша наука, яка сприяє вихованню у дітей любові до навколишнього світу, його краси, уміння знайти себе у величезному просторі життя. Знайомство з природою розвиває допитливість дитини, допомагає зрозуміти дивовижний світ природи. Цей світ зустрічає людину безліччю звуків і запахів, тисячами різних загадок і таємниць, змушує зупинитися, щоб побачити красу, що оточує нас, почути шурхіт лісу, відчути лагідний вітерець, вловити тонкий запах трав, відгадати загадки і таємниці, які оточують нас. Я вчу дітей зрозуміти й любити природу, усвідомлювати взаємозв'язок між природою і людиною.

Дуже важливо з перших уроків розвивати у дітей пізнавальну активність. В початковій

школі майже в усіх дітей є мотив до навчання — допитливість; в середній школі цей мотив, на жаль, у багатьох з них зникає. Адже пізнавальна активність школяра виявляється в прагненні вчитися. Підвищити активність — завдання вчителя. І це завдання намагаюся вирішувати шляхом використання активних форм і методів навчання (індивідуальні та групові завдання, проектна діяльність, екскурсії, ігри). Щоб показати свою любов до навколишнього світу і навчити дитину його також любити, потрібен ще й особистий приклад.

Саме тому моє педагогічне кредо — «Найкращий приклад — особистий приклад!», а життєвий девіз — «Творити, пробувати, шукати і розвивати».

Я зрозуміла, що бути вчителем — означає бути не просто людиною, яка вчить, а бути людиною, в якій вчаться: бути терплячим, пам'ятаючи, що в кожній дитині приховано диво, потрібно тільки набратися сил і терпіння, щоб допомогти йому розкритися. Де ж взяти сили для щоденного натхнення? І тільки з часом я зрозуміла, що вони сховані в мені самій і в дитячих допитливих очах, зацікавлених, очікуючих. Не можна не виправдати їхні сподівання. Тому кожний урок має бути відкриттям, зрозумілим і цікавим.

Звичайно, шлях пізнання важкий і тернистий, потрібно докладати чимало зусиль, щоб чогось досягти, але перед кожним конкретним учнем я ставлю тільки посильні для нього завдання. Він повинен постійно перебувати «у стані успіху», і кожен раз планка, яку він долає, повинна ставати вищою. Не можна обманювати учнів в оцінці їх досягнень. Підлітки напрочуд тонко відчувають фальш. Нагорода, похвала мають бути заслуженими, інакше наступного разу учень не захоче працювати.

Однією з ефективних форм роботи щодо вивчення біології є залучення учнів до науково-дослідної діяльності. На жаль, часто в школах уроки природознавства, біології, екології обмежуються стінами класу. Діти вивчають природу тільки за книжками, можуть визначити назви рослин, тварин, зображених на малюнках, але не знають їх в природі. А в ході науково-дослідної діяльності відбувається безпосереднє спілкування учнів з природою, розвивається спостережливість, пробуджується

зацікавленість, формуються навички експериментальної роботи. Вважаю, що дітей треба виводити, вивозити, «витагувати» на природу, давати їм можливість познайомитися з навколишніми рослинами, тваринами, вивчати водойми, ґрунти, тобто допомогти відчутти природу.

Оскільки одним з головних завдань сучасної школи є формування гармонійно розвиненої особистості, використовую індивідуальні і групові форми навчання.

Найбільш результативною в цьому плані є технологія проектної діяльності. Сучасні школярі мають бути готові до самостійного життя в суспільстві. Займаючись проектною діяльністю, учні отримують уявлення про власні можливості і здібності щодо планування і виконання дій, вчаться сприймати себе в якості суб'єкта діяльності, спрямованої на самопізнання, самоосвіту. Вони вчаться інтегрувати знання, використовувати теоретичні знання на практиці, освоюють нові інформаційні технології, нові джерела інформації. Опановують дослідницьку компетентність, яка виявляється в умінні планувати дослідження, розробляючи його науковий апарат і прогнозуючи результати; комунікативні здібності, спілкування в групі в ході роботи над проектом.

Сьогодні мені хотілося б показати вам групову роботу над міні-проектом «Мій шкільний двір».

Тема проекту. «Мій шкільний двір».

Мета проекту: створити на шкільному дворі «альпійську гірку».

Завдання проекту:

- провести обстеження території, яка виділена для створення альпійської гірки з метою загальної оцінки її екологічного стану та практичного використання;
- вивчити видовий склад рослин, запропонованих для посадки на альпійській гірці;
- розробити проект ландшафту альпійської гірки.

Проектний продукт. Ескіз оформлення альпійської гірки.

Перед початком роботи доцільно ознайомитися з інструкцією з техніки безпеки, згадати правила роботи в групах, а також познайомитися з етапами роботи над проектом:

- 1) вивчення виділеної ділянки;
- 2) вивчення посадкового матеріалу, що використовується для створення альпійських гірок;
- 3) вивчення рекомендацій щодо розташування рослин з урахуванням світла;
- 4) оформлення ескізу;
- 5) презентація проекту;
- 6) обговорення.

В ході роботи були отримані цікаві ескізи оформлення альпійської гірки, в кожному була своя родзинка. В результаті з декількох ескізів створили одну загальну композицію альпійської гірки.

Роботу над таким проектом можна організувати як на уроці, так і в позаурочний час: на заняттях гуртка, провести як конкурс індивідуальних проектів з найбільш цікавого оформлення пришкольної території.

Інформаційні технології в освіті

УДК 372.800.2:372.800.4

В. І. ІЛЬЧУК,

ст. викладач кафедри освітніх інформаційно-комунікаційних технологій ООІУВ,

Л. М. ІЛЬЧУК,

методист відділу освіти Приморського району м. Одеси

ВИКОРИСТАННЯ ДЕЯКИХ ПРОГРАМ MICROSOFT OFFICE ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ

В системі компетентності вчителя головне місце займає знання свого предмета та методики його викладання. З кожним роком росте потреба у володінні комп'ютера та знанні програмного забезпечення. Від цього залежить ефективність підготовки вчителя до уроку. Грамотне використання комп'ютера на уроках забезпечує підвищення інтересу учнів до предмета.

На сьогоднішній день існує ряд корисних та необхідних програм для вчителя. Головне місце серед них займає пакет програм Microsoft Office. Розглянемо деякі з них детальніше. В якості прикладу візьмемо презентацію Power Point та електронні таблиці Excel.

Програма **Power Point** призначена для розробки презентацій, які являють собою на-

бір слайдів, що містять різну інформацію. Це може бути текст, таблиці, малюнки, відеоролики і т. д.

Презентації можна використовувати як на уроках, так і на позакласних заходах, під час нарад, зборів і педагогічних рад школи. При наявності мультимедійного проектора їх можна демонструвати на великому екрані або просто на стіні аудиторії.

Розглянемо створення презентації на прикладах.

Після запуску **Power Point** з'являється вікно програми, в якому можна створювати презентацію. Існують різні способи створення презентацій.

Розглянемо один з них.

Потрібно обрати в меню розділ «**Формат**» і натиснути в ньому команду «**Розмітка слайдів**». При цьому в правій частині вікна з'явиться список розміток слайда. Для того, щоб вибрати потрібний, досить встановити на ньому курсор й натиснути ліву кнопку мишки. Тоді на аркуші слайда з'явиться обрана розмітка.

При включенні програми спочатку встановлюється розмітка, що містить «**Заголовок слайда**» й «**Підзаголовок слайда**» (рис. 1).

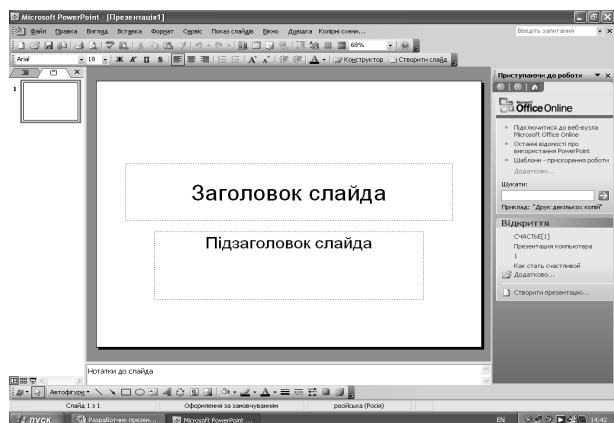

Рис. 1

Для того, щоб набрати **Заголовок слайда**, потрібно встановити курсор на цей текст і натиснути ліву кнопку мишки. При цьому з'являється миготливий курсор клавіатури, що повідомляє про готовність текстового режиму. Далі набирається **Заголовок слайда**. Після цього можна натиснути на **Підзаголовок слайда** й набрати його. В якості **Заголовка слайда** наберемо «Комп'ютер», а в **Підзаголовку слайда** — «Комп'ютерний практикум» (рис. 2).

Перехід до наступного слайда здійснюється натисканням на кнопку «**Створити слайд**». Потім необхідно набрати потрібну розмітку слайда, що розташовується праворуч від створюваного слайда. Наприклад, ми вибираємо розмітку «**Заголовок, текст, графіка**». Спочатку встановлюємо курсор на **Заголовку** й набираємо текст «**Основні пристрої комп'ютера**». Перед набором цього тексту встановимо розмір шрифту 44, тип шрифту **Arial Black** і кольори шрифту

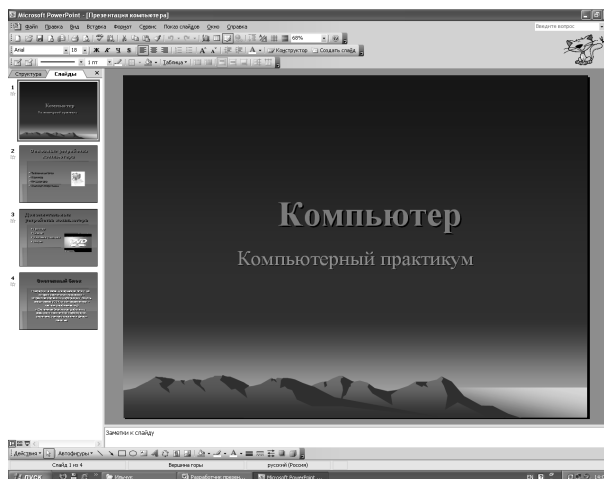

Рис. 2

«червоний». А далі встановлюємо курсор на позиції «**Текст слайда**», натискаємо ліву кнопку мишки й набираємо текст у вигляді списку:

1. Системний блок
2. Монітор
3. Клавіатура
4. Маніпулятор — мишка.

Малюнок створюється шляхом подвійного натиску лівої кнопки миші на позицію «**Малюнок**». При цьому з'являється вікно, в якому можна вибрати потрібний малюнок. Для вибору малюнка потрібно встановити курсор миші на обраному малюнку, зробити одне клацання і натиснути «**Ок**» (рис. 3).

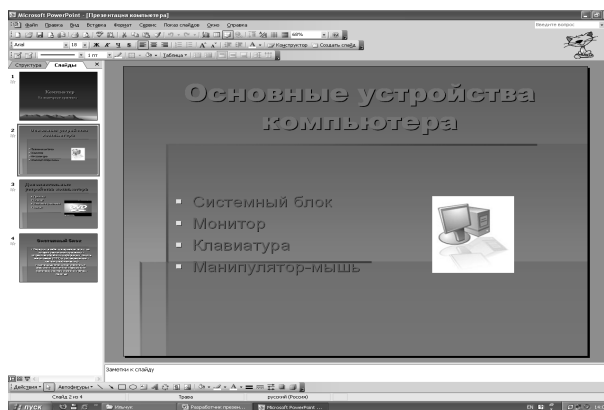

Рис. 3

Перехід до наступного слайда здійснюється вже відомим чином при натисканні на кнопку панелі інструментів «**Створити слайд**». Вибираємо розмітку «**Заголовок, текст, графіка**». Як заголовок набираємо текст «**Додаткові пристрої комп'ютера**». Встановлюємо кольори тексту «бузковий». Потім натискаємо «**Текст слайда**» і набираємо наступний список:

- Принтер
- Сканер
- Звукові колонки або навушники
- Модем.

Далі вибираємо малюнок даного слайда.

Вибір малюнка здійснюємо вже вищезазначеним способом. Якщо малюнок або фотографію треба взяти з іншого носія інформації, то потрібно встановити курсор мишки на позиції «Малюнок» і здійснити подвійний натиск. У вікні, що з'явилося, необхідно натиснути на кнопку «Імпорт». А далі потрібно шукати потрібний малюнок або фотографію. Коли об'єкт з'являється в списку малюнків, то необхідно вибрати його шляхом однократного натискання мишки і для установки натиснути на кнопку «Ок» (рис. 4).

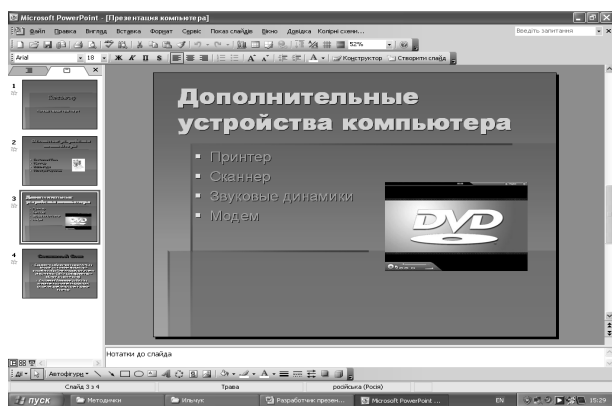

Рис. 4

Переходимо до наступного слайда, натискаючи на кнопку «Створити слайд». Для цього слайда вибираємо розмітку «Заголовок і текст». Як заголовок набираємо текст «Системний блок». Кольори тексту задаємо «синій». Потім натискаємо на текст слайда і набираємо наступний текст (рис. 5):

— Містить у собі материнську плату, на якій розміщений процесор — пристрій обробки інформації, пам'ять оперативну (ОЗУ) і довгострокову — жорсткий диск (вінчестер).

— Системний блок може працювати із зовнішніми носіями інформації: дискетами, компакт-дисками й флеш-пам'яттю.

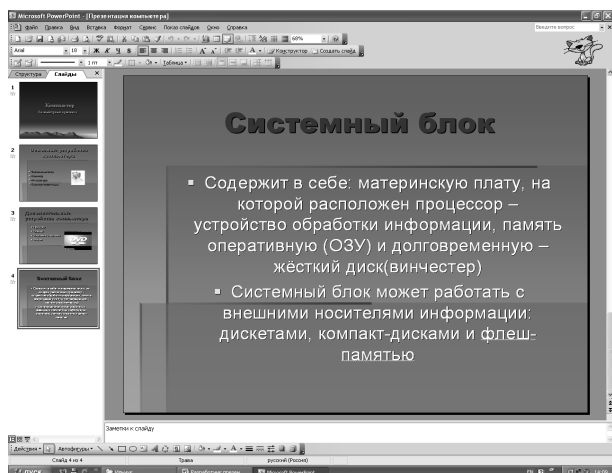

Рис. 5

Надалі необхідно створити зовнішній вигляд слайда. Для цього потрібно вибрати меню «Формат», натискаючи на ліву кнопку мишки. У цьому меню знаходимо команду «Конструктор слайдів». При натисканні на цю кнопку праворуч від слайда з'являється список команд, що складається з окремих видів слайдів. Для вибору потрібного варто встановити на нього курсор мишки й натиснути ліву кнопку мишки. У випадку, якщо ми хочемо створити на кожному слайді окреме оформлення слайда, то варто встановити курсор на вид слайда. При цьому праворуч з'являється прапорець, на який потрібно натиснути. Тоді з'явиться список команд, одна з яких називається «Застосувати до виділених слайдів». У цьому випадку зміниться вид тільки одного виділеного слайда.

Наступним кроком може бути налаштування презентації. Для цього відкриваємо меню «Показ слайдів». У ньому знаходимо меню під назвою «Налаштування презентації». Після натискання на цю команду з'являється вікно налаштування презентації. У цьому вікні дуже багато налаштувань, але найголовнішими є Слайди й Зміна слайдів. У категорії «Слайди» необхідно вказати всі слайди, що використовуватимуться презентацією або певною вибіркою слайдів. Якщо використовуватимуться всі, то нічого міняти не треба, оскільки автоматично встановлюється режим для всіх слайдів. У випадку, коли потрібно вибрати із всіх слайдів певну групу, то необхідно встановити прапорець на позиції «з» «початок показу» «по» «кінець показу» і вказати номери початкового й кінцевого слайдів. У розділі «Зміна слайдів» потрібно вказати, в якому режимі здійснюватиметься перехід від одного слайда до іншого, тобто в ручному режимі, за натисканням лівої кнопки мишки, або автоматично за встановленим часом зміни чергового слайда. Закриття вікна здійснюється натисканням на кнопку «Ок».

Можна додати в слайдах ефекти анімації, тобто ефекти появи тексту й малюнків. Для цього необхідно увійти в меню «Показ слайдів» і вибрати в списку ефектів потрібний. Якщо натиснути кнопку «Застосувати до всіх слайдів», то в усіх слайдах поява змісту буде відбуватися однаково.

Закінчивши формування слайдів, здійснюємо перегляд всієї презентації. Для цього необхідно розкрити меню «Показ слайдів» і виконати команду «Почати показ». По закінченні перегляду презентації можна зберегти її в пам'яті комп'ютера.

Електронні таблиці Excel

Excel являє собою таблицю, розподілену на окремі осередки. Кожний осередок має своє ім'я, наприклад, B10. Ім'я осередку утворюється з імені стовпця й імені рядка, тобто в цьому

випадку ім'я стовпця **B**, а ім'я рядка **10**. У таблиці є 256 стовпців, позначених буквами латинського алфавіту, і 65 536 рядків, позначених цифрами. Оскільки в латинському алфавіті всього 26 букв, для позначення 256 стовпців використовуються здвоєні назви, наприклад, може бути стовпець з ім'ям **AB34** або **CF56**. Осередок, в який може занестись інформація, виділяється в таблиці чорним прямокутником. В якості інформації, яку можна занести в осередок, може бути текст, число, дата, час, формула і т. д. Наприклад, «розклад», «1245», «12.07.09», «11:35:50», «A5*B4+C3». Активний в даний момент осередок виділено. Посилання на поточний осередок відображається в полі імені, розташованому ліворуч від рядка формул (під панеллю інструментів форматування). У нижній лівій частині вікна розташовані ярлики робочих аркушів Excel, що дозволяють швидко переміщатися між аркушами.

Додаток підтримує обробку не однієї, а відразу декількох таблиць. За замовчуванням забезпечується робота з трьома різними робочими аркушами. Всі вони зберігаються в одному файлі й називаються робочою книгою. Від одного робочого аркуша можна переходити до іншого, а також можна додавати або видаляти аркуші.

У вікні документа праворуч і знизу розташовані смуги прокручування, які призначені для відображення областей робочого аркуша. Робочий аркуш можна прокрутити в потрібному напрямку, натиснувши на одну з кнопок або перемістивши повзуні, розташовані на смугах прокручування.

Виконувати над вмістом осередків певні операції (редагування, виділення напівжирним шрифтом або курсивом, підкреслення, зміна типу шрифту, розміру й т. д.) можна тільки після їхнього виділення. Вибирати можна не тільки осередок, а відразу декілька, тобто діапазон. Осередки діапазону можуть бути суміжними або несуміжними.

Діапазон найпростіше виділяти за допомогою миші. Найчастіше група потрібних осередків має форму прямокутника. Для виділення групи досить перетягнути покажчик миші з лівого верхнього кута діапазону осередків, що виділяється, у правий нижній. Натисканням лівої кнопки миші на заголовок стовпчика (рядка) виділяється весь стовпчик (рядок). Крім того, за допомогою спеціальної кнопки, розташованої на перетинанні назв рядків і стовпчиків, можна відразу ж виділити весь аркуш. Для зняття виділення осередків необхідно клацнути в якому-небудь місці робочого аркуша.

За замовчуванням після запуску додатка (Excel) нова робоча книга складається з трьох робочих аркушів. У багатьох випадках для роботи досить одного аркуша. Для складних робочих книг їх може знадобитися й більше.

Виберіть команду меню «Вставка → Аркуш». Новий аркуш буде вставлено перед ак-

тивним у цей момент аркушем. У робочій книзі з'явиться ще один аркуш.

Використання контекстного меню помітно підвищує продуктивність. Натискання на ярлик робочого аркуша правою кнопкою миші відкриває контекстне меню, що дозволяє вставляти, видаляти, перейменовувати, переміщувати, копіювати або виділяти аркуші.

Розглянемо використання електронної таблиці на конкретних прикладах. Занесемо в таблицю різну інформацію: текст, число, дата, час. Такі дані: «розклад», 978, 16.07.2009, 15:40:45. Ми бачимо, що слово «розклад» не вміщується в осередку. Для того, щоб його помістити, необхідно розсунути стінки осередку. Встановіть курсор мишки в рядок назв стовпців так, щоб він потрапив на межу між буквами A і B. Курсор прийме вигляд подвійної стрілки. Натисніть на ліву кнопку миші і, не відпускаючи її, тягніть вправо доти, поки слово не поміститься в осередку. Отже, ми бачимо, що стінки осередку можна пересувати.

Тепер видалимо занесену інформацію. Для цього виділіть діапазон осередків означеним вище способом. Далі розкрийте меню «Правка» й виконайте команду «Очистити все». Таке видалення необхідно, оскільки у кожного виду інформації є два параметри: значення й формат. Тому необхідне повне очищення осередку (рис. 6).

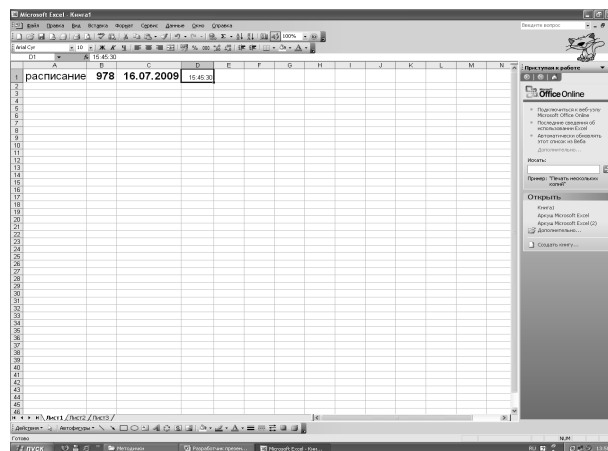

Рис. 6

Розглянемо тепер приклад з обчисленнями. Знайдемо площу кімнати з шириною 5 метрів і довжиною 8 метрів. Занесемо ці числа в осередки A1 і B1 відповідно. А в осередку C1 наберемо формулу для обчислення. Для більш швидкого набору формули виконайте наступні дії: встановіть курсор миші на осередок A1 і натисніть один раз лівою кнопкою миші. При цьому ім'я осередку з'явиться у формулі. Потім наберіть знак множення. Після цього встановіть курсор на осередку B1 і натисніть ліву кнопку миші. У формулі з'явиться друге ім'я B1. Залишається натиснути клавішу «Enter» для виконання обчислення (рис. 7, 8).

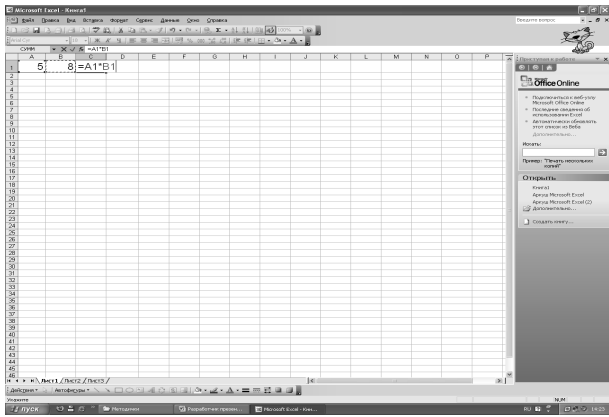

Рис. 7

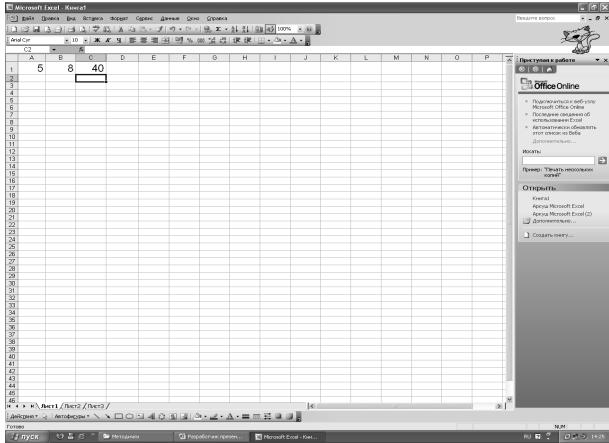

Рис. 8

Ускладнимо завдання. Нехай необхідно підрахувати площу в 10 кімнатах. Занесіть дані в електронну таблицю й обчисліть площу першої кімнати викладеним вище способом. Після цього встановіть курсор мишки на результаті обчислення й натисніть один раз, щоб зробити цей осередок активним. Щоб прискорити обчислення, скопіюйте формулу в інші рядки. Для цього в активному осередку встановіть курсор мишки на квадратик, розташований у правому нижньому куті, натисніть на ліву кнопку миші й, не відпускаючи її, потягніть вниз до останнього рядка. При цьому в усіх осередках з'являться результати обчислень (рис. 9).

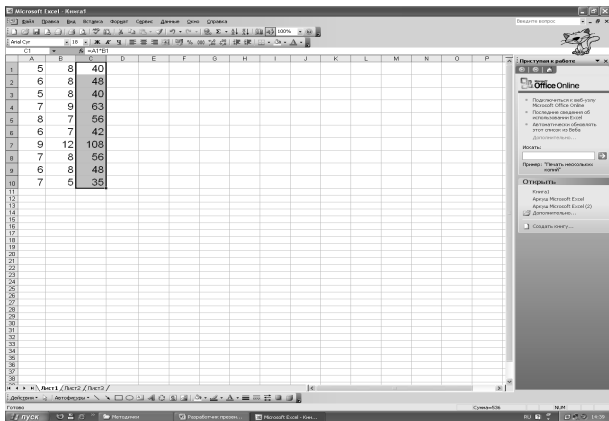

Рис. 9

Розглянемо побудову діаграм на основі конкретної таблиці даних. Нехай дана таблиця «Досягнення учнів» (табл. 1).

Таблиця 1

№ п/п	Школа	2005				2006			
		математика		укр. мова		математика		укр. мова	
		9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.
1	ЗОШ № 5	57	69	60	65	47	45	50	53
2	ЗОШ № 10	64	64	61	69	41	46	58	59
3	ЗОШ № 8	60	65	58	64	35	36	56	57

Необхідно побудувати таблицю в Excel і створити порівняльну діаграму з математики в 9-х класах. Спочатку заповнимо таблицю. При заповненні таблиці видно, що ряд осередків у таблиці об'єднано. В електронних таблицях для цього спочатку необхідно виділити діапазон осередків відомим способом. Після цього потрібно знайти на панелях інструментів кнопку, на якій зображена буква «а». Ця кнопка означає — «Об'єднати осередки». Натисніть на цю кнопку. По закінченні заповнення таблиці необхідно сформувати границі таблиці. Для цього виділіть всю таблицю й на панелі інструментів натисніть на кнопку «Границі», вибравши варіант зі списку «Всі границі». Це необхідно зробити, оскільки сітка електронної таблиці під час друку не виводиться, границі таблиці необхідно створювати (рис. 10).

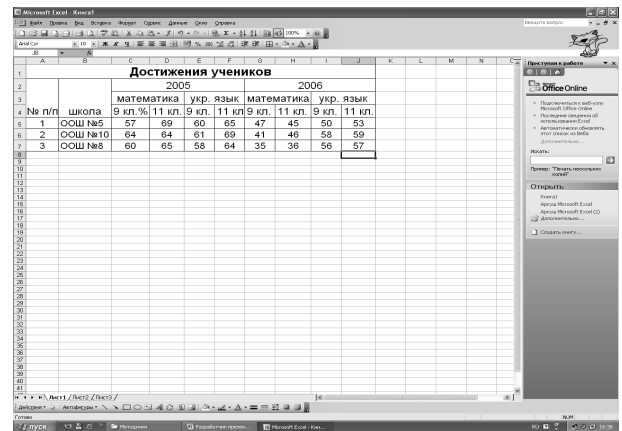

Рис. 10

Тепер за даними таблиці побудуємо діаграму досягнень учнів 9-х класів з математики. Для цього виділіть частину діаграми, що підлягає побудові. Оскільки дані, що підлягають побудові, розташовані не підряд, а з розривами, перед та під час виділенням натисніть і тримайте клавішу «Ctrl». Далі виділіть стовпчик назв шкіл, а потім — два стовпчики, що містять відсотки успішності з математики в 9-х класах. Після виділення увімкніть «Майстра діаграм». Для цього натисніть на значок у вигляді різнобарвних стовпчиків на панелі інструментів. Побудова діаграми складається з 4 кроків. На першому кроці виберіть тип діаграми.

Виберіть порівняльну гістограму й натисніть кнопку «Далі». При цьому ми переходимо до 2-го кроку. На зразку видно передбачувану діаграму. Праворуч від діаграми розташована «Легенда», в якій зазначені назви кольорових стовпчиків діаграми, тобто «Ряд 1» і «Ряд 2». Замість цих назв потрібно набрати «2005», «2006». Для цього відкрийте вкладку «Ряд» другого кроку. У віконці за 15 назвою «Ім'я» наберіть спочатку «2005», а потім «2006», щораз натискайте кнопку «Додати». Після цього видаліть у віконці «Ряд» назви «Ряд 1» і «Ряд 2» за допомогою кнопки «Видалити». Перед видаленням спочатку натисніть «Видаляємо назви» лівою кнопкою миші. Тепер у легенді залишаються «2005» і «2006». Перейдіть до 3-го кроку, натиснувши на кнопку «Далі». На цьому кроці потрібно дати назви діаграми й осей X і Y. Перед початком набору тексту встановіть курсор мишки в потрібному віконці й клацніть лівою кнопкою, щоб курсор замигав у цьому віконці. Після набору назв натисніть кнопку «Далі» для переходу до завершального 4-го кроку. Тут потрібно вказати, на якому аркуші буде побудована діаграма: на наявному або на окремому аркуші. Завершується побудова діаграми натисканням на кнопку «Готово» (рис. 11).

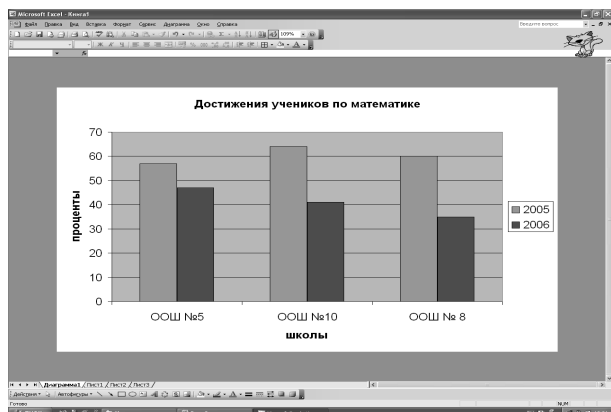

Рис. 11

Дуже часто електронні таблиці Excel допомагають при необхідності зробити вибірку, фільтрацію таблиці за певними ознаками.

Розглянемо це на конкретному прикладі.

Дана таблиця «Клас» (табл. 2). Необхідно заповнити таблицю й здійснити фільтрацію таблиці за заданими ознаками.

Уявімо, що вам необхідно вибрати зі списку учнів 1980 року народження. Для цього виділіть частину таблиці, що перебуває з 1 по 4 рядки. Після цього знайдіть у рядку меню «Дані». Розкрийте це меню й встановіть курсор мишки на команду «Фільтр». Праворуч з'явиться команда «Автофільтр». Натисніть на неї лівою кнопкою мишки. У таблиці з'являться фільтри. Натисніть на фільтр з роком народження. Розкриється список, що містить всі роки народження даного стовпчика. Встановіть

Клас					
№ п/п	Прізвище	Рік народження	Місце народження	Адреса	Телефон
1	Солнцев І.	1980	м. Одеса	вул. Щорса, 18	43-17-21
2	Капустін Ю.	1981	м. Одеса	вул. Пушкінська, 32, кв. 8	24-85-37
3	Питенко С.	1980	м. Котовськ	вул. Затонського, 13, кв. 5	732-46-54
4	Соболев К.	1982	м. Ізмаїл	вул. Пушкінська, 82, кв. 23	285-43-58

курсор мишки на 1980 рік народження й натисніть ліву кнопку мишки.

Отримаємо таблицю, що містить дані тільки учнів 1980 року народження (рис. 12, 13).

Клас					
№ п/п	Фамилия	Год рождения	Место рождения	Адрес	Телефон
1	Солнцев И.	1980	г. Одесса	ул. Щорса, 18	43-17-21
2	Капустин Ю.	1981	г. Одесса	ул. Пушкинская, 32, кв. 8	24-85-37
3	Питенко С.	1980	г. Котовск	ул. Затонского, 13, кв. 5	732-46-54
4	Соболев К.	1982	г.Измаил	ул. Пушкинская, 82, кв. 23	285-43-58

Рис. 12

Клас					
№ п/п	Фамилия	Год рождения	Место рождения	Адрес	Телефон
1	Солнцев И.	1980	г. Одесса	ул. Щорса, 18	43-17-21
3	Питенко С.	1980	г. Котовск	ул. Затонского, 13, кв. 5	732-46-54

Рис. 13

Література

1. Степаненко О. С. Работа на ПК в офисе : учеб. курс. — 3-е изд. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2006. — 768 с. : ил.
2. Виллетт Э. Office XP. Библия пользователя : пер. с англ. / Э. Виллетт, С. Каммингс. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2002. — 848 с.
3. Шестопалов Е. А. Основы комп'ютерної грамотності : посібник / Е. А. Шестопалов. — К., 2004. — 144 с.
4. Шестопалов Е. А. Інформатика. Базовий курс (варіант Windows) : посіб. з інформатики. Ч. I. / Е. А. Шестопалов. — М., 2003. — 112 с.

В. Г. ТАЛАШ,
методист УПК Киевского района г. Одессы,

В. П. НАЗАРОВ,
директор УПК Киевского района г. Одессы

МОЙ ВЫБОР ПОСЛЕ ШКОЛЫ — ТЕХНИЧЕСКИЙ ВУЗ

Самым действенным мотивом обучения является познавательный интерес.

Учение, утверждал великий педагог К. Д. Ушинский, самый сложный и тяжелый труд, потому что он наполнен мыслями, длителен, хлопотлив, его формирующая роль неопределима.

Огромное значение имеет соединение обучения с трудом. Производственная деятельность — это и есть то соединение «головы с руками», о котором говорил И. П. Павлов и которое обеспечивает высшее развитие естественных сил человека.

А. С. Макаренко придавал большое значение получению параллельных результатов (формирование знаний, умений и навыков). Профессиональная деятельность может успешно осуществляться лишь тогда, когда индивидуальные способности человека соответствуют тем требованиям, которые предъявляет ему профессия.

Политехническое образование служит прочным основанием для профессионального образования, оно является противовесом от узкого профессионализма, односторонней, однобокой специализации, обеспечивает связь с наукой.

На протяжении обучения в школе учащиеся наблюдают, как легко даются им сложные предметы — математика, физика, как сложно обстоят дела, казалось бы, с более легкими предметами. Они ещё не понимают, но подсознательно чувствуют тягу к технике, и если бы в школе изучали черчение, то с лёгкостью учили бы этот предмет. И как результат — формирование внутренней готовности после окончания школы обучаться в техническом вузе. Но, к сожалению, в школах черчение не изучается.

Компенсировать этот пробел помогает курс «Инженерная графика», который изучают в МУПК. Программа курса «Инженерная графика» состоит из следующих разделов:

1. Черчение — основы.
2. Основы начертательной геометрии (в институтах этот предмет один из самых трудных, его не могут усвоить многие студенты первого курса) — развивают пространственное мышление.

3. Машиностроительное черчение.

4. Основы курса «Технология металлов». Основные вопросы данного курса: классификация и характеристика металлов и сплавов, применяемых в машиностроении, их химический состав, механические свойства, марки, применение, термическая обработка, контроль твердости, испытание материалов на прочность.

5. Основы курса «Детали машин». Соединения разъёмные и неразъёмные, классификация, характеристика, изображение и обозначение на чертежах, расчёты элементов. Передатки, классификация, характеристика, изображение на схемах, расчёт зубчатого венца, расчёт и конструирование передач: цилиндрических, конических, червячных, реечных.

6. Основы курса «Теория машин и механизмов». Работа над выполнением сборочного чертежа: эскизы деталей, входящих в узел, выполнение спецификации и сборочного чертежа узла по эскизам деталей в соответствии с требованиями ГОСТа.

7. Основы курса «Допуски и посадки». Курс изучается для обучения умению выполнять детализацию сборочных чертежей по ГОСТу.

Знания и умения, полученные в МУПК, очень помогут при поступлении и обучении в любом техническом вузе. То, что наши учащиеся ежегодно принимают участие в олимпиадах по черчению в Академии архитектуры и строительства, даёт им возможность успешно усваивать начертательную геометрию, которая обязательно изучается во всех технических вузах.

Наши учащиеся написали гимн черчению.

Черчение предмет нелёгкий.
Да у него стандарт везде.
Что линии, что надписи — всё четко.
Все сделал правильно — и радостно тебе.

Вот говорят: «Компьютер нам поможет,
всё вычертит», но только мы должны
задание дать ему, компьютер сам не сможет
да и проверить результат — увы!!!

Пришли мы в институт, а тут задания
чертить и быстро, и карандашом.

Как пригодятся наши знания,
чтобы чертить и в малом, и в большом.

Предмет сей сопровождать нас станет
от курса первого и до диплома.
Работайте, рука пусть не устанет.
Чертите на занятиях и дома.

Литература

1. Борисов Е. М. Индивидуальность и профессия / Е. М. Борисов. — М., 1993.

2. Взаимосвязь политехнического образования и профессиональной ориентации : сб. науч. ст. АПН. — М., 1978.

3. Дьюї Д. Демократія і освіта / Д. Дьюї. — К. : Освіта, 2003.

4. Кассиль Л. Увидеть будущее / Л. Кассиль. — К. : Педагогика, 1985.

5. Климова Е. А. Путь в профессию / Е. А. Климова. — Л. : Лениздат, 1974.

6. Козловский О. В. Как правильно выбрать профессию / О. В. Козловский. — Донецк : БАО, 2006.

7. Учеба и труд рядом идут : сб. науч. ст. АПН. — М., 1986.

УДК 377.1-372.853

Л. А. ПРАЧУК,

вчитель фізики Новосамарської ЗОШ Красноокнянського району Одеської області

ПРОФІЛЬНА ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ФІЗИКИ

Сучасна школа ставить своїм завданням формування творчої особистості з активною життєвою позицією. У зв'язку з цим особливо великого значення набуває політехнічна підготовка, що передбачає знайомство учнів з науковими основами різних галузей виробництва, забезпечує тісний зв'язок навчання з життям, розвиває в них технічне мислення, творчу ініціативу, навички конструювання.

Зазвичай шлях до оволодіння тією чи іншою професією проходить через розвиток в учнів інтересу до навчальних предметів.

Впевнено вибирають собі професію тільки ті діти, які виявили цікавість і здібності до яких-небудь навчальних дисциплін.

Особливе місце у підготовці учнів до вибору професії займає фізика, тому що саме фізика пояснює, що відбувається навколо нас. Інтерес до фізики, перш за все, пояснюється практичним значенням цього предмета.

Я викладаю фізику в сільській школі більше двадцяти років. Мої учні зростають у сільській місцевості і добре знають, що закони природи, які вивчає фізика, широко використовуються в сільському господарстві. Різні механізми та машини звільняють людину від важкої праці та підвищують її ефективність. І це також може пояснити фізика.

Саме це спонукало мене до створення програми факультативного курсу «Фізика і сільське господарство» для учнів 8–9-х класів.

Головна мета вивчення курсу — показати учням, що фізика має широке практичне застосування в різних сферах виробництва та підготувати їх до свідомого вибору майбутньої професійної діяльності.

Програма факультативу розрахована на 70 годин і складається з п'яти основних розді-

лів: механіка, теплові процеси, електрика, електромагнітні та світлові явища, а також вона передбачає дванадцять практичних робіт і чотири екскурсії.

Так, при вивченні теми «Теплова дія струму» учні знайомляться зі схемою найпростішого інкубатора, який можна зробити своїми руками (рис. 1).

За допомогою такого інкубатора одночасно можна вивести до 60 курчат, що може покращити матеріальне становище родини учнів.

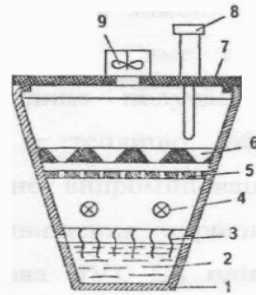
Або, наприклад, вивчаючи тему «Механічна робота і потужність», пропоную учням розв'язати таку задачу.

1. За допомогою динамометра. Динамометр показав, що трактор тягне шестикорпусний плуг з силою 15 000 Н. Яку роботу він виконує при оранці поля площею в 1 га?

Розв'язування. Шестикорпусний тракторний плуг має ширину захвату 2 м, на полі площею в 1 га він пройде:

$$10\,000\text{ м}^2 : 2\text{ м} = 5\,000\text{ м}.$$

Робота трактора дорівнюватиме

1. Резервуар (відро).
2. Вода.
3. Фільтр.
4. Лампа накаливання.
5. Металева перегородка.
6. Лоток для яєць.
7. Кришка резервуара.
8. Електроконтактний термометр.
9. Вентилятор.

Рис. 1

$$A = 15\,000\text{ Н} \cdot 5\,000\text{ м} = 75\,000\,000\text{ Дж} = 7,5 \cdot 10^7\text{ Дж}.$$

2. При відсутності динамометра. У цьому випадку потрібно знати глибину та площу оранки, питомий опір ґрунту. Наприклад, зорано поле площею 1 га з питомим опором $35\,000\text{ Н/м}^2$. Глибина оранки 20 см. Чому дорівнює робота, яку виконує трактор?

Розв'язування.

$$A = 35\,000\text{ Н/м}^2 \cdot 0,2\text{ м} \cdot 10\,000\text{ м}^2 = 75\,000\,000\text{ Дж}.$$

Відповідь: робота, яку виконує трактор під час оранки дорівнює $7,5 \cdot 10^7\text{ Дж}$.

При вивченні теми «Теплопередача та робота» учні дізнаються, як виростити цибулю та огірки взимку. Потрібно створити такі умови для рослин, щоб було багато світла та тепла. Саме такі умови можливо забезпечити в теплиці. Основну частину енергії теплиця отримує за рахунок сонячного випромінювання. Звичайне скло пропускає в теплицю або парник 85% сонячної енергії, але втрата енергії на інфрачервоне випромінювання в зворотному напрямку теж дуже велика. У пошуках шляхів підвищення корисної дії вчені дійшли до застосування на склі плівки з оксиду олова. Ця плівка тільки на 6% погіршує проходження прямих сонячних променів через скло, але значно збільшує теплове відображення.

Найпростіша теплиця — односкатна, яку неважко виготовити самостійно.

Розглянемо розрахунки кількості теплоти, які допоможуть застосувати знання з фізики на практиці в сільському господарстві.

Теплогенератор, призначений для того, щоб досушувати трав'яну масу для годівлі крупної рогатої худоби, в час дає $6,3 \cdot 10^8\text{ Дж}$ енергії, використовуючи при цьому 18,3 кг гасу. Не-

обхідна потужність вентилятора 4,9 кВт. Визначте ККД установки.

Розв'язування.

1. Знаходимо повну витрачену енергію:

а) виділено енергії при згорянні гасу:
 $18,3\text{ кг} \cdot 4,6 \cdot 10^7\text{ Дж/кг} = 7,6 \cdot 10^8\text{ Дж};$

б) використання електроенергії:
 $4,9\text{ кВт} \cdot 3600\text{ с} = 1,8 \cdot 10^7\text{ Дж};$

в) загальне використання енергії:
 $7,6 \cdot 10^8\text{ Дж} + 1,8 \cdot 10^7\text{ Дж} = 7,8 \cdot 10^8\text{ Дж}.$

2. Коефіцієнт корисної дії теплогенератора:
 $\eta = (6,3 \cdot 10^8\text{ Дж} \cdot 100\%) / 7,8 \cdot 10^8\text{ Дж} = 80\%.$

Відповідь: ККД теплогенератора 80%.

Вивчення даного курсу розвиває в учнів інтерес до фізики, як основи техніки. Багато часу використовується для вивчення питань щодо економії енергії, що сприяє формуванню творчої працелюбності особистості, вихованню цивілізованого господаря.

Як самостійно виготовити поїлку для птиці?

Як приходять вода на ферму?

Як краще опалювати будинок?

Що таке електропастух?

Як звільнити насіння від сміття?

Відповіді на ці та багато інших питань можна дізнатися, вивчаючи курс «Фізика і сільське господарство», програма якого розміщена на порталі «Учительський журнал он-лайн» видавничої групи «Основа».

Також цей курс допоможе учням обрати профіль навчання в старшій школі, тому що один із головних шляхів формування професійних інтересів — захоплююче, яскраве викладання фізики. Полюбивши фізику, учні захочуть зробити її основою своєї майбутньої професії, починають пізнавати, які бувають професії, пов'язані з цією цікавою наукою.

Література

1. Блудов М. И. Беседы по физике / М. И. Блудов. — М.: Просвещение, 1992.
2. Кирик Л. А. 1001 задача / Л. А. Кирик. — Х.: Гімназія, 2002.
3. Куприн М. Я. Физика в сельском хозяйстве / М. Я. Куприн. — М.: Просвещение, 1985.
4. Лукашик В. И. Сборник задач по физике / В. И. Лукашик. — М.: Просвещение, 1991.
5. Мещанский В. Н. История физики в средней школе / В. Н. Мещанский. — М.: Просвещение, 1981.
6. Низамов И. М. Задачи по физике с техническим содержанием / И. М. Низамов. — М.: Просвещение, 1986.
7. Фізика. Астрономія. 7–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / О. І. Ляшенко, О. І. Бугайов, Є. В. Коршак, М. Т. Мартинюк, М. І. Шут. — К.: Перун, 2005.